DROGA KRÓLEWSKA

FRANCISZEK MAMUSZKA

SPIS TREŚCI

Z dziejów Drogi Królewskiej 5
Gdańskie forum 41
Sławni posesorzy z ul. Długiej i Długiego Targu . . . 55
Droga królewska w malarstwie i grafice 68
Obiekty architektoniczne przy Drodze Królewskiej . . . 76
Budynki użyteczności społecznej 76
Kamieniczki przy ul. Długiej 92
Kamieniczki przy Długim Targu 107
Wykorzystana literatura 120
Indeks nazwisk 168
Spis ilustracji 182
Streszczenia i spisy ilustracji w językach: angielskim, rosyjskim, francuskim, niemieckim na osobnej wkładce od s. 1 do 64.

FRANCISZEK MAMUSZKA

DROGA KRÓLEWSKA W GDAŃSKU

DAŃSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

ecenzent
rzy Stankiewicz

kładkę i stronę tytułową projektował
arian Leciej

ljęcie na okładce
ugi Targ w Gdańsku
g fotografii barwnej K. Kamińskiego

utorzy zdjęć:
Biliński — nr ilustr. 30, Ryś-Dobrzykowski 12, 15, 18, 19, 20,
, 91, T. Hermańczyk 70, K. Kamiński 37, 92, J. Korpal 35,
Kosycarz 11, 13, 14, K. Lelewicz 36, 57, 58, F. Mamuszka 26,
, 38, 69, 71, 81, 83, 89, 90, M. Murman 16, 23, 40, 49, 52, 54, 61,
, 66, 67, 75, 84, 87, R. Petrajlis 32, A. Podlewski 27, 28, 31, 39,
Wyrobek 29, B. Zdanowska 74

ydano z dotacji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
Gdańsku — Wydział Kultury

kład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
ddział w Gdańsku 1972. Nakład 19 750 + 250 egz. Ark. wyd.
,10; ark. druk. 10,50 (× 16) + 4 (× 16) ark. druk. wkł. Pap.
kległ. sat. kl. III, 100 g 70 × 100 z Włocławka. Oddano
składania 13 XII 1971. Podpisano do druku w lipcu 1972.
uk ukończono w sierpniu 1972.
m. 1817/71. Cena zł 30.— O-18-69

UKARNIA WYDAWNICZA KRAKÓW, UL. WADOWICKA 8

Z DZIEJÓW DROGI KRÓLEWSKIEJ

Drogą Królewską nazywali gdańszczanie stary ciąg uliczny, biegnący od renesansowej Bramy Wyżynnej, niegdyś głównego wjazdu do Gdańska, obok średniowiecznej Katowni i Wieży Więziennej, i dalej ul. Długą i jej przedłużeniem — Długim Targiem. Tędy w przeszłości przejeżdżali polscy królowie odwiedzający Gdańsk.

Początków istnienia tej starej arterii komunikacyjnej szukać trzeba we wczesnym średniowieczu, kiedy to uformowała się w obrębie jednej z osad wchodzących w skład ówczesnego Gdańska, siedziby i ośrodka władzy książąt wschodniopomorskich. Już od zarania swojego istnienia stanowiła ważne, prowadzące na Żuławy i Mierzeję Wiślaną, odgałęzienie szlaków handlowych — *via regia* i *via mercatorum*, które połączywszy się na terenie Pruszcza wiodły ładowne wozy kupieckie nad Bałtyk.

Odgałęzienie to, wiążące się również z innym ciągiem drożnym, który zbiegał z wysoczyzny Pojezierza Kaszubskiego doliną Potoku Siedleckiego, prowadziło wprost ku płynącej leniwym nurtem Motławie, do miejsca przeprawy, przy którym rozwinęła się z czasem osada oraz przystań portowa.

Czasu powstania tej osady i portu, ze względu na brak danych archeologicznych i źródłowych, nie można na razie ustalić, niemniej dość liczne, przypadkowe czy sondażowe, znaleziska wskazują na istnienie na tym terenie zwartego osadnictwa już w XIII stuleciu. Wysuwane są hipotezy, iż w sąsiedztwie miejsca przeprawy, a więc przy skrzyżowaniu szlaku lądowego i wodnego, ukształtował

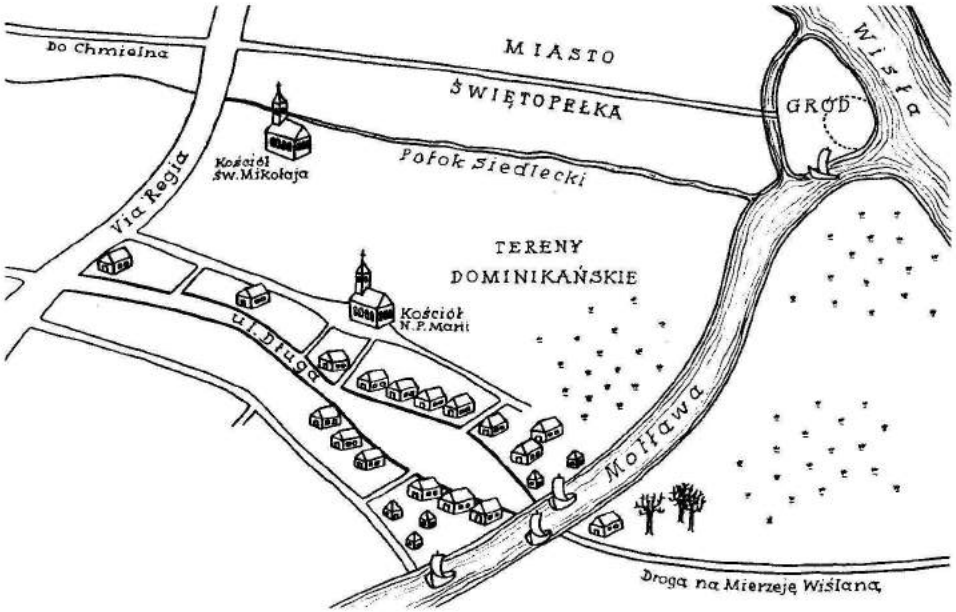

1. Domniemany kształt późniejszej Drogi Królewskiej we wczesnym średniowieczu

się wówczas owalny plac, ku któremu biegła od zachodu łagodnymi krzywiznami szeroka droga, dzisiejsza ul. Długa. Mieszkańcami rozbudowanej wokół placu i przy drodze osady mieli być — według mniemania niektórych dawniejszych i współczesnych badaczy dziejów Gdańska — przybysze z Zachodu, głównie lubeccy kupcy i rzemieślnicy, którym książę Świętopełk II oddać miał kościółek N.P. Marii, wymieniony w przekazie źródłowym z r. 1271.

Plac ten szybko zapewne stał się ruchliwym targowiskiem, na którym od-

2. Pieczęć używana przez Radę Miejską w Gdańsku około r. 1300

bywała się ożywiona wymiana towarów między kupcami-osadnikami a tubylczą ludnością z bliższych i dalszych okolic Gdańska, a także z przybywającymi z głębi kraju kupcami polskimi.

Początkowo zabudowę osady, usytuowanej przy dzisiejszym Długim Targu, tworzyły drewniane lub szkieletowe domy, zwrócone szczytami do placu targowego, kryte trzciną lub słomą. Górował nad nimi stojący w pobliżu kościółek N.P. Marii, filialny kościoła Św. Katarzyny. Według lokalnej tra-

dycji wzniósł go w r. 1243 Świętopełk dla uczczenia pamięci swej matki, Marii.

Pierwszą świecką budowlą o charakterze użyteczności publicznej mógł być ratusz, wyraźnie jednak określony tą nazwą dopiero w dokumencie z r. 1376. Być może, iż budynek ten, wzniesiony na działce położonej w narożu między ul. Długą a Kramarską, pełnił pierwotnie rolę Domu Kupieckiego — kantoru rządzącego się własnym sądownictwem, określonego w dokumencie mianem *palatium*, na którego budowę uzyskali lubeczanie w r. 1298 zgodę Władysława Łokietka.

Po r. 1308, w którym Gdańsk opanowali Krzyżacy, rozpoczął się intensywny rozwój osady, cieszącej się początkowo poparciem i troskliwą opieką nowych władców Pomorza. Dawna droga wraz z będącym jej przedłużeniem aż do Motławy placem targowym stała się głównym ciągiem ulicznym tak potężnego później Głównego Miasta. Łacińskie miano tej arterii — *longa platea* — występuje w księgach miejskich już w r. 1331 obok nazw ul. Browarnej (dziś Ogarna), Chlebnickiej i Św. Ducha, wzmiankowanych w dokumentach kilka lat później. Jak z tego wynika, omawiany zespół ulic razem z łączącymi je przecznicami musiał istnieć dość długo przed r. 1342, kiedy to Główne Miasto otrzymało od Krzyżaków przywilej lokacyjny. Należy przypuszczać, że w ślad za nadaniem osadzie praw miejskich opracowano plan rozbudowy, który uwzględnił jednak powstałe już wcześniej ciągi komunikacyjne. Świadczy o tym nieregularność układu ulic w Dzielnicy Mariackiej i swobodny, do dziś widoczny przebieg tych ciągów po liniach krzywych (np. ul. Długa), czego na ogół nie spotyka się przy zakładaniu miast „na surowym korzeniu" (np. w Elblągu, gdzie ulice na Starym Mieście mają przeważnie prosty przebieg).

Najdalej idącemu przeobrażeniu w okresie polokacyjnej przebudowy miasta uległa wschodnia część omawianej arterii ulicznej, ów domniemany owalny plac nadmotławski, który dopiero w początkach XVI w. występuje pod nazwą Długiego Targu. Podczas regulacji otrzymał on kształt wydłużonego prostokąta o wymiarach około 195×36 m, poszerzonego o 6 m w północno-zachodniej części, od ul. Kuśnierskiej do Kramarskiej, prawdopodobnie dla wyeksponowania budynku pierwotnego ratusza.

3. Brama Długouliczna z r. 1346 (według A. Moellera)

Sześć wąskich uliczek bocznych, po trzy z każdej strony, połączyło plac z równoległymi ulicami: Ogarną i Chlebnicką. Przecznice (trzy od Ogarnej i cztery do zachodniej strony ul. Chlebnickiej, obecnie Piwnej) poprowadzono również od zachodniej części arterii, dzisiejszej ul. Długiej. U wylotu jednej z tych przecznic — ul. Kaletniczej, stanęła później wieża kościoła N.P. Marii, co nadało uliczce, zamkniętej monumentalną budowlą, charakterystyczny wygląd. Jest to jeden z przykładów rozwiązań architektonicznych, mogących służyć za podstawę przypuszczenia, iż średniowieczni budowniczowie gdańscy, wielce dbający o piękno krajobrazu miejskiego, projektowali interesujące zamknięcia perspektyw ulicznych okazałymi gmachami.

Zamknięcie ul. Długiej od zachodu tworzyła gotycka Brama Długouliczna, znana z zachowanego obrazu Antoniego Moellera *Grosz czynszowy*. Wzniesiono ją w r. 1346 w związku z rozpoczęciem fortyfikowania Głównego Miasta murami obronnymi. Była to niska, masywna budowla nakryta czterospadowym dachem. Nad jej ostrołukowym przejazdem znajdowała się izba dla straży miejskich. Przed bramą wzniesiono w drugiej połowie XIV w. murowane przedbramie, które w początkach XV w. rozbudowano na dwuczłonowe założenie w postaci bramy i wieży. Usytuowana po wschodniej stronie trasy Brama Kogi wznosiła się tuż nad Motławą i prócz przejazdu miała prawdopodobnie wąskie przejście dla pieszych, widoczne na rysunku zamieszczonym w *Kronice* Redena, pochodzącej z r. 1553. Panoramę ul. Długiej uzupełniał widok ratusza, do drugiej połowy XV w. jeszcze bez wieży, na której zbudowanie nie pozwolili miastu Krzyżacy. Wyróżniającym się na trasie akcentem architektonicznym był wzniesiony w pierwszej połowie XIV w. na wschód od ratusza Dwór Artusa, pierwotnie siedziba patrycjuszowskiego Bractwa Św. Jerzego. Zajmował on około $^2/_3$ szer. obecnego budynku.

Te cztery pierwsze murowane budowle gotyckie o pozbawionych architektonicznego wystroju ceglanych elewacjach miały poważny, niezwykle surowy wygląd. Stwierdzić to można oglądając podobiznę Bramy Długoulicznej na obrazie Moellera, a także do dziś zachowaną elewację dwu dolnych kondygnacji Ratusza Głównego.

Przy wznoszeniu domów jeszcze przez długi czas wykorzystywano drewno, stosując już najprawdopodobniej do wypełniania konstrukcji szkieletowej cegłę zamiast gliny. Coraz częściej zaczęły się też pojawiać w miejsce parterowych domy jedno-, a może i dwupiętrowe.

W związku z ciągłymi wojnami, jakie prowadził z Polską zakon krzyżacki, pierwsza połowa XV w. nie sprzyjała rozwojowi gdańskiego budownictwa. W owym czasie ograniczano się w tej dziedzinie jedynie do wznoszenia i umacniania fortyfikacji oraz budowy nielicznych obiektów sakralnych. Źródła z początku XV w. nie notują żadnych poważniejszych poczynań budowlanych przy Drodze Królewskiej.

Radykalna zmiana nastąpiła dopiero w ostatniej ćwierci XV w., po zakończeniu wojny trzynastoletniej, zapoczątkowanej w Gdańsku w r. 1454 wypędzeniem załogi krzyżackiego zamku. Nadane miastu w następnych latach przez Kazimierza Jagiellończyka przywileje gospodarcze przyczyniły się wkrótce do niebywałego wzrostu zamożności miasta i jego mieszkańców. Rezultatem tego

4. Brama Kogi z około r. 1346 (według rys. z *Kroniki* Redena z 1553 r.)

był między innymi także znaczny rozwój budownictwa zarówno społecznego, jak i prywatnego. W pierwszej kolejności zaczęto budować przy Drodze Królewskiej nowy, o wiele bardziej obszerny Dwór Artusa z ceglaną, gotycką fasadą od strony Długiego Targu. Następnym obiektem, którego przebudowę według wzorów flamandzkich zrealizowano w ostatniej ćwierci XV w., był Ratusz Głównego Miasta. Od tej pory budynek ten, oglądany zarówno ze strony Długiego Targu, jak i ul. Długiej, jest najbardziej wyeksponowaną dominantą w architektonicznym krajobrazie królewskiej trasy. Konkurowała z nim jako akcent wysokościowy nadbudowana w początkach XVI w. wieżowa część Przedbramia ul. Długiej, nazwana później Wieżą Więzienną.

Niedaleko od niej, w sąsiedztwie Bramy Długoulicznej, stanęła pod koniec XV w. jedna z najozdobniejszych budowli Gdańska — Dwór Bractwa Św. Jerzego.

Pod koniec XV stulecia znaczne ożywienie nastąpiło również w budownictwie mieszkalnym. Stopniowo zaczęły znikać domy o konstrukcji szkieletowej, ustępując miejsca wyższym o jedną lub dwie kondygnacje murowanym kamieniczkom, których fasady urozmaicano układem wysokich, profilowanych wnęk.

Zależnie od szerokości parceli budowano kamieniczki jedno-, dwu- albo trzyokienne. U wejścia na schody prowadzące do sieni ustawiano płasko rzeźbione płyty kamienne, znane z ikonografii. Kilka oryginalnych zabytków tego rodzaju można zobaczyć w krużgankach dawnego klasztoru franciszkańskiego, obecnie siedziby Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Na płytach tych widnieją wyobrażenia świętych, którym oddawano domostwo pod opiekę.

Dla uzyskania większej przestrzeni mieszkalnej bogacący się kupiec mógł albo wykupić sąsiednią parcelę i poszerzyć front domu, albo — co się zdarzało najczęściej — piętrzyć go ku górze. Stąd ta, tak charakterystyczna smukłość gdańskich kamieniczek, utrzymująca się — mimo zmiany stylów i przebudowy fasad — przez całe stulecia.

Szerokość działki budowlanej wynosiła od 5 do 10 m, głębokość była bardzo różna. Pod kamieniczkami budowano piwnice jedno-, a czasem dwukondygnacyjne, początkowo kryte stropami, a od połowy XV w. zazwyczaj sklepione.

Wnętrza kamieniczek miały układ trzytraktowy. Trakt środkowy był przeznaczony na klatkę schodową, rozjaśnioną świetlikiem. Całą przestrzeń parteru w trakcie frontowym zajmowała wielka sień, przekształcona z czasem na reprezentacyjny salon — miejsce przyjęć gości. Na parterze mieścił się także kantor kupiecki, a na tyłach domu kuchnia, urządzana często także w oficynie. Na piętrze znajdowały się pokoje mieszkalne, a wyżej sypialnie i może pierwotnie pomieszczenia gospodarcze. Domy miewały najczęściej trzy i cztery kondygnacje. Dwuspadowy dach zasłonięty był attyką lub szczytem, dodatkowo wysmuklającym fasadę. Za domem na dziedzińczyku stały zazwyczaj budynki gospodarcze, a często zakładano tu ogródek kwiatowy.

Mimo ozdobnych fasad gotyckich oraz interesujących dominant w postaci wież wygląd Drogi Królewskiej w późnym średniowieczu, a nawet jeszcze w drugiej połowie XVI w. tchnął surowością, bijącą z ciężkiej masy ceglanej architektury i ciemnoczerwonego koloru, jaki wszechwładnie panował na całej trasie. Takie wrażenie odnosi się patrząc na wspomniany już obraz Moellera *Grosz czynszowy* z przełomu XVI i XVII w., mimo że artysta uwzględnił już wiele istniejących w tym czasie kamieniczek renesansowych, a także architektoniczno-plastyczne elementy nowego stylu, zdobiące Ratusz, Dwór Artusa i Wieżę Więzienną.

W drugiej połowie XVI w. proces kształtowania zachodniego odcinka Drogi Królewskiej zakończono wzniesieniem w latach siedemdziesiątych Bramy Wyżynnej. Powstała ona w związku z przeprowadzeniem po tej stronie Głównego Miasta nowej linii fortyfikacyjnej: wałów ziemnych, bastionów, i potężnej fosy. Bramę usytuowano w odległości kilkunastu metrów przed zachodnim członem Przedbramia ul. Długiej, późniejszą Katownią. Odtąd przed jej frontem przedstawiciele miasta witali polskich królów, przyjeżdżających do nadmotławskiego grodu dla odebrania hołdu od jego mieszkańców, załatwienia morskich spraw Rzeczypospolitej czy uregulowania stosunków wewnętrznych Gdańska, stale wstrząsanego zatargami natury społecznej i religijnej.

W tak zwanych złotych czasach Gdańska, przypadających na w. XVI

5. Dwór Artusa po przebudowie fasady w r. 1552 (fragment obrazu Izaaka van den Block z 1608 r.)

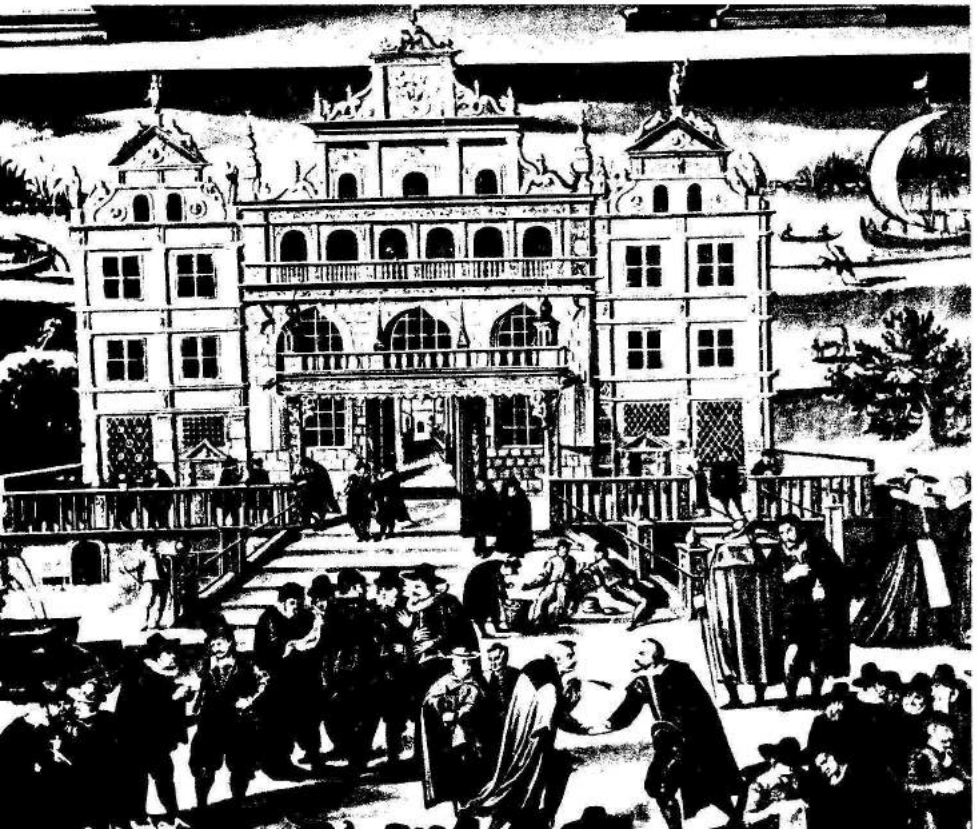

i pierwszą połowę w. XVII, a więc na okres największego rozkwitu gospodarczego miasta, dokonało się architektoniczne i plastyczne przeobrażenie Drogi Królewskiej, początkowo jeszcze w konwencji późnogotyckiej, a od około połowy XVI stulecia w formach dyktowanych przez Odrodzenie. Ludzi tej epoki raziła surowość ceglanych fasad gotyckich, zaczęli więc wprowadzać lekką, dekoracyjną architekturę renesansową, będącą rezultatem współpracy budowniczego i plastyka, zazwyczaj rzeźbiarza, który wykutymi z piaskowca elementami zdobniczymi dekorował najbardziej eksponowane części fasady.

Proces przemian stylowych przyspieszyły w Gdańsku kontakty możnych patrycjuszy z miastami zachodniej i południowej Europy, gdzie od dłuższego już czasu rozwijała się sztuka renesansowa i skąd zaczęli przybywać nad Motławę wybitni artyści — budowniczowie, malarze i rzeźbiarze.

Najdawniejszym znanym obiektem wykonanym zgodnie z wymogami nowego stylu była w obrębie Drogi Królewskiej skromna jeszcze rozmiarami i kształtem fontanna, ustawiona w r. 1549 na Długim Targu. Z kolei — w r. 1552 — uzyskała renesansową fasadę siedziba bractw mieszczańskich — Dwór Artusa. Kilka lat później, po pożarze w r. 1556, przystąpiono do rozbudowy i ozdabiania Ratusza. Z tego okresu pochodzi znakomite w swych renesansowych kształtach zwieńczenie wieży — hełm ze złocistym posągiem króla Zygmunta Augusta na szczycie, do dziś najwyższym pionowym akcentem miasta.

Całkowicie od nowa zbudowanym gmachem renesansowym była Zielona Brama, którą w drugiej połowie XVI w. wzniesiono na miejscu XIV-wiecznej Bramy Kogi. Zbudowanie Zielonej Bramy, przeznaczonej na rezydencję królów polskich, wzbogaciło Drogę Królewską o jeszcze jeden reprezentacyjny obiekt architektoniczny, stanowiący wspaniałą oprawę wschodniej strony Długiego Targu.

W ślad za tymi pracami poszło ozdobienie rustyką Bramy Wyżynnej oraz przebudowa gotyckiego Przedbramia ul. Długiej; jego renesansowe zwieńczenia w postaci czterech niezwykle ozdobnych szczytów na dawnej dwubasztowej bramie i nowego dachu z sygnaturką na wieżowym członie — to najbardziej interesujące elementy w plastycznym obrazie Drogi Królewskiej.

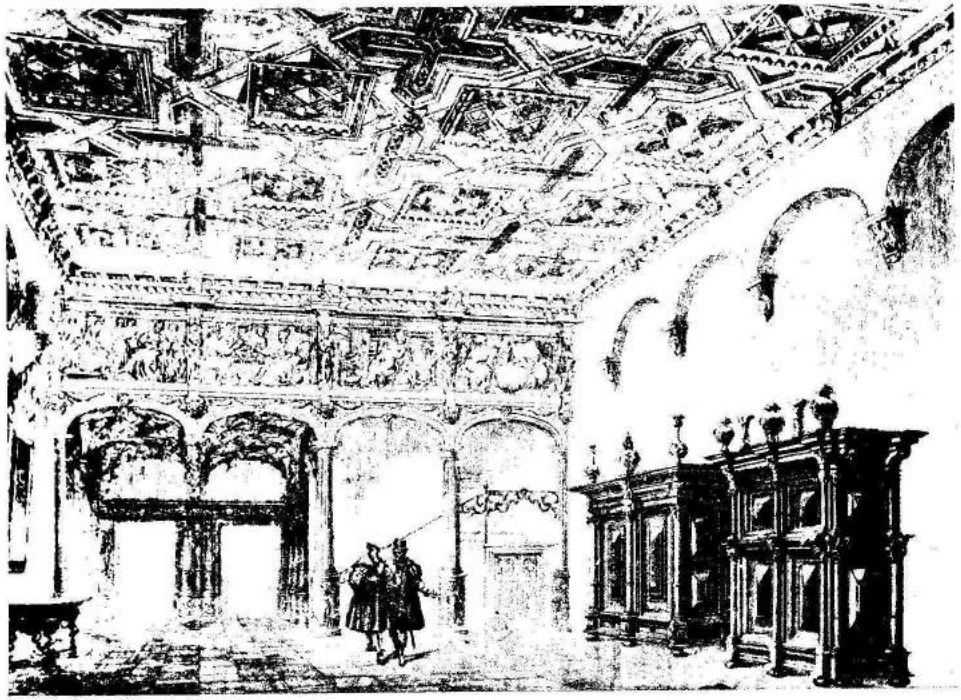

6. Renesansowa sień gdańska w kamienicy nr 35 przy ul. Długiej (sztych J. K. Schultza z r. 1854

Równocześnie z pracami prowadzonymi przy obiektach użyteczności społecznej postępowała przebudowa i upiększanie fasad kamieniczek mieszczańskich. Prowadzili je w największej części obcy, głównie niderlandzcy mistrzowie, sprowadzani przez władze miejskie lub kierowani do Gdańska przez królów polskich. Szybko znikały surowe, zwieńczone grzebieniami blanków fasady gotyckie, ustępując miejsca równie smukłym, lecz bogato zdobionym dekoracją rzeźbiarską, malowidłami i sgraffitem. Najbogatszy wystrój plastyczny otrzymywały wysokie szczyty domów oraz fryzy, a także wejścia do sieni — ozdobne

portale kamienne. Znaczne pole do popisu dawały artystom pracującym nad upiększeniem kamieniczek słynne gdańskie przedproża, czyli ganki, tarasy budowane przed frontem domów. Prowadziły na nie kamienne schody ubezpieczane z boków misternie kutymi z żelaza poręczami. Osadzano je w granitowych kulach lub słupkach stojących u podnóża schodów i w oprawie balustrady, która wykonana była z płasko rzeźbionych płyt czy kamiennych przeźroczy lub żelaznych krat. Otoczony taką balustradą taras pełnił rolę letniego salonu, w którym przyjmowano gości, spożywano posiłki, odpoczywano.

Bogaty wystrój kamieniczek przy Drodze Królewskiej i ich wspaniałe wyposażenie pozostawały w ścisłym związku z zamożnością właścicieli. Trzeba bowiem zauważyć, że posesje przy królewskim szlaku, głównej arterii miasta, zajmowali wyłącznie najzamożniejsi mieszkańcy Gdańska — bogaci kupcy, armatorzy, możniejsi pośrednicy handlowi, którzy chcieli mieć swe domostwa przy najbardziej reprezentacyjnej ulicy, a kantory w najruchliwszym ośrodku wielkiego handlu. Powstało wówczas przy ul. Długiej i Długim Targu wiele okazałych kamienic, wśród których wybijał się rozmiarami i wielkością pięciokondygnacyjny dom przy Długim Targu 39, wzniesiony około r. 1573 dla mincerza Kaspra Goebla. Stał się on jeszcze jedną dominantą w krajobrazie architektonicznym Drogi Królewskiej. Jego okazałość i rozmiary, obok nowoczesności, skłoniły władze miejskie do parokrotnego urządzenia tu kwatery dla króla Zygmunta III Wazy. Księgi miejskie przekazują również inne nazwiska patrycjuszy — właścicieli posesji przy reprezentacyjnej arterii miejskiej. Są to tak znane postaci, jak zamordowany przez Krzyżaków w r. 1411 burmistrz Arnold Hecht, rajca Bartłomiej Gross i jego żona Anna, a także Gert vor der Beke, zausznik komtura gdańskiego, a po zamordowaniu Leczkowa burmistrz Gdańska. W następnych wiekach rezydują przy Drodze Królewskiej Ferberowie, Brandesowie, Werdenowie, Speymanowie, Uphagenowie i inni odgrywający czołowe role w życiu i polityce miasta.

Wiek XVII przynosi dalsze przeobrażenia w wystroju fasad. Od około połowy tego stulecia pojawiają się formy późnorenesansowe, a później — barokowe. Największa liczba tego typu elewacji powstała przy Długim Targu. Sztych

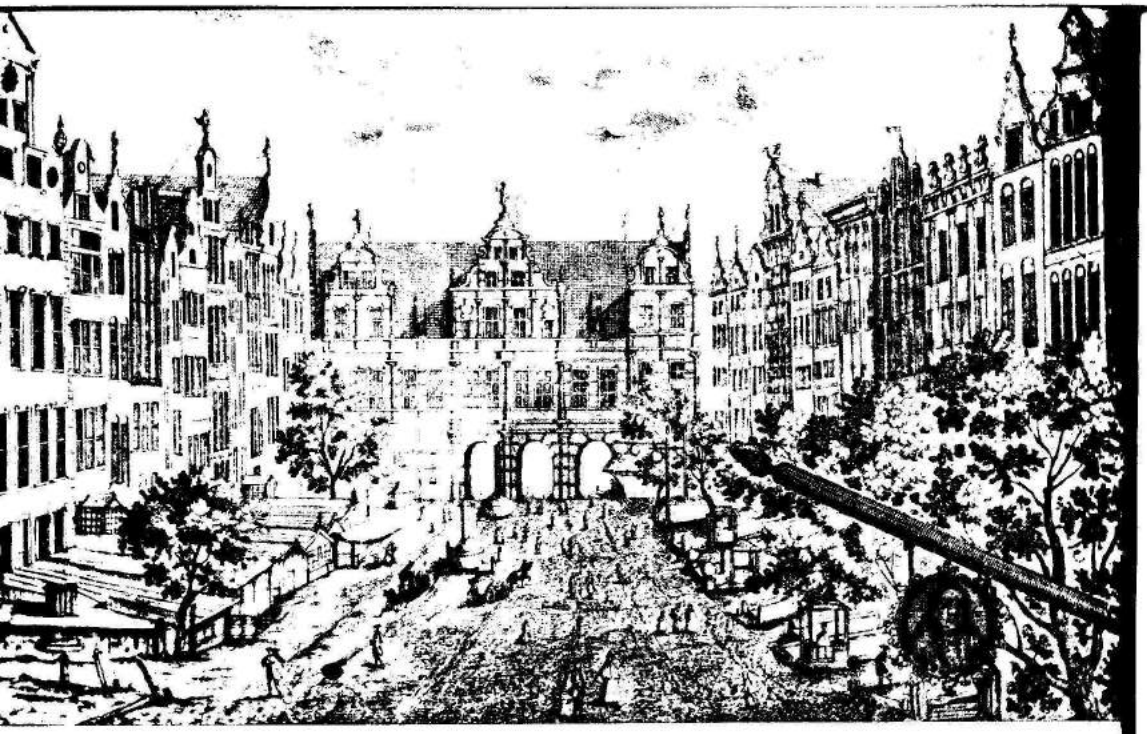

7. Wschodnia część Długiego Targu, w głębi Zielona Brama (sztych M. Deischa z r. 1765)

M. Deischa, ukazujący widok tego placu w r. 1765, jest świadectwem, iż niemal wyłącznie królowała tu architektura renesansowa i barokowa, wręcz oszałamiająca bogactwem dekoracji plastycznej na przedprożach, szczytach i fasadach. Obok, we wschodniej części Długiego Targu, a także na ul. Długiej można było w tym czasie zobaczyć jeszcze zwykłe, sklecone z desek budy sklepowe, połączone z sieniami kamieniczek, których właściciele zajmowali się handlem detalicznym.

8. Barokowa sień gdańska (sztych J. K. Schultza z r. 1857)

Na miejscu chylących się do upadku, sędziwych kamieniczek zaczęto w drugiej połowie XVIII w. budować nowe, których ściany ozdabiano już elementami rokokowymi. Był to okres znacznego zubożenia gdańszczan, dlatego fasady powstających wtedy budynków miały, w porównaniu z renesansowymi i barokowymi, o wiele skromniejszy wystrój plastyczny. Charakterystyczne były w owym czasie faliste zwieńczenia szczytów, delikatna oprawa okien i wylotów rynien oraz kamienny portal pilastrowy, z którym wiązano efektowne obra-

9. Rokokowa sień gdańska w „Domu Uphagena" przy ul. Długiej 12 (stan przed r. 1945)

nowanie nadświetla, rozjaśniającego mroczne przedsionki. Nowością było zdobienie motywem rocaille słupków przedprożowych, którym nadawano kształt wazy. Inny również był wygląd płyt balustrady na przedprożach, które nadal stanowiły ulubione miejsce spotkań rodzinnych i towarzyskich. Wykwintnie i ze smakiem urządzone były wnętrza domów rokokowych. Znacznie skromniej w porównaniu z renesansową, a zwłaszcza przeładowaną bogatym wystrojem i wyposażeniem barokową sienią wygląda to pomieszczenie w kamieniczce rokokowej. W dawnym, obszernym, zajmującym całą szerokość przyziemia lokum wydzielone zostało z boku miejsce na kantorek, nad którym urządzony był na antresoli rodzaj buduaru dla pani domu. Prowadziły tam schody, znajdujące się po drugiej stronie sieni, i galeryjka, ciągnąca się wzdłuż przeciwnej do wejścia ściany. Występujące w sieniach rokokowych sztukaterie były znacznie delikatniejsze i misterniejsze w rysunku niż barokowe. Dekoracje i wyposażenie innych pomieszczeń cechowała lekkość i fantazyjność form.

Obok rokokowych zjawiają się w trzeciej ćwierci XVIII stulecia formy klasycystyczne. Pierwszym zwiastunem tego stylu w Gdańsku było wspaniałe przedproże i portal Ratusza Głównego, znakomite dzieło Daniela Eggerta z r. 1768. Niedługo potem stanęła przy ul. Długiej 12 interesująca kamieniczka, zwana od nazwiska właściciela „Domem Uphagena". W jej fasadzie formy rokokowe łączą się z klasycystycznymi. W toku dalszego rozwoju ukształtowała się około r. 1800 klasycystyczna fasada bezszczytowa z poziomą attyką, zdobioną często kilkoma wazami. Nieco późniejszy typ uzyskał attykę znacznie wyższą, zasłaniającą dach, ale węższą niż front kamieniczki, zwieńczoną trójkątnym przyczółkiem lub formą podobną, lecz bez ogzymsowania skosów płaszczyzny. Gładkie zazwyczaj ściany zdobiono niekiedy stiukową dekoracją. Zaprzestano na ogół montować portalowe oprawy w wejściach do sieni, a płyty i słupki przedproży zdobiono typowymi dla klasycyzmu motywami, jak girlandy, kanelury itp. W skromnie urządzonych sieniach zjawiły się kolumny toskańskie, dźwigające strop antresoli. Kamieniczka klasycystyczna zakończyła kilkusetletni rozwój stylowej architektury mieszkaniowej przy Drodze Królewskiej w Gdańsku.

Początek XIX w., w którym przeżył Gdańsk dwa niezwykle ciężkie oblężenia, przyniósł ciągowi ul. Długiej i Długiego Targu dotkliwe zniszczenia. W czasie odbudowy czy też przebudowy kamieniczek nadawano im już prawie wyłącznie klasycystyczną, skromną na ogół szatę zewnętrzną. Patrycjat bowiem, podupadły finansowo w wyniku wojen, a także w związku z zastojem w handlu po oderwaniu Gdańska od Rzeczypospolitej, mógł jedynie w minimalnym stopniu łożyć na upiększanie swoich domostw. To tak zamożne niegdyś i, dzięki przywilejom otrzymanym od polskich królów, samodzielne gospodarczo miasto utraciło swoje prawa i zepchnięte zostało do roli prowincjonalnego ośrodka administracyjno-militarnego.

Dla potrzeb rozwijającego się teraz drobnotowarowego handlu właściciele kamieniczek zaczęli przerabiać wnętrza wspaniałych niegdyś sieni — okna parteru powiększano na wystawy towarów, na przedprożach ustawiano gabloty reklamowe, a na najpiękniejszych partiach portali wieszano szyldy i tabliczki informacyjne.

Dalsze przeobrażenia i dewastacje w krajobrazie architektonicznym Drogi Królewskiej, a zwłaszcza ul. Długiej, przyniósł w drugiej połowie XIX stulecia rozwój kapitalizmu. Dawne jednorodzinne kamieniczki patrycjuszowskie zaczęto teraz bezceremonialnie przebudowywać na domy czynszowe. Dla uzyskania większej liczby mieszkań podwyższano kamieniczki i rozbudowywano oficyny. Ofiarą tego padły ozdobne szczyty, których kamieniarka została bezpowrotnie stracona. Podwyższone domy nakrywano zazwyczaj płaskimi dachami, przez co został zniweczony malowniczo rysujący się na tle nieba regularny rytm szczytów. Równocześnie, chcąc usprawnić ruch uliczny, a także w związku z przebudową sieni na sklepy, zaczęto likwidować cenne przedproża. Ostatnie usunięto z ul. Długiej w r. 1873. Na Długim Targu zachowało się kilka tych wspaniałych obiektów, stanowiących kiedyś przedmiot dumy gdańszczan i ozdobę Drogi Królewskiej.

Bogaci kupcy często wykupywali sąsiadujące ze sobą kamieniczki. W poszerzonym przez wybicie przejścia do przyległej sieni pomieszczeniu zakładano sklepy. Zdarzało się też, że nabywca burzył na przykład dwa zabytkowe domy,

10 Ulica Długa około połowy XIX w. (sztych J. K. Schultza)

by na ich miejscu wznieść duży budynek handlowy czy biurowy. Drastycznym przykładem takiego zlekceważenia piękna i harmonii kształtów stworzonych w ciągu stuleci przez wybitnych architektów i plastyków było zburzenie czterech kamieniczek przy ul. Długiej (nr 22—25) i wzniesienie na ich miejscu wielkiego gmachu poczty.

W czasie przebudowy i prac adaptacyjnych zniszczono wiele portali, prawie wszystkie przedproża i ogromną liczbę rzeźbionych dekoracji architektonicznych z fasad i sieni, których cenne wyposażenie rozproszono.

W drugiej połowie XIX w. dalsze dewastacje spowodowało przebudowanie wielu fasad w duchu modnego historyzmu i eklektyzmu architektonicznego. Do r. 1880 przekształcono w tym stylu ponad 30% elewacji przy ul. Długiej i ponad 10% przy Długim Targu. Przeróbki i wręcz barbarzyńskie zaśmiecanie fasad nadmiarem pseudorenesansowych i pseudobarokowych ozdób z czasem przybrały takie rozmiary, że miłujący swoje miasto gdańszczanie zaczęli myśleć o ratowaniu resztek wiekowego dorobku artystycznego. Powstała społeczna komisja do walki z oszpecaniem miasta, ale wobec bezkompromisowej zachłanności kapitalistycznych przedsiębiorców, którzy mieli na celu jedynie pomnażanie własnych dochodów, nie mogła ona dużo zrobić. Nie było też przeciwdziałania ze strony ówczesnych władz, a wielu gdańszczan, często obcego pochodzenia, nie doceniając wartości starych dzieł sztuki zastępowało je tanimi, pretensjonalnymi dekoracjami ze stiuku, wykonanymi w oparciu o szablonowe wzory.

Przykładem takiego zdobnictwa z przełomu XIX i XX w. jest zachowany w górnych kondygnacjach secesyjno-eklektyczny wystrój byłego domu towarowego przy ul. Długiej 69. Oprócz różnorodnych form dekoracyjnych widać tam trzy przesadnie wielkie głowy w dziwacznym okryciu.

Początek XX w. przyniósł próby wprowadzenia na fasady zdobnictwa secesyjnego. Przykładem gdańskiej odmiany tego typu dekoracji była fasada domu przy ul. Długiej 72 z r. 1904, zniszczona niestety w r. 1945. Z kolei rozwinęli działalność architekci hołdujący modernizmowi. W czasie największego nasilenia ich poczynań — w drugim, trzecim i czwartym dziesięcioleciu naszego wieku wiele budynków przy ul. Długiej i Długim Targu zamieniono na biurowce, domy towarowe czy lokale handlowe. Przy tej okazji ogałacano elewacje zarówno z dochowanych jeszcze tu i ówdzie zabytkowych detali dekoracyjnych, jak i eklektycznych ozdóbek, wprowadzając gładkie płaszczyzny ścienne, w których wielkimi taflami szkła połyskiwały sklepowe witryny i duże szyby w oknach pozbawionych drobnego podziału dawnych ram okiennych.

Duże zasługi w ratowaniu niszczonych zabytków położyli prof. Otto Kloeppel i konserwator E. Volmar. Z ich inicjatywy władze konserwatorskie podjęły prace mające na celu odnowienie ocalałych, zabytkowych fasad i usunięcie

11. Ulica Długa w r. 1945

XIX-wiecznych dodatków. Starano się przy tym utrzymać charakter i atmosferę reprezentacyjnej, przez stulecia kształtowanej arterii miejskiej. Jednak nie wszystkie poczynania konserwatorskie można było zaliczyć do udanych, czego przykładem były rekonstrukcje gotyckiej fasady kamieniczki przy ul. Długiej 47 w r. 1924 oraz fasad Dworu Bractwa Św. Jerzego, niefortunnie oblicowanych gładką, maszynową cegłą. Jeszcze większym błędem była przebudowa w r. 1842 Wielkiej Sali Ławy w Ratuszu Głównego Miasta. Usunięto wówczas znajdujące się tam od dawna portrety królów polskich, w miejsce stropów wprowadzono sklepienia wsparte na jednym filarze, a na ścianach umieszczono obrazy fałszywie przedstawiające przeszłość Gdańska.

Działania wojenne i pożary, które pod koniec marca 1945 r. zamieniły w gruzy śródmieście Gdańska, nie oszczędziły również i Drogi Królewskiej. Łamiąc zaciekły opór wroga wojska radzieckie a także oddziały polskie, które pod dowództwem ppor. Piotra Waltera brały udział w końcowych walkach o Gdańsk, stanęły 28 marca 1945 r. na Długim Targu. W tym historycznym momencie ppor. Bronisław Wilczewski i chor. Zbigniew Michel zatknęli na fasadzie płonącego Dworu Artusa biało-czerwoną flagę, manifestując ponowne objęcie przez Polskę przynależnego do niej od dziesięciu wieków Gdańska.

Kiedy rządy w Gdańsku przejęły polskie władze cywilne, Droga Królewska wyglądała jak jedno wielkie rumowisko. Ratusz, Dwór Artusa i Zielona Brama strawione były przez płomienie i strzaskane pociskami. Podobny widok przedstawiała Wieża Więzienna i Katownia. Obydwa te obiekty utraciły renesansowe dachy z ozdobnymi szczytami i zwieńczeniami. Wypalony był również Dwór Bractwa Św. Jerzego, lecz szczęśliwie ocalała złocona figura rycerza ze szczytu wieżyczki, zdjęta jeszcze przed działaniami wojennymi. Najmniej ucierpiały, w niewielkim tylko stopniu uszkodzone pociskami, Brama Wyżynna i Złota.

Najtragiczniejszy był stan obiektów mieszkalnych. Przy ul. Długiej i Długim Targu ani jeden dom nie zachował się w całości, a cały ten tak wspaniały niegdyś ciąg uliczny, będący dumą gdańszczan, miał teraz wygląd ponurego

12. Wygląd Złotej Bramy w r. 1948

13. Zwiedzanie zniszczonego Gdańska przez zagranicznych gości. Informacji udziela Jan Kilarski

wąwozu ceglanego, nad którym sterczały fasady wypalonych domów. W głębi, pośród morza gruzów, jak żałosny pomnik zniszczenia widniała pozbawiona hełmu wieża ratuszowa. Przy Długim Targu szczególnie tragiczny był widok „Złotej Kamieniczki" Speymanów, z której od frontu zostało jedynie $^2/_3$ fasady, świecącej w słońcu, między posępnymi oczodołami pustych otworów okiennych, złotem ocalałych płaskorzeźb.

Równie smutny obraz zniszczenia przedstawiała trasa biegnąca od Zielonej Bramy w kierunku Bramy Zuławskiej, wzniesionej w r. 1628 przez Jana Strakowskiego. I na tym odcinku szlaku, zaliczanym również do ciągu Drogi Królewskiej, gdyż nieraz oglądał przejazdy polskich władców, widać było jedynie ruiny i gruzy po spalonych spichrzach, domach i gotyckim kościele Św. Barbary.

14. Przed Dworem Artusa w r. 1945

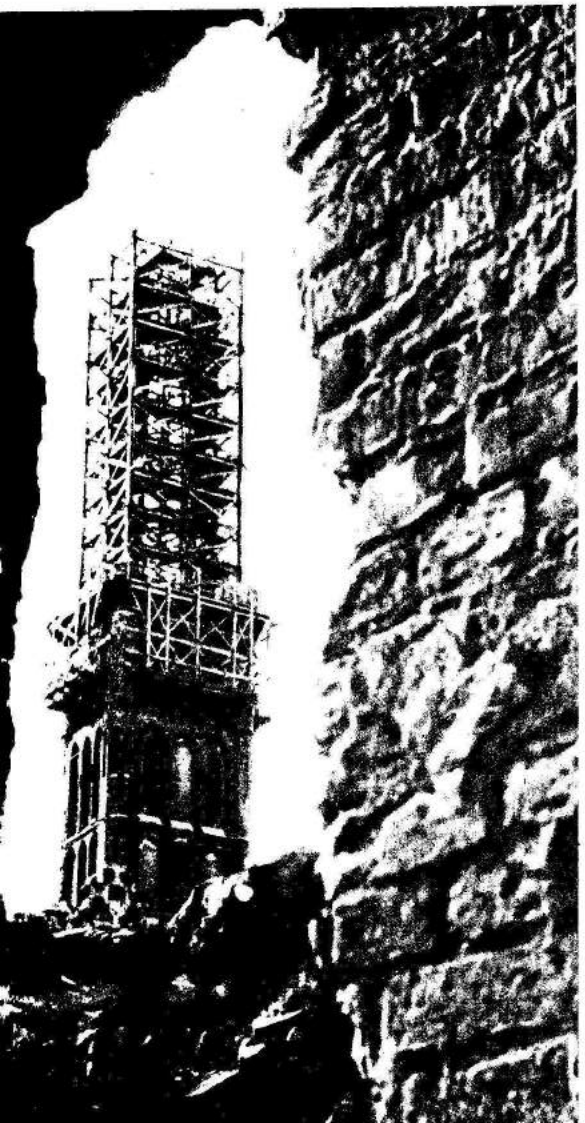

15. Odbudowa renesansowego hełmu na wieży Ratusza Głównego w Gdańsku

16. Statua króla Zygmunta Augusta z wieży Ratusza Głównego w Gdańsku

Katastrofa zniszczenia nie objęła na szczęście większości bezcennego wyposażenia Ratusza, Dworu Artusa oraz „Domu Uphagena", gdyż już wcześniej wywieziono je poza przygotowujące się do oblężenia miasto. Ocalała również Fontanna Neptuna, której wszystkie rzeźbione elementy usunięto z Długiego Targu jeszcze przed działaniami wojennymi, a kamienne ocembrowanie zabezpieczono ceglanym murem.

Przybywający do Gdańska w r. 1945 przedstawiciele polskich władz widzieli na słynnej Drodze Królewskiej jedynie zwały gruzu, a wśród nich fragmenty kamiennych dekoracji i porozbijanych figur — świadków wspaniałej przeszłości jednego z najpiękniejszych szlaków w Europie.

Prace nad przywróceniem do życia Drogi Królewskiej rozpoczęto już w r. 1945 od zabezpieczenia ruin najcenniejszych budowli. Pokryto je prowizorycznymi dachami, a grożące zawaleniem ściany podparto. Wkrótce zamurowano również ogromną wyrwę w południowej ścianie Ratusza Głównego i szczególnie starannie zabezpieczono ocalałą część fasady „Złotej Kamienicy". Po zakończeniu działań wojennych przystąpiono też niezwłocznie do gromadzenia ocalałych zabytków plastyki, cenniejszych fragmentów wystroju fasad, do ratowania uszkodzonych portali i przedproży. Akcję tę prowadził przez parę lat znany miłośnik zabytków Gdańska, autor kilku cenionych prac o tym mieście — Jan Kilarski.

W następnych latach kontynuowana była pod opieką konserwatorów, najpierw prof. Jana Borowskiego, a następnie mgr Bronisława Mieszkowskiego, odbudowa cenniejszych zabytków. Uroczystym dla Gdańska dniem był 7 listopad 1950 r., kiedy na zrekonstruowanym — według projektu inż. arch. Kazimierza Macura — renesansowym hełmie Ratusza Głównego osadzono statuę króla Zygmunta Augusta. Wierną kopię postaci królewskiej, stojącej w tym miejscu od r. 1561, wykonano w pracowni metaloplastycznej w Gdańsku z udziałem Niewiadomskiego i Mariana Ogorzei, (według modelu A. Łosowskiego), a kosztowną pozłotę wykonali mistrzowie warszawscy. Na płaszczu królewskim wyryto następujący napis:

Zwycięski i władający Ojczyzną polski lud pracujący kierując się troską o zabezpieczenie dóbr kulturalnych odziedziczonych po przodkach odnowił tę statuę króla Zygmunta Augusta w Gdańsku odzyskanym dla Polski wspólnie przelaną krwią bohaterskiej Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego. Statuę tę przekazuje potomności Gdańsk, listopad 1950.

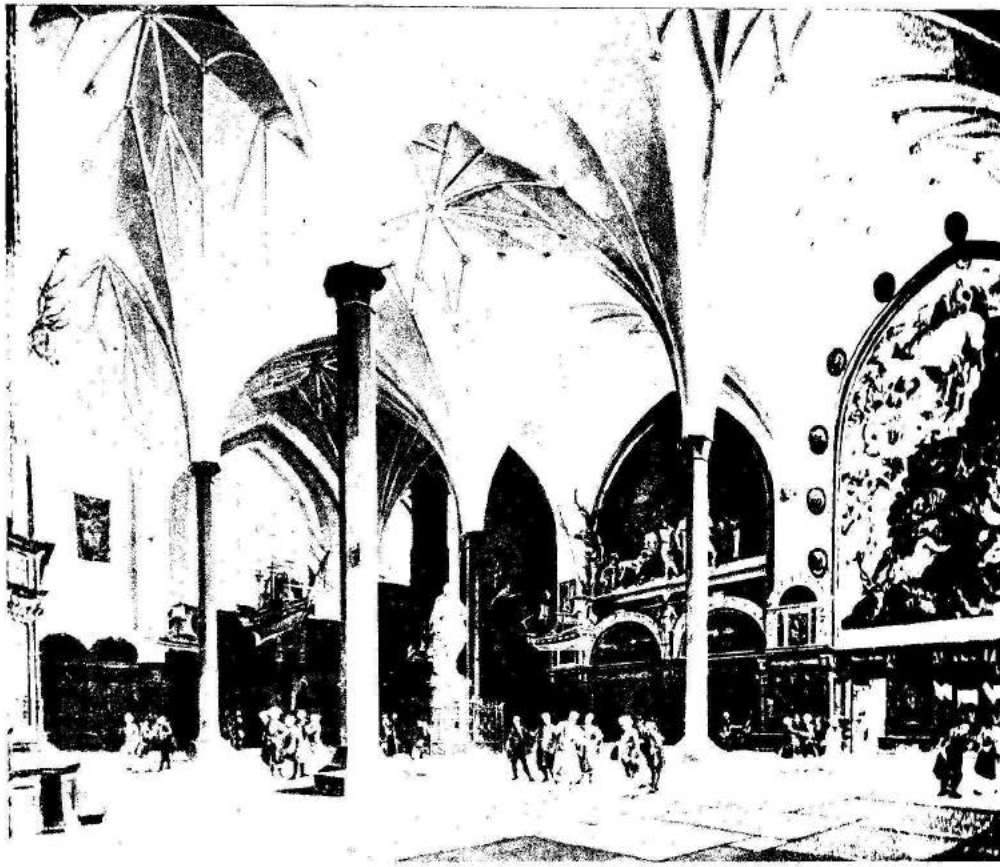

17. Wnętrze Dworu Artusa około połowy XIX w. (obraz J. K. Schultza w Muzeum Pomorskim w Gdańsku)

18. Ulica Długa w czasie odbudowy w r. 1949

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wykończono większość pomieszczeń we wnętrzu gmachu, między innymi Wielką Salę Ławy na pierwszym piętrze, a ostatnio Letnią Salę Rady, którą wraz z przyległą do niej sienią ratuszową i licznymi salami uroczyście przekazano społeczeństwu w 25 rocznicę wyzwolenia Gdańska spod jarzma hitlerowskiego. Znacznie wcześniej, bo w maju 1959 r., uruchomiony został dzięki zabiegom ówczesnego konserwatora miejskiego, inż. arch. Zdzisława Kwaśnego, zegar na wieży ratuszowej oraz sprzężony z nim elektryczny carillon, który w połowie marca 1970 r. zastą-

19. Odbudowa Drogi Królewskiej w Gdańsku

piono zespołem dzwonów przeniesionych z budynku na Biskupiej Górce. Autentyczny carillon z XVI w. zniszczony został w czasie pożaru wieży w r. 1945.

W odbudowanym Ratuszu czynne jest od 30 marca 1970 r. Muzeum Historii Miasta Gdańska.

Pełnej odbudowy doczekał się również Dwór Artusa, w którym odtworzono, według projektu K. Macura, wspaniałe gotyckie sklepienia oraz zrekonstruowano cztery wysmukłe kolumny, odkuwając je ze strzegomskiego granitu. Natomiast nie przywrócono jeszcze do dawnego stanu wystroju monumentalnej sali, chociaż zachowało się około 70% jej autentycznego wyposażenia, w tym liczne pamiątki polskości.

Przed Dworem Artusa czynna jest ponownie od 22 lipca 1954 r. Fontanna Neptuna. Musiano odkuć w piaskowcu nowy trzon podtrzymujący marmurową czaszę oraz uzupełnić brakujące części wspaniałej kraty otaczającej basen, zwieńczonej polskimi orłami i herbami Gdańska.

Odbudowano także, według projektów K. Macura (elewacje i kamieniarka) i Józefa Chrzanowicza (wnętrza), i oddano na siedzibę Pracowni Konserwacji Zabytków Zieloną Bramę. Odrestaurowano też Bramę Wyżynną i Złotą, odbudowano Katownię i dach Wieży Więziennej, któremu brak jeszcze renesansowej sygnaturki, fial itp. elementów dekoracyjnych. Kilka lat trwały rozpoczęte w r. 1949 prace przy odbudowie i wystroju domów mieszkalnych Drogi Królewskiej. Najpierw odbudowano południową stronę ul. Długiej, odcinek od Złotej Bramy do ul. Pocztowej. W kolejnych etapach wzniesiono wszystkie domy przy trasie. Trudnym zadaniem przygotowania dokumentacji, umożliwiającej historyczną rekonstrukcję kamieniczek, zajęła się najpierw Pracownia Rekonstrukcji Architektury Zabytkowej przy Centralnym Biurze Projektów i Studiów Budownictwa Osiedlowego, kierowana przez inż. arch. Witolda Majewskiego, a następnie Zakład Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej pod kierunkiem prof. dr Mariana Osińskiego. Prace te prowadzono w oparciu o ogólne plany odbudowy Głównego Miasta, przygotowane przez inż. arch. Witolda Dolińskiego i profesorów: Władysława Czernego, Jana Borowskiego i Zbigniewa Żuławskiego.

20. Ruiny Ratusza Głównego i kamieniczek przy Długim Targu. Nieco w głębi widoczny fragment fasady „Złotej Kamienicy" zabezpieczony przed runięciem

W wyniku podjętej w r. 1952 przez ministra budownictwa decyzji dotyczącej zakończenia prac elewacyjnych przy ul. Długiej i Długim Targu doszło w styczniu 1953 r. do spotkania gdańskich architektów i plastyków, na którym postanowiono zapewnić odbudowywanym od r. 1949 kamieniczkom wystrój o najwyższym poziomie artystycznym. Zdecydowano zastosować szlachetne techniki malarskie i kolorowe tynki, a elewacje kamieniczek ozdobić kutymi w kamieniu naturalnym rzeźbami. Twórcom oprawy plastycznej królewskiego szlaku przyświecała idea przywrócenia historycznemu ciągowi ulicznemu dawnej, stworzonej przez stulecia atmosfery, tak typowej dla starych, słynnych z pietyzmu dla sztuki miast. Trzeba było również przywrócić, zniszczone już częściowo w okresie zaboru pruskiego, ślady powiązań politycznych i uczuciowych Gdańska z Polską — polskie orły, podobizny królewskie, napisy itp., które licznie umieszczano niegdyś na fasadach i we wnętrzach budowli przy Drodze Królewskiej.

By wywiązać się z tego zadania, trzeba było najpierw, przy udziale historyków sztuki i architektów, skrupulatnie przebadać materiały dokumentacyjne. Inicjatywę przejęli plastycy zgrupowani przy Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Gdańsku. Powołany specjalnie zespół architektów i plastyków z inż. arch. Lechem Kadłubowskim, artystą rzeźbiarzem Stanisławem Horno-Popławskim, artystą malarzem Jackiem Żuławskim oraz inż. arch. Stanisławem Holcem na czele opracował, a następnie zrealizował wystrój fasad przy Drodze Królewskiej. Cały ciąg uliczny podzielono na odcinki, powierzając ich dekorację kilku grupom plastyków, którymi kierowali: Hanna Żuławska, Józefa Wnukowa i Stanisław Teisseyre. Projekty wystroju metaloplastycznego opracował zespół pod kierunkiem Stanisława Holca, a wykonała je dla ul. Długiej pracownia metaloplastyczna prowadzona przez Mariana Ogorzeję, który wykonał też cenne pod względem artystycznym ogrodzenie Fontanny Neptuna. Ogółem nad wystrojem Drogi Królewskiej pracowało ponad 40 artystów. Projekt iluminacji ważniejszych obiektów opracowany i zrealizowany został przez Romana Sznajdra i W. Wierzbickiego z udziałem A. Kaszuby.

Przy odbudowie zdecydowano unowocześnić wnętrza domów i przystosować

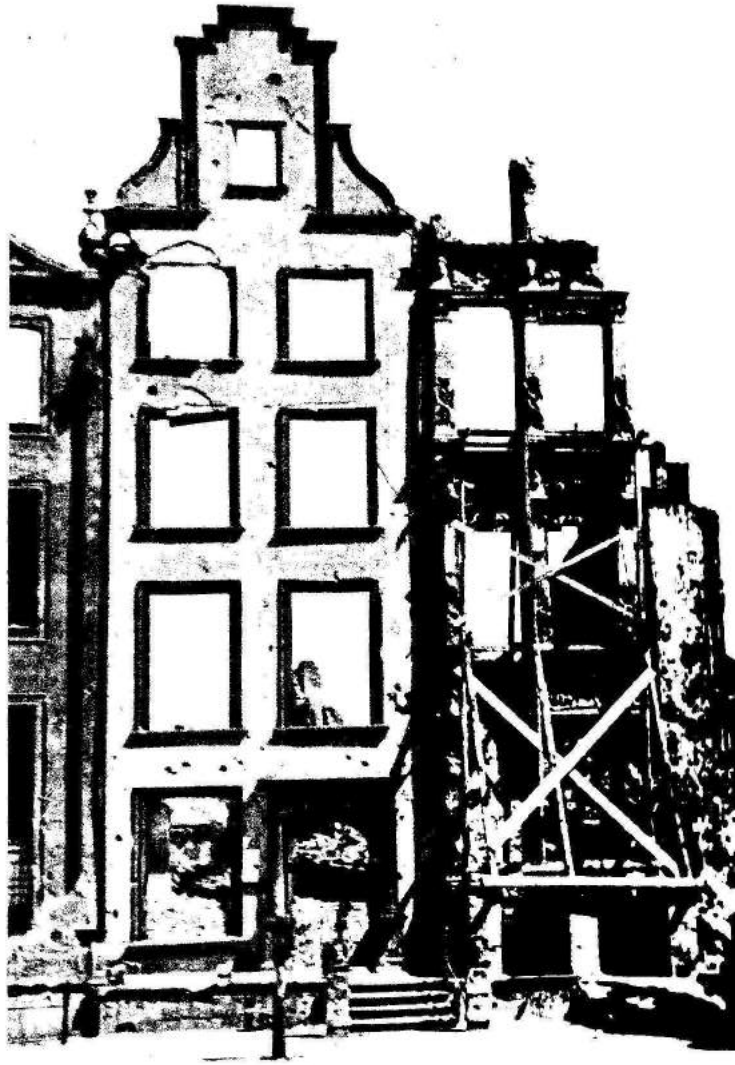

21. „Złota Kamienica" po pożarze w r. 1945

do potrzeb mieszkańców rozkład pomieszczeń, zapewniając im większą funkcjonalność. Dotychczas nie zrekonstruowano ani jednej sieni, a jedynie kilka z nich, na przykład przy ul. Długiej 35, zaplanowano do pełnej odbudowy według istniejącej dokumentacji. W wielu wypadkach połączono wnętrza sąsiadujących ze sobą kamieniczek, podobnie jak to już praktykowano w XIX w., na potrzeby założonych tam sklepów czy biur, czego jednak nie dostrzega się patrząc na elewacje tych obiektów z ulicy. Przy odbudowie nie zapomniano o wielkich piwnicach gdańskich. Na wzmiankę zasługuje projektowana przez R. Kokoszkę i B. Hanuszkiewicza adaptacja na kawiarnię i bary Gdańskich Zakładów Gastronomicznych olbrzymiego pomieszczenia piwnicznego pod Dworem Artusa i sąsiadującymi z nim kamieniczkami.

Do ważniejszych zadań czekających jeszcze na twórców — architektów i plastyków — należy przywrócenie do dawnej świetności jedynego dziś w skali światowej obiektu, jakim jest gdański Dwór Artusa, tym bardziej, że jego wyposażenie w ogromnej większości się zachowało. Czeka również na rekonstrukcję wnętrze słynnego „Domu Uphagena" przy ul. Długiej 12. Do czasu ostatniej wojny mieściło się tu muzeum wnętrza, prezentujące wystrój i umeblowanie gdańskiego domu patrycjuszowskiego z końca XVIII w. Znaczna część wyposażenia tego muzeum ocalała i przechowywana jest w zbiornicach konserwatorskich.

Osobnym zagadnieniem architektoniczno-plastycznym jest sprawa urządzenia wnętrz Katowni i Wieży Więziennej, niezwykle cennych zabytków gdańskiej architektury z XV i XVI w.

GDAŃSKIE FORUM

W pełnych przepychu komnatach Ratusza Głównego — rezydencji władz municypalnych, położonej w sercu Drogi Królewskiej przy zbiegu ul. Długiej i Długiego Targu, rozstrzygały się w ciągu stuleci najważniejsze sprawy nadmotławskiego grodu. Tu decydowano o polityce miasta, jego gospodarce, obronności, budowie i wystroju reprezentacyjnych gmachów itp. Pochodzący z zamkniętego grona bogatych rodów kupieckich burmistrzowie i rajcy sami najczęściej decydowali o losach miasta, niewiele troszcząc się o potrzeby warstw niższych. Pozbawiony praw lud gdański wielokrotnie przeciwstawiał się rządzącemu patrycjatowi i wówczas terenem zgromadzeń, a nawet krwawych tumultów była prawie zawsze ul. Długa i Długi Targ, gdzie zbierały się tysiączne tłumy, by domagać się współudziału w rządzeniu miastem. Bywało, że władcy miasta ustępowali z ratusza pod naciskiem gróźb, mimo że broniły ich straże, gęsto ustawione armaty oraz zamykające dostęp do Drogi Królewskiej łańcuchy u wylotów ulic.

Pierwsze rozruchy na tle niesprawiedliwości społecznej miały miejsce w r. 1378, kiedy wzburzeni rzemieślnicy, kierowani przez Hermana von Ruden, wzniecili powstanie, a ich przedstawiciel — Tiele Schulte, dostał się do ratusza i ostrymi słowami napiętnował postępowanie Rady. Rewolta zakończyła się tragicznie dla rzemieślników i ich przywódców. Wielu z nich ścięto, inni uciekli z miasta, tracąc swe majątki.

Ważne wydarzenia rozegrały się na gdańskim ratuszu po klęsce Krzyżaków

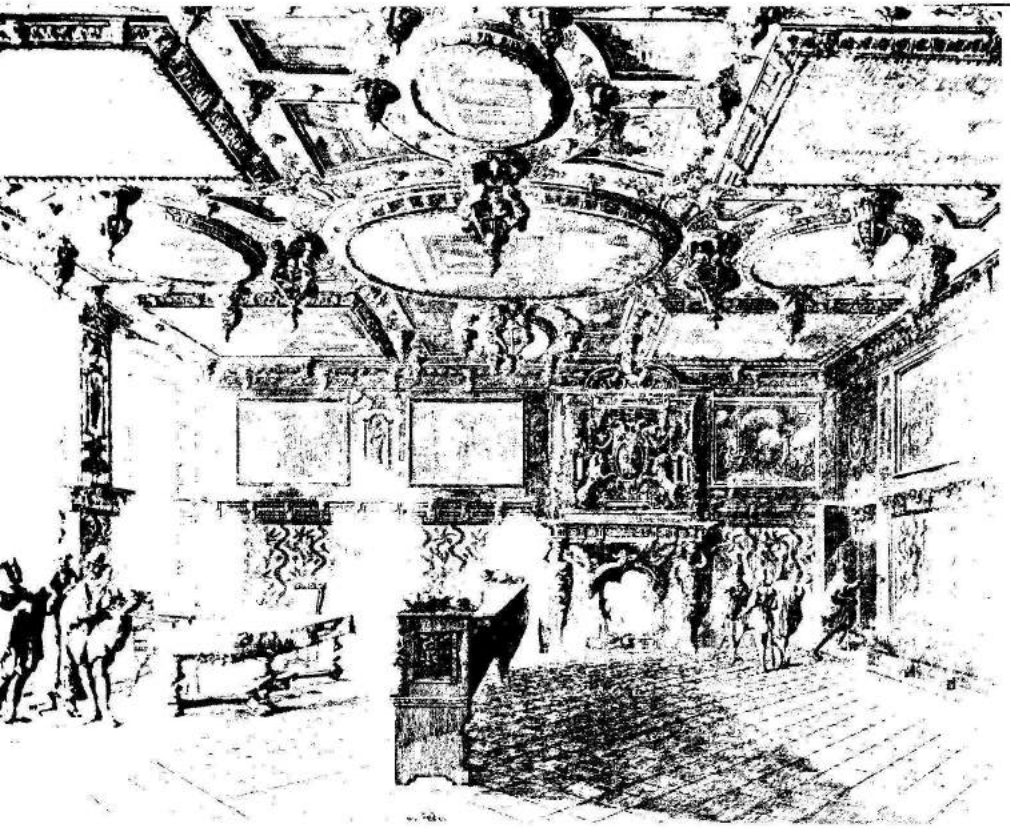

22. Wielka Sala Rady w Ratuszu Głównym w Gdańsku (sztych J. K. Schultza z około połowy XIX w.)

pod Grunwaldem. Natychmiast po nadejściu z pola bitwy radosnej dla uciemiężonych mieszczan wieści zwołano posiedzenie Rady, która podjęła decyzję wysłania pod Malbork poselstwa i złożenia hołdu Władysławowi Jagielle. Na czele poselstwa stanął burmistrz Konrad Leczkow, który w dniu 5 sierpnia 1410 r. złożył królowi polskiemu przysięgę na wierność. W dwa dni później wysłannik Jagiełły, Janusz z Tuliszkowa, niezwykle uroczyście witany przez gdańszczan przyjął od nich w zastępstwie króla hołd, złożony uroczyście na Długim Targu. Wolność dla Gdańska jednak jeszcze nie nadeszła, a rządy na ratuszu, po zgładzeniu w kwietniu 1411 r. Konrada Leczkowa i jego towarzyszy, objął wraz z grupą zwolenników Zakonu Gert von der Beke, przyjaciel Krzyżaków. W dniu 18 czerwca 1416 r. musieli oni jednak szukać schronienia za murami twierdzy krzyżackiej, gdyż w Gdańsku pod wodzą Jana Lupiego i Konrada Bella wybuchło powstanie. Zbuntowane pospólstwo żądało usunięcia znienawidzonego Gerta von der Beke i wprowadzenia do władz miejskich przedstawicieli ludu. Zryw ten został jednak krwawo stłumiony przez Krzyżaków. Osiemnastu przywódców rewolty zgładzono, inni utracili majątki i poszli na wygnanie, a miasto zapłaciło 24 tys. grzywien kontrybucji. Przyjaciele Zakonu wrócili na ratusz, ale nie utrzymali się tam długo.

W r. 1440 nowa Rada na żądanie ogółu gdańszczan uchwaliła przystąpienie do Związku Pruskiego, a 4 lutego 1454 r. wypowiedziała posłuszeństwo Krzyżakom. Na drugi dzień podjęte zostały trwające — jak wiadomo — 13 lat działania wojenne, w których Gdańsk odegrał szczególnie ważną rolę.

Szereg przywilejów nadanych miastu przez Jana Kazimierza podczas wojny trzynastoletniej i w latach następnych było podwaliną przyszłej potęgi i bogactwa Gdańska. Przede wszystkim służyły one jednak rządzącemu patrycjatowi, który zagarniał lwią część dochodów z rozwijającego się w oparciu o polskie zaplecze handlu. W związku z tym jeszcze podczas działań wojennych doszło do masowych wystąpień przeciwko Radzie, a Droga Królewska była znowu miejscem protestów przeciwko samowładnym rządom patrycjatu, finansowym nadużyciom możnych, rosnącym podatkom i lichwiarstwu. Do zorganizowanych rozruchów doszło w r. 1456 z inicjatywy Marcina Koggego. Wpraw-

dzie pospólstwo obaliło wówczas dotychczasową Radę, a do nowej wprowadziło swoich przedstawicieli, niemniej jednak powstanie stłumiono, a Kogge, zwolennik radykalnych przemian społecznych, został ścięty 17 lutego 1457 r. przed Dworem Artusa.

Niedługo po tych tragicznych wydarzeniach odbyła się na Długim Targu największa uroczystość tych czasów — powitanie króla Kazimierza Jagiellończyka, który 1 maja 1457 r. stanął po raz pierwszy w nadmotławskim grodzie. Przy dźwięku dzwonów, śpiewach duchowieństwa wszystkich gdańskich kościołów i wiwatach ludu podążył polski władca udekorowanymi ulicami do kościoła N.P. Marii, a następnie na ratusz, gdzie przygotowano mu kwaterę i gdzie konferował z Radą. Tam też zostały opracowane dla miasta nowe przywileje, które 15 i 25 maja uroczyście ogłoszono ludowi. O kilka dni wcześniej, 9 maja 1457 r., odbyła się na Długim Targu wspaniała ceremonia złożenia polskiemu królowi przez mieszczan i rycerstwo pomorskie przysięgi na wierność.

Z entuzjazmem przyjął lud gdański obalenie rządów krzyżackich i połączenie z Rzecząpospolitą. Niestety i teraz nie dopuszczono go do udziału w rządach miastem, do sprawiedliwego podziału rosnących z roku na rok dochodów. Nadal władzę na ratuszu sprawował patrycjat, budząc niezadowolenie plebsu i pospólstwa. Znalazło ono wyraz w nowej rewolcie, największej w dziejach Gdańska, do której doszło w latach 1522—1526. Walczący o prawa społeczne, ustrojowe i religijne lud gdański obalił wówczas potężnego burmistrza Eberharda Ferbera i na stałe wprowadził do Rady swoich przedstawicieli. Niemniej jednak i wtedy rewoltę bezlitośnie stłumiono, a przywódców ścięto. Zmagania o władzę na ratuszu oraz antypatrycjuszowskie manifestacje na Długim Targu powtarzały się jeszcze w XVII i XVIII w.

Najczęściej jednak gromadzono się na Drodze Królewskiej z okazji wydarzeń pomyślnych dla miasta, rozlicznych świąt i lokalnych uroczystości, jak na przykład słynne, o wielowiekowych tradycjach majowe turnieje, które kończyła huczna biesiada w Dworze Artusa.

Najwspanialsze imprezy organizował Gdańsk w czasie często powtarzających się wizyt polskich królów. Bogato ozdabiano wtedy całą trasę przejazdu

monarchy — od Bramy Wyżynnej do Długiego Targu, wznoszono triumfalne bramy; uroczystość uświetniało bicie dzwonów kościelnych i huk dział. Rozradowany tłum wypełniał całą trasę, bawiono się i ucztowano.

Jak już wspomniano, pierwszym polskim władcą, który w r. 1457 przejechał Drogą Królewską, był Kazimierz Jagiellończyk. Po raz drugi odwiedził on Gdańsk w r. 1468 i przebywał w nim od 11 sierpnia do 7 września, załatwiając sprawy związane z przyłączonymi w r. 1466 do Polski ziemiami pomorskimi. Także w czasie tego pobytu kwaterą króla był Ratusz Głównego Miasta.

Z kolei odwiedził Gdańsk Aleksander Jagiellończyk, który wraz z żoną, Heleną, bawił tu od 25 maja do 7 czerwca 1504 r. Król zamieszkał w Ratuszu, a królowa w domu burmistrza i burgrabiego królewskiego, Macieja Zimmermanna, przy Długim Targu 17.

W posępnym nastroju, mimo wspaniałości pochodu, odbyło się powitanie Zygmunta Starego, który w r. 1526 przybył do Gdańska, by uśmierzyć wynikłe na tle społeczno-religijnym rozruchy i odebrać luteranom kościoły katolickie, przede wszystkim zaś by dokonać w mieście zmian ustrojowych. Król mieszkał i urzędował w Ratuszu, gdzie przez kilka tygodni obradowano i sądzono winnych rewolty. Dnia 13 czerwca 1526 r. Długi Targ był miejscem egzekucji sześciu przywódców ruchu ludowego (dalszych siedmiu ścięto 19 lipca), 18 czerwca zaś miejscem hołdu złożonego monarsze przez mieszczan. Tutaj też odczytane zostały Radzie znane *Statuta Sigismundi*.

W tym czasie przebywał też w Gdańsku biskup warmiński, Maurycy Ferber. Towarzyszył mu kanonik fromborski — Mikołaj Kopernik. Pobyt Zygmunta Starego w nadmotławskim grodzie trwał wówczas od 17 kwietnia do 23 lipca, a więc przeszło trzy miesiące.

Spokojniejszy, choć nie pozbawiony trudnych momentów natury politycznej, był pobyt w Gdańsku w r. 1552 króla Zygmunta Augusta. W związku z tą wizytą przebudowano w formach renesansowych frontową fasadę Dworu Artusa i zorganizowano na Długim Targu rozliczne imprezy rozrywkowe. Król zamieszkał w kamienicy burmistrza, Jana Werdena, przy Długim Targu 11, nazwanej stąd „Kamienicą Zygmuntowską".

Często bawił nad Motławą, głównie z racji interesów dynastycznych w Szwecji, król Zygmunt III Waza. W r. 1587 jego kwaterą były kamieniczki przy Długim Targu 39—41, a w latach 1593, 1594 i 1598 jeszcze dwie dalsze, tj. nr 42 i 43. Podczas następnych wizyt — w latach 1623, 1626 i 1627 — król rezydował w kamieniczkach nr 1—4 przy Długim Targu. Towarzyszący Zygmuntowi III w r. 1623 królewicz Władysław zamieszkał przy Długim Targu 11. Później, gdy był już królem i odwiedzał Gdańsk w latach 1634, 1635 i 1636 w związku z realizacją swych planów morskich bądź w sprawach związanych z rozejmem zawartym w Sztumskiej Wsi we wrześniu 1635 r., każdorazowo mieszkał w kamieniczkach przy Długim Targu 1—4.

Z wybudowanej na siedzibę polskich królów Zielonej Bramy korzystała jedynie w r. 1646 Maria Ludwika Gonzaga, żona Władysława IV, podążając w mroźnych dniach lutego z Paryża przez Gdańsk do Warszawy. Wieczorem 10 lutego 1646 r. przybyła do Oliwy, a następnego dnia po kilku godzinach jazdy dotarła do swej kwatery i „mrozem ciężkim strapiona, wnet się do łóżka układła". Oprócz Zielonej Bramy przydzielono królowej trzy kamieniczki przy ul. Powroźniczej 22—24.

Dopiero pięć lat później, od 19 września do 3 października 1651 r., gościł w Gdańsku Jan Kazimierz, powtarzając swą wizytę w tym mieście w listopadzie 1656 r. Z powodu braku możliwości powrotu — na Pomorzu grasowały wtenczas watahy szwedzkie — przeciągnęła się ona do 10 lutego 1657 r. Dopiero Stefan Czarniecki, który przybył do Gdańska na czele 6 tys. żołnierzy, umożliwił królowi opuszczenie miasta. Dzieje nadmotławskiego grodu notują jeszcze jeden pobyt tego monarchy. Trwał on z przerwami od 12 grudnia 1659 r. do 5 maja 1660 r. Królowi towarzyszyła jego żona, Maria Ludwika, żywo interesująca się pokojowymi pertraktacjami ze Szwecją, zakończonymi ostatecznie 3 maja 1660 r. słynnym pokojem oliwskim. Warto dodać, że narady polskich delegatów z sojusznikami toczyły się w „Złotej Kamieniczce" przy Długim Targu 41. Obydwoje królestwo, podobnie jak i sam król w czasie poprzednich wizyt, mieszkali tradycyjnie już w kamieniczkach 1—3 przy Długim Targu.

W r. 1676 w tej samej kwaterze podejmował Gdańsk Marysieńkę Sobieską,

23. Kamieniczki nr 1—4 przy Długim Targu w Gdańsku, wykorzystywane najczęściej na kwatery królewskie

a w roku następnym — króla Jana III, który przebywał w mieście od 1 sierpnia 1677 r. do 14 lutego 1678 r. Pobyt przedłużył się ze względu na wielką liczbę spraw, a głównie w związku z zatargami między pospólstwem i arystokratyczną Radą. Na dwa dni przed odjazdem króla został wydany „piękny dekret", jak nazywali delegaci cechów znany dekret Jana III z 12 lutego 1678 r., demokratyzujący ustrój miasta.

Także królowa Marysieńka bawiła wówczas w Gdańsku, gdzie 9 września 1677 r. urodził się królewicz Aleksander. Długi Targ zamarł wtedy na tydzień — nie wolno było bić w dzwony, a nawet przestał grać carillon na wieży ratuszowej. Cztery dni przed urodzeniem królewicza odbył się pogrzeb fundatora Kaplicy Królewskiej, prymasa Andrzeja Olszewskiego. Przechodząc przez Długi Targ, kondukt żałobny zatrzymał się przed kwaterą królewską, gdzie wygłoszono mowę poświęconą działalności zmarłego dostojnika.

Król nie był już nigdy więcej w Gdańsku, ale zjawiła się tu w r. 1697, niedługo po śmierci Jana III, królowa Marysieńka i znów zamieszkała przy Długim Targu 1—3. W następnym roku zatrzymał się tam nowy władca Polski — August II Sas, który nadto bawił w Gdańsku w r. 1710 i 1716, zajmując wówczas kamieniczki 1—4 przy Długim Targu. Król Stanisław Leszczyński odwiedził nadmotławski gród w r. 1705 i 1708, a następnie przebywał w nim od 2 października 1733 r. do 27 czerwca 1734 r., przeżywając wraz z wiernym mu miastem oblężenie wojsk saskich i rosyjskich. Monarcha zatrzymał się najpierw u konsula francuskiego przy ul. Piwnej, a później w kwaterze królewskiej przy Długim Targu 1—3. Następnie, gdy pociski armatnie zaczęły padać na Drogę Królewską (uszkodzona została wtedy wieża ratuszowa), zamieszkał na Długich Ogrodach (ul. Elbląska) w nie istniejącym już dziś dworze hr. Dohny, który stał w rejonie domów oznaczonych obecnie nr 30—40. Stamtąd w nocy z 27 na 28 czerwca w chłopskim przebraniu przeprawił się łodzią przez zalane w związku z oblężeniem Żuławy i przepłynąwszy Wisłę podążył do Kwidzyna.

August III Sas odwiedził jedynie Wisłoujście, a ostatni władca Polski — Stanisław August Poniatowski, przebywać miał jakiś czas w Gdańsku jeszcze jako młody chłopiec. Był natomiast niewątpliwie nad Motławą w sierpniu 1810 r.

jego bratanek, minister wojny Księstwa Warszawskiego, książę Józef Poniatowski, dla dokonania przeglądu wojsk polskich stacjonujących wówczas wraz z francuskimi w gdańskim garnizonie.

Z obcych władców odwiedzających Gdańsk na wymienienie zasługuje car rosyjski Piotr Wielki i cesarz Francji Napoleon. Ten ostatni bawił tu 1 i 2 czerwca 1807 r., kwaterując u kupca Kornela Almonde przy Długim Targu 17. Zapewne w tej kamienicy przyjął delegację władz miejskich i wymusił na niej 20 mln franków kontrybucji, ofiarowując w zamian jako dar dla miasta swój portret. Po raz drugi cesarz odwiedził Gdańsk w r. 1812 i przebywał w nim wówczas pięć dni.

Na liście sławnych Polaków, którzy w ubiegłym stuleciu przebywali w Gdańsku i mieszkali przy Drodze Królewskiej lub zwiedzali stojące przy niej zabytkowe budowle, w drugiej kolejności po Józefie Poniatowskim znalazł się były adiutant Tadeusza Kościuszki, pisarz i działacz polityczny — Julian Ursyn Niemcewicz. W swym dzienniku pozostawił on interesujący opis miasta, w tym i Ratusza Głównego, gdzie szczególnie przykro podziałała na niego pustka wspaniałych sal, w których zamarło dawne bujne życie polityczne, a jedynie „zbiera się magistrat dla otwierania przysłanych z Berlina rozkazów [...]. Posępność i cichość panuje w tym gmachu [...]".

W r. 1838 bawił w Gdańsku przez jeden dzień i noc z 13 na 14 sierpnia Zygmunt Krasiński. Po zwiedzeniu miasta napisał: „Gdańsk miasto stare, piękne, gdzieniegdzie podobne do Wenecji [...]".

Kolejnym polskim gościem w nadmotławskim grodzie był w r. 1842 Wincenty Pol. Jak wynika z jego pisanej relacji, zwiedził miasto, a potem udał się do winiarni, czynnej w monumentalnej piwnicy pod Dworem Artusa.

Więcej danych mamy o innym gościu z Polski, bawiącym w Gdańsku w r. 1858. Mowa o Jadwidze Łuszczewskiej-Deotymie, autorce uroczej *Panienki z okienka*. Po przyjeździe w dniu 6 sierpnia zamieszkała w hotelu obejmującym dzisiejsze posesje przy Długim Targu 30 i Chlebnickiej 16. Pozostawiła obszerną relację o Gdańsku, jego zabytkach oraz spotkaniach z miejscowymi Polakami.

Znacznie ciekawszy opis wrażeń z pobytu w Gdańsku w r. 1867 wyszedł spod pióra Józefa Ignacego Kraszewskiego. Pisarz zatrzymał się w tym samym hotelu — „Das Englische Haus" — w którym mieszkała Deotyma, a dokąd zajeżdżało się od strony Długiego Targu. Zwiedził dokładnie miasto i — jak wynika z jego zapisków — porobił mnóstwo interesujących spostrzeżeń, między innymi na temat gdańskiej sztuki.

Jeszcze jeden znany polski pisarz — Wiktor Gomulicki-Fantazy — zawitał niedługo po Kraszewskim, w r. 1877, nad Motławę. Był wówczas 27-letnim młodzieńcem i — jak wynika z jego później zresztą powstałego utworu *Pieśń o Gdańsku* — głęboko przeżył swoje spotkanie ze starym polskim miastem portowym, do którego parokrotnie jeszcze później trafiał. Mieszkał w małym hoteliku w pobliżu Drogi Królewskiej przy ul. Ogarnej 96.

O przybyciu do Gdańska 1 października 1877 r. Jana Matejki poinformowała społeczeństwo jedna z miejscowych gazet. Malarz zamieszkał przy Długim Targu 19, gdzie znajdował się „Hôtel du Nord" (obecnie hotel „Jantar"). Czas pobytu autora *Bitwy pod Grunwaldem* w nadmotławskim grodzie był wielkim świętem Polonii gdańskiej, która nie szczędziła zabiegów, aby artysta czuł się dobrze i poznał ważniejsze dzieła sztuki znajdujące się w Gdańsku. Matejce szczególnie spodobały się piękne gdańskie meble, które zaczął od tego czasu gromadzić. Zaznajomił się wówczas ze znanym malarzem flisaków, Wilhelmem Stryjowskim, a nawet wypożyczył za jego pośrednictwem znajdujące się w miejscowym muzeum stare siodło, które odtworzył w obrazie grunwaldzkiej bitwy. Wśród przedstawicieli Polonii, organizujących pobyt Matejki w Gdańsku, byli tacy działacze, jak S. Wilczewski, pierwszy prezes polskiego stowarzyszenia „Ogniwo", E. W. Michałowski, właściciel polskiej księgarni, M. Baranowski, kurator „Ogniwa", kupiec i właściciel kantoru przy ul. Długiej 35.

Prócz Matejki jeszcze jeden polski malarz przebywał wówczas w Gdańsku, a mianowicie Aleksander Gryglewski, twórca wielu szkiców gdańskich wnętrz. Artysta ten zginął 29 sierpnia 1879 r., wypadłszy z okna Ratusza Głównego na bruk dziedzińca. Pochowano go w murowanym grobowcu na dawnym cmentarzu Św. Mikołaja przy obecnej ul. 3 Maja; grób jego zaginął bez śladu.

24. Ratusz Główny i Dwór Artusa w r. 1832 (według F. A. Gregoroviusa)

W r. 1881 zjawił się w Gdańsku wybitny historyk literatury polskiej, prezes Akademii Umiejętności w Krakowie, prof. Stanisław Tarnowski. Obszerne i niezwykle ciekawe są jego uwagi o Gdańsku i innych miejscowościach pomorskich. Pełen zachwytu opis poświęcił Drodze Królewskiej i znajdującym się przy niej zabytkom. A oto charakterystyczna ocena ul. Długiej: „Ulica, jakiej doprawdy można wiele świata objechawszy nie zobaczyć [...], zabudowana jest domami, jakich nigdzie prócz tu się nie widzi [...]. Mówią ludzie, że i Gdańsk się psuje, że się modernizuje niestety, że już nie jest tym czym był przed laty dwudziestu [...]". Jakże trafne uchwycenie niekorzystnych przemian, dokonanych w krajobrazie gdańskich ulic w drugiej połowie XIX w. Pisząc o kamieniczkach przy Długim Targu, podkreśla piękno „Złotej Kamienicy" słowami: „[...] ale między wszystkimi króluje dom stawiany przez burmistrza Speymana w r. 1609, dziś rodziny Steffensów [...], a te oprawy okien [...] tak [illegible] całe, że nie ma jednego cala, który by nie był ornamentem [...]". Dając obszerną relację o Ratuszu Głównego Miasta, pisze o Wielkiej Sali Rady: „Wielka ona nie jest, ale wspaniała [...] w niej prawdopodobnie musiał paść trupem radca Huniber, kiedy Stanisław Leszczyński [regimentarz wojsk koronnych — przyp. mój F. M.] przyszedł oznajmić magistratowi, że Leszczyński [król — przyp. mój F. M.] uwalnia miasto od przysięgi i odjeżdża [...]".

I później zwiedzało Drogę Królewską wiele ważnych osobistości z Polski, jak na przykład Leon Wyczółkowski, Stefan Żeromski, Mariusz Zaruski i dziesiątki innych artystów, działaczy, dyplomatów, którzy przebyli, idąc śladem polskich królów, wspaniały szlak od Bramy Wyżynnej do Motławy, lecz nie sposób wyliczyć wszystkich znanych i zasłużonych.

Nowy okres w dziejach gdańskiego forum został zapoczątkowany datą 28 marca 1945 r., kiedy na wypalonym Dworze Artusa zawisła biało-czerwona flaga, widomy znak powrotu prastarego Gdańska w granice państwa polskiego. Odtąd rokrocznie przy udziale niezliczonych tłumów gdańszczan obchodzona jest rocznica tego pamiętnego wydarzenia, a miejscem centralnej uroczystości jest zawsze reprezentacyjny plac przed Dworem Artusa. Obchody XX rocznicy wy-

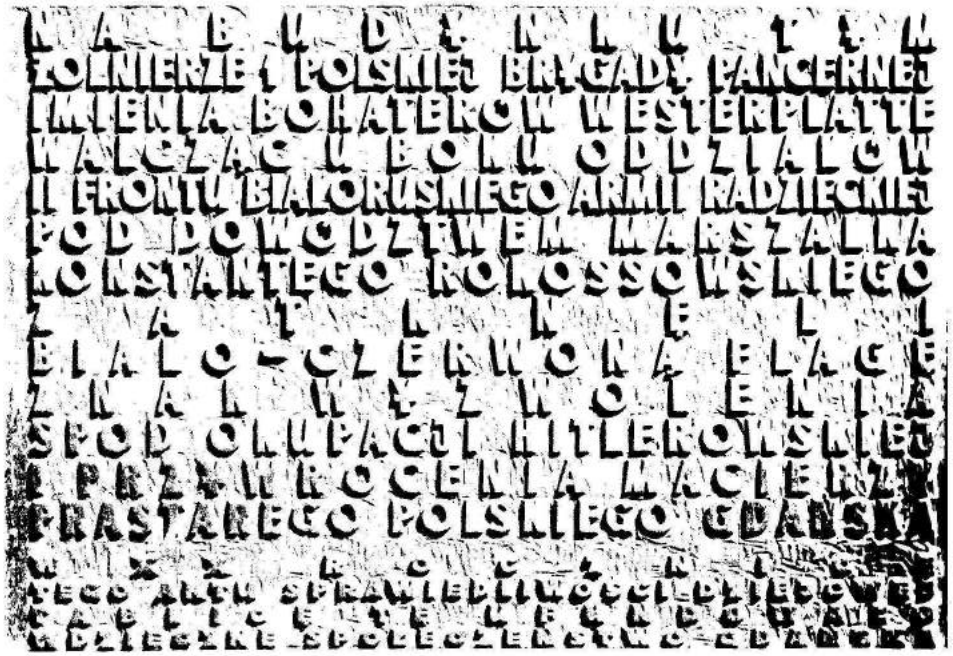

25. Tablica pamiątkowa umieszczona w r. 1965 na przedprożu Dworu Artusa w Gdańsku

zwolenia Gdańska uświetniono odsłonięciem pamiątkowej tablicy, którą umieszczono na przedprożu Dworu Artusa. Aktu odsłonięcia tablicy dokonał kpt. Zbigniew Michel, ten sam, który jako chorąży I Brygady Pancernej im. Bohaterów Westerplatte dostąpił zaszczytu wywieszenia w wyzwolonym Gdańsku flagi z barwami polskimi. Napis na brązowej tablicy głosi:

NA BUDYNKU TYM ŻOŁNIERZE POLSKIEJ BRYGADY PANCERNEJ IMIENIA BOHATERÓW WESTERPLATTE WALCZĄC U BOKU ODDZIAŁÓW II BIAŁORUSKIEGO FRONTU ARMII RADZIECKIEJ POD DOWÓDZTWEM MARSZAŁKA ROKOSSOWSKIEGO ZATKNĘLI BIAŁO-CZERWONĄ FLAGĘ, ZNAK WYZWOLENIA SPOD OKUPACJI HITLEROWSKIEJ I PRZYWRÓCENIA MACIERZY PRASTAREGO POLSKIEGO GDAŃSKA. W XX ROCZNICĘ TEGO AKTU SPRAWIEDLIWOŚCI DZIEJOWEJ TABLICĘ TĘ UFUNDOWAŁO WDZIĘCZNE SPOŁECZEŃSTWO GDAŃSKA.

Tysiączne tłumy gromadzą się również rokrocznie na Drodze Królewskiej z okazji Dni Morza, a także w związku z rocznicą ogłoszenia Manifestu PKWN — 22 lipca. Przemówienia, występy orkiestr, zespołów chóralnych, widowiska teatralne, recytacje utworów poetyckich w wykonaniu artystów scen gdańskich każdorazowo uświetniają obchody świąt państwowych i uroczystości lokalnych. W takich dniach cały szlak królewski, bogato udekorowany, mieni się kolorami, wśród których przeważa biały i czerwony kolor polskich flag.

SŁAWNI POSESORZY Z UL. DŁUGIEJ I DŁUGIEGO TARGU

Dzielnicą wybitnych gdańszczan można by nazwać ciąg ul. Długiej i Długiego Targu, gdyż tutaj właśnie przez dziesiątki, a nawet setki lat zamieszkiwało wiele możnych rodów odgrywających czołowe role w polityce, gospodarce i życiu kulturalnym Gdańska. Wiele nazwisk właścicieli posesji przy Drodze Królewskiej jest też związanych z historycznymi wydarzeniami, jakie miały miejsce w nadmotławskim grodzie i wielce zaważyły na jego burzliwych losach.

Trwale zapisaną na kartach dziejów miasta postacią jest były właściciel posesji przy ul. Długiej 35, na miejscu dzisiejszego „Lwiego Zamku", Bartłomiej Gross. On to właśnie razem ze swoim teściem, burmistrzem Konradem Leczkowem i drugim burmistrzem Arnoldem Hechtem przypłacili życiem troskę o dobro miasta. Pragnąc zażegnać grożący wojną spór Gdańska z komturem Henrykiem von Plauen, udali się na zamek krzyżacki, gdzie 6 kwietnia 1411 r. zostali podstępnie zamordowani. Po tygodniu ich zmasakrowane zwłoki knechci zamkowi wyrzucili przed bramę warowni. Okryte żałobą miasto pochowało bohaterów w południowej nawie kościoła N.P. Marii pod wielką płytą kamienną, do dziś zachowaną wraz z nieco zatartym napisem.

Równie wielką odwagą jak mąż i ojciec wsławiła się wówczas Anna Grossowa, która stanąwszy przed katem swych najbliższych oświadczyła: „Gdybym była mężem jakom jest kobietą i z tobą komturze samowtór w polu stanęła, byłabym tą oto ręką pomściła na tobie ojca i małżonka [...]. Ty Boże Wszech-

mocny, miejże zmiłowanie i ześlij karę przynależną za bezprawie tak wielkie". Mężnej gdańszczance skonfiskowano majątek i wraz z dziećmi skazano ją na banicję.

Zamordowany wraz z Grossem i Leczkowem burmistrz Arnold Hecht był właścicielem posesji, na której stoi dziś „Złota Kamieniczka", przy Długim Targu 41 oraz sąsiedniej, oznaczonej nr 40.

Miejsce zamordowanego Leczkowa zajął na gdańskim ratuszu poplecznik Krzyżaków Gert von der Beke. Był on właścicielem domu przy Długim Targu 20, a nadto otrzymał jeszcze od Krzyżaków wieś Wrzeszcz i kilka innych w okolicy Gdańska. Kamieniczka nr 63 przy ul. Długiej należała do drugiego zausznika komtura, ławnika Łukasza Mekelfelta. Podczas powstania Lupiego w r. 1416 obaj znienawidzeni przez gdański lud musieli ratować się ucieczką do zamku krzyżackiego. Ich domy 18 czerwca 1416 r. rozwścieczony tłum dokładnie splądrował, niszcząc wszystko, czego nie dało się zabrać.

Do zasłużonych rodów należeli też w początkach XV w. Thiergartowie, posiadający posesję przy ul. Długiej, oznaczoną dziś nr 17. Jeden z nich, Jan, wybudował konwentowi kartuzów kościół w Kartuzach, o czym przypomina wiszący na ścianie świątyni portret fundatora.

W odróżnieniu od Thiergarta, szafarza Krzyżaków, Gdańskowi i sprawie polskiej służył burmistrz Rajnhold Niderhoff, czynny w okresie wybuchu wojny trzynastoletniej i w latach następnych. Za gorliwy udział w gromadzeniu funduszów na wykup zamków krzyżackich otrzymał on od Kazimierza Jagiellończyka trzy wsie. Niderhoffowie byli właścicielami kamieniczki przy Długim Targu 43. Jej zachowana gotycka fasada pamięta zapewne czasy wspomnianego burmistrza.

Znaczną rolę odegrał na terenie Gdańska ród Zimmermannów. Burmistrz Maciej Zimmermann, spowinowacony z potężnym rodem Ferberów, w maju i czerwcu 1504 r. gościł w swym domu przy Długim Targu 17 Helenę, żonę króla polskiego Aleksandra. Podczas uroczystości składania przez miasto hołdu polskiemu władcy Zimmermann został pasowany na rycerza. Trudniejsza rola przypadła innemu z Zimmermannów, burmistrzowi Jerzemu, który w r. 1526 pojechał z poselstwem do Krakowa, by na dworze Zygmunta Starego bronić nowego porządku, zaprowadzonego w Gdańsku po rozruchach społeczno-religijnych. Król jednak wtrącił postępowego burmistrza do więzienia.

Najdonioślejszą rolę w dziejach Gdańska odegrał ród Ferberów, których rezydencją była piękna kamieniczka nazywana „Adamem i Ewą" albo „Ferberowską", położona przy ul. Długiej 28. Ród ten, żyjący w Gdańsku w latach 1415—1786, dał miastu pięciu burmistrzów oraz kilku rajców i ławników. Najsławniejszym przedstawicielem rodu był burmistrz Eberhard Ferber, rządzący samowładnie miastem w latach 1510—1526. Wsławiony udziałem w wielu wojnach i turniejach, a przede wszystkim wyprawą do Ziemi Świętej z księciem zachodniopomorskim Bogusławem X, który pasował go na rycerza, sięgnął po najwyższą władzę w swoim mieście. Dla jego potęgi i bogactwa nazywano Eberharda „królem Gdańska". Gorliwy katolik oddany Zygmuntowi Staremu otrzymał od króla starostwo tczewskie. W r. 1522 podczas rozruchów społeczno-religijnych lud pozbawił znienawidzonego burmistrza władzy i wypędził z miasta. Wprawdzie król po stłumieniu zamieszek przywrócił mu władzę oraz skonfiskowany majątek i nazwał „dobrze zasłużonym dla Polski i Gdańska", ale Eberhard już nie przyjął godności i zamieszkał w Tczewie.

Wiele zamieszania w związku z nieudaną próbą małżeństwa z patrycjuszką Anną Pileman wywołał w Gdańsku brat Eberharda, Maurycy. Swym pieniactwem ściągnął on na miasto klątwę papieża. Ostatecznie został księdzem, objął probostwo kościoła N.P. Marii, a następnie biskupstwo warmińskie.

Nie mniejsze znaczenie niż Eberhard osiągnął jego syn, Konstanty, równie pyszny jak ojciec, jeżdżący karetami zaprzężonymi w sześć koni. Przy jego poparciu założony został w r. 1558 w Gdańsku Partykularz, późniejsze słynne Gimnazjum Akademickie. Konstanty był zaciętym przeciwnikiem morskich planów Zygmunta Augusta i powołanej przez niego Komisji Morskiej. Na jego rozkaz uwięziono i ścięto w r. 1568 jedenastu kaprów królewskich. Wezwany na sąd sejmowy do Lublina i osadzony tam w więzieniu upokorzył się i uznał wszystkie żądania królewskie. Ponowny zatarg ze Stefanem Bato-

rym zaprowadził go znów do więzienia, a miasto wplątał w nieszczęśliwy konflikt. Ostatecznie Gdańsk musiał zapłacić królowi jako odszkodowanie 200 tys. złotych oraz 20 tys. złotych klasztorowi oliwskiemu.

Znaczną rolę odegrała w Gdańsku również rodzina Brandesów, zaprzyjaźniona z dworem królewskim i obdarowana przez Zygmunta Starego podgdańską majętnością Krzyżowniki. W r. 1598 Gerard Brandes, właściciel domu nr 60 przy ul. Długiej i nr 15 przy Długim Targu, organizował uroczyste powitanie króla Zygmunta III, inny zaś z Brandesów, Jan, doradca królewski, dostąpił zaszczytu goszczenia go w r. 1623 w swoim dworku w Krzyżownikach. Natomiast w r. 1593 władca zamieszkał u jego stryja, Detarda, dzierżawiącego dom przy Długim Targu 39.

W pierwszej połowie XVII w. na czoło patrycjatu wysuwa się Jan Speyman, syn Hilarego i Anny, córki Jana Brandesa. Osiągnął on kolejno wszystkie godności miejskie, a także stanowisko burgrabiego królewskiego. Dla uświetnienia swej pozycji zbudował w latach 1609—1617 na byłej posesji burmistrza Arnolda Hechta przy Długim Targu 41 wspaniałą, renesansową siedzibę, znaną dziś pod nazwą „Złotej Kamienicy" — od złota, którym pokryte są liczne płaskorzeźby na fasadzie. Speyman był wybitnym znawcą i miłośnikiem sztuki, bywałym w Krakowie, a także na zachodzie Europy, we Włoszech, gdzie zetknął się z najwspanialszymi osiągnięciami artystów epoki renesansu. Współpracując z takimi osobistościami z władz miejskich, jak Bartłomiej Schachman, właściciel ozdobnej kamienicy przy ul. Długiej 37 (?), Gerard Brandes oraz Jan Proite, wielce przyczynił się do wzbogacenia krajobrazu Drogi Królewskiej. W okresie jego rządów miastem zyskała ona tak wspaniały obiekt, jakim jest Złota Brama. Dwór Artusa zaś otrzymał nową fasadę, której portal ozdobiono popiersiami Zygmunta III i królewicza Władysława. W tym okresie prowadzone były również prace nad wystrojem wnętrza Ratusza Głównego, a także zapoczątkowano prace nad Fontanną Neptuna. Od r. 1617 współpracuje z nimi drugi burmistrz, Arnold von Holten, właściciel kamieniczki przy ul. Długiej 32.

W drugiej połowie XVI w. i w w. XVII działa zasłużony dla Gdańska ród

van der Linde. Do bardziej znanych jego członków należał burmistrz Adrian, właściciel kamieniczki nr 25 przy ul. Długiej. Znany był również i bardzo ceniony ród Czirenbergów, do którego w pierwszej połowie XVII w. należał dom przy ul. Długiej 29. W tym to właśnie domu burmistrz Jan Czirenberg urządził w r. 1634 przyjęcie dla króla Władysława IV. Inny z Czirenbergów, burgrabia i burmistrz Daniel, był od r. 1579 właścicielem domu nr 59 przy ul. Długiej. W drugiej połowie XVIII w. posesja ta należała do burgrabiego i burmistrza Karola Grodcka. W historii zagadnień morskich XVII w. utrwaliło się nazwisko armatora gdańskiego, organizatora floty Władysława IV, Jerzego Hewela, którego król ten, zapewne z racji pełnionej przez gdańszczanina funkcji, odwiedził w jego domu przy ul. Długiej 1.

O poważaniu, jakim cieszył się w pierwszej połowie XVII w. ród Schwartzwaldów, właścicieli wspaniałej kamieniczki „Lwi Zamek", świadczy fakt przyjęcia przez Władysława IV ich zaproszenia na podwieczorek taneczny, znany dobrze z opisu francuskiego dyplomaty, Karola Ogiera, bawiącego w Gdańsku w r. 1636 i obecnego na tym przyjęciu. Kilka dni wcześniej król urządził przyjęcie w swej kwaterze przy Długim Targu 2, w domu należącym wówczas do Daniela Friedricha. W drugiej połowie XVIII w. kamieniczka ta była własnością znanego bibliofila, syndyka H. W. Rosenberga.

Sąsiedni dom, oznaczony nr 3, odziedziczył po ojcu lub sam wybudował, prawdopodobnie według projektu A. Schlütera (Młodszego), poczmistrz królewski Paweł Grata.

W XVIII w. posesorami przy Drodze Królewskiej byli znani i zasłużeni dla Gdańska Gralathowie. W najbliższym sąsiedztwie ul. Długiej, przy ul. Kaletniczej 3, mieszkał Beniamin Bartholdy, rewolucjonista i inicjator spisku, zorganizowanego w r. 1797 z myślą o wypędzeniu z Gdańska Prusaków. Spisek się nie udał, a na Bartholdy'ego wydany został wyrok śmierci, który w ostatniej chwili zmieniono na długoletnie więzienie. Z tego czasu warto też zapamiętać nazwisko Jakuba Kabruna, kolekcjonera dzieł sztuki. Jego zbiory, przekazane później miastu, do dzisiaj stanowią znaczną część malar-

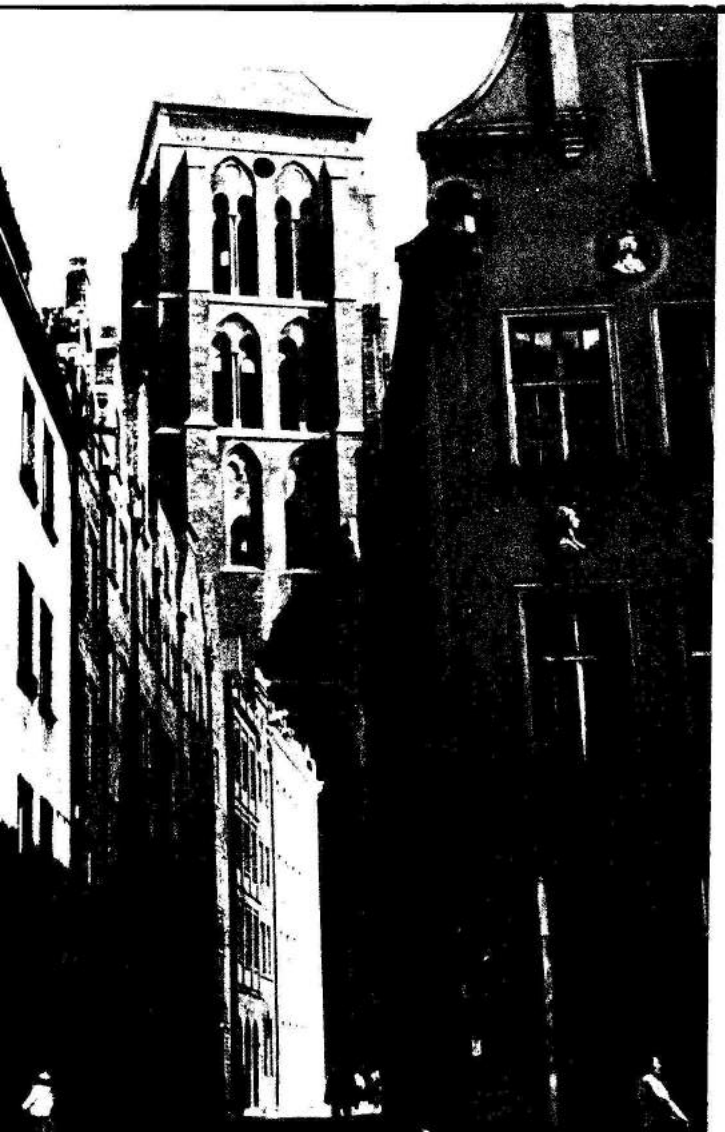

26. Ulica Kaletnicza, przy której w domu nr 3 mieszkał Beniamin Bartholdy, organizator antypruskiego spisku w r. 1797

skiej kolekcji Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Kabrun był właścicielem domu nr 9 przy ul. Długiej.

Wśród właścicieli posesji przy Drodze Królewskiej nie brakło również Polaków. Wymienić warto choćby starostę Stanisława Bielińskiego, właściciela domu „Pod Krzysztofem" (1765—1802) przy ul. Długiej 11. Przed nim dom ten należał do Przebendowskich, którzy posiadali też kamieniczkę nr 19. Przy tejże ul. posesja nr 14 była w drugiej połowie XVIII w. własnością Paleskich, a nr 73 — Krokowskich. Dom nr 3 od r. 1801 należał do Olszewskich, nr 80 zaś w drugiej połowie XVIII w. do Marcina Sokołowskiego, a od r. 1846 do J. J. Czerneckiego. Właścicielką kamieniczki przy Długim Targu 14 była od r. 1799 Świetlicka, a dom nr 42 był od r. 1827 posiadłością Konopackich.

Polscy właściciele kamieniczek przy Drodze Królewskiej z okresu międzywojennego wymienieni będą w jednym z następnych rozdziałów. Wyjątkowo jednak należy tu wspomnieć Józefa Czyżewskiego, właściciela kamieniczki przy ul. Kotwiczników 6, a więc usytuowanej w najbliższym sąsiedztwie Długiego Targu. Czyżewski był wybitnym działaczem Polonii gdańskiej, propagatorem polskości na Pomorzu, jednym z założycieli powołanego w r. 1884 gdańskiego Towarzystwa Ludowego „Jedność". Z jego inicjatywy zorganizowano w początkach bieżącego stulecia Zjednoczenie Zawodowe Polskie, które miało służyć interesom robotników i rzemieślników. O jego ofiarności na rzecz kraju mogą świadczyć wydatki, jakie poniósł pod koniec I wojny światowej na zakup broni, którą gromadził w piwnicach swego domu przy ul. Kotwiczników z myślą o przekazaniu jej polskiemu wojsku. Ponadto na rzecz skarbu odrodzonego państwa polskiego przekazał Czyżewski całe swoje zasoby gotówkowe. Zmarł w r. 1935, a jego pogrzeb na cmentarzu Kaplicy Królewskiej stał się wielką manifestacją polskości mieszkańców Gdańska.

Podane nazwiska nie wyczerpują bynajmniej listy wybitnych mieszkańców Gdańska, niegdyś posesorów z Drogi Królewskiej, jednak wyliczenie wszystkich i omówienie ich działalności i zasług dla miasta przekroczyłoby ramy niniejszej publikacji.

*

Wizyty polskich królów w Gdańsku, a przede wszystkim świadomość znaczenia powiązań gospodarczych i kulturalnych z Polską sprawiły, że gdańszczanie na każdym kroku starali się podkreślać swą wspólnotę z Rzecząpospolitą, w której granicach miasto jedynie mogło się tak wspaniale rozwijać i wzrastać bogactwo jego mieszkańców. O woli podkreślania tej wspólnoty świadczą rozliczne „pamiątki polskości" — jak się je zwykło nazywać, spotykane na terenie całego miasta, a szczególnie liczne na Drodze Królewskiej.

Potrzeba dokumentowania przynależności do państwa polskiego ujawniła się już w średniowieczu. Przypominają o tym liczne orły polskie z namalowanego około r. 1500 obrazu z Dworu Artusa, zatytułowanego *Okręt Kościoła*. Obraz ten zaginął niestety podczas wojny, ale zachowało się gotyckie malowidło na ścianie w Wielkim Krzysztofie, dawnym archiwum miejskim, gdzie między innymi można zobaczyć godło państwa polskiego. Również i w innych salach Ratusza Głównego, a także na wschodniej fasadzie tego budynku umieszczano polskie orły, malowane i rzeźbione w kamieniu lub drzewie. Godło Polski widniało też na każdym z 14 dzwonów ratuszowego carillonu.

Obok orłów w najparadniejszych salach Ratusza spotkać można było portrety polskich królów, zniszczone jednak w okresie zaboru pruskiego. Jedna tylko postać królewska — statua Zygmunta Augusta, umieszczona w r. 1561 na szczycie wieży ratuszowej, najwyższym punkcie miasta, dotrwała na swoim miejscu do r. 1945.

Niemniej bogato uświetniony był polskimi godłami i postaciami polskich królów Dwór Artusa. Już u wejścia widniały w złotej oprawie zachowane do dziś popiersia Zygmunta III i jego syna, Władysława. Z istniejących we wnętrzu ośmiu posągów polskich władców ocalała z pogromu pruskiego, a następnie hitlerowskiego jedynie figura Kazimierza Jagiellończyka, wykonana w warsztacie gdańskim w pierwszej połowie w. XVI. Postać tego króla widzimy także na częściowo zachowanym obrazie Łukasza Ewerta *Triumfalny pochód Kazimierza Jagiellończyka po zdobyciu Malborka* z r. 1585. Bogato zdobiły

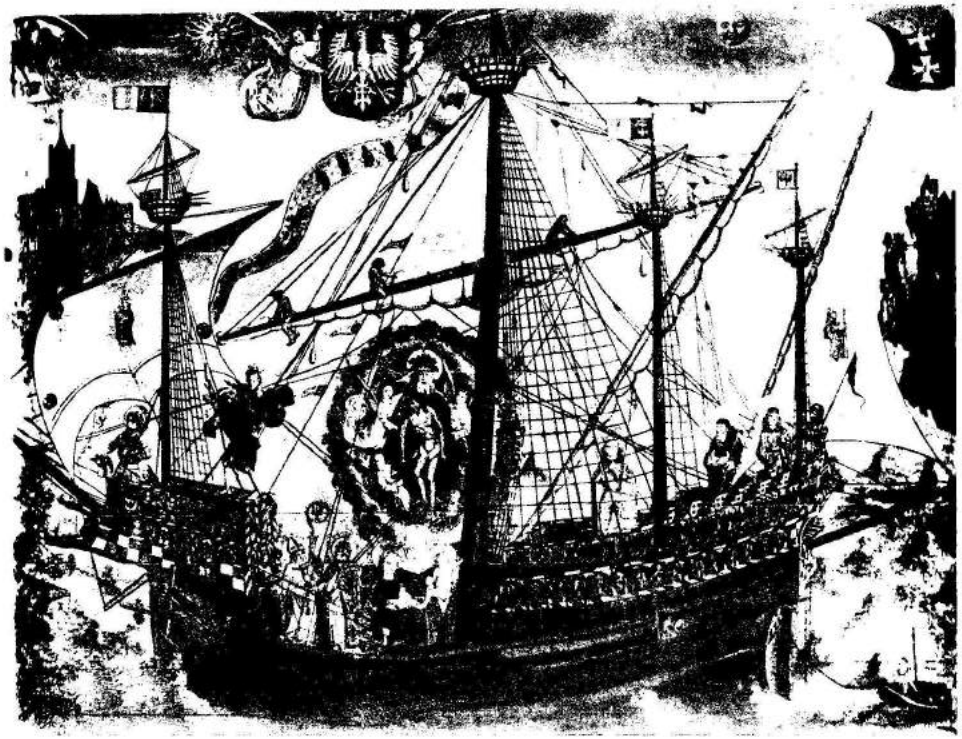

27. Obraz *Okręt Kościoła* z licznymi orłami polskimi; znajdował się w Dworze Artusa od XV w. do r. 1945

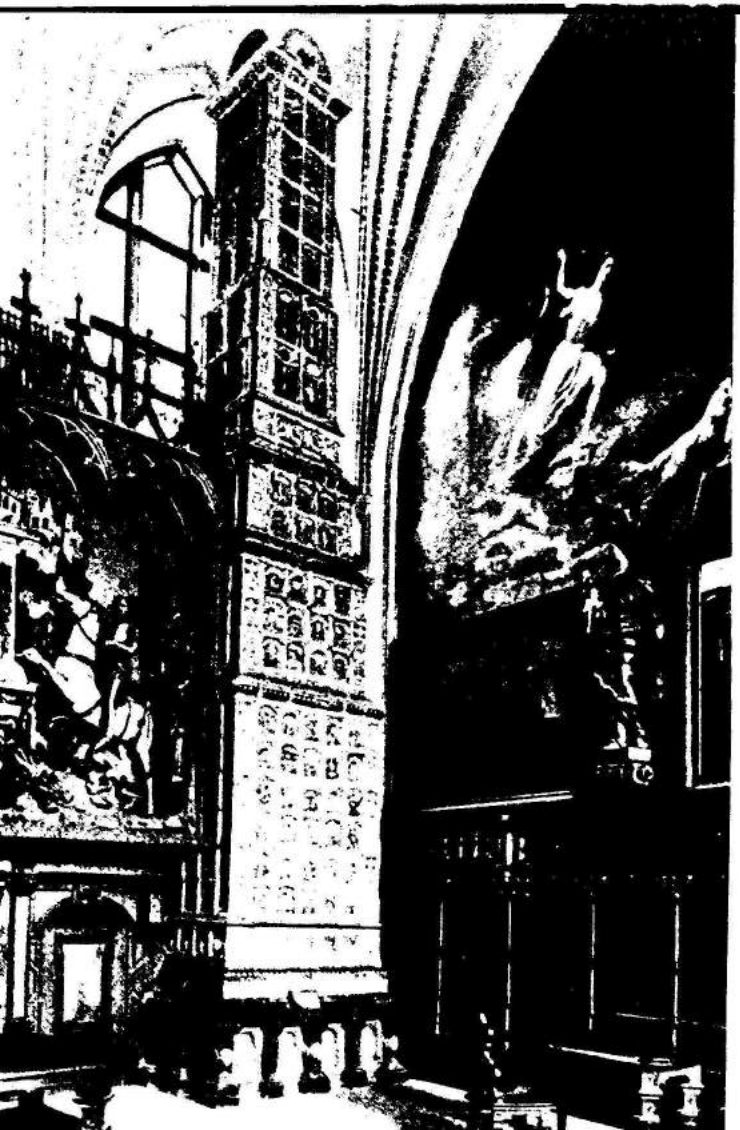

28. Piec renesansowy wykonany w r. 1546 przez Jerzego Stelzenera dla Dworu Artusa w Gdańsku

29. Herby Polski, Gdańska i Prus Królewskich na baszcie Bramy Stągiewnej z początku XVI w. Herb Gdańska zrekonstruowany po 1945 r.

też Dwór Artusa orły polskie umieszczone na kartuszach, obrazach, a nawet na słynnym piecu J. Stelzenera z r. 1546.

Także przed domem kupieckim na dwóch furtkach wspaniałego okratowania Fontanny Neptuna błyszczały złotem polskie orły, wyłamane przez hitlerowców w r. 1935. Również u wejścia na przedproże Dworu Artusa jeden ze stojących lwów trzymał w łapach tarczę z wykutym w piaskowcu polskim orłem. Niemcy usunęli to godło, a powojenni budowniczowie miasta i konserwatorzy nie zdołali jeszcze przywrócić tarczy pierwotnego wyglądu. Najwspanialszy w swym kształcie i monumentalności jest polski orzeł umieszczony w r. 1588 na paradnym fryzie Bramy Wyżynnej. Zdobiąc główny wjazd do miasta, rozmiarami i artystyczną formą, nadaną przez dłuto Wilhelma van den Block, akcentował przynależność Gdańska do Polski. Godła Rzeczypospolitej znajdowały się też po zachodniej i wschodniej stronie Zielonej Bramy, a także na jednej z baszt Bramy Stągiewnej.

Również prywatni właściciele posesji przy królewskim szlaku zdobili swe kamieniczki godłami Polski. Pięknie rzeźbionego orła zygmuntowskiego umieszczono — zgodnie z życzeniem burmistrza Konstantego Ferbera — na jego renesansowej kamieniczce z r. 1560 przy ul. Długiej 28. Popełniono tu jednak błąd heraldyczny, dając przy herbie Polski jednorożce, podczas gdy przynależne do tej tarczy anioły znalazły się przy herbie Prus Królewskich. Tę pomyłkę utrzymano przy rekonstrukcji fasady w r. 1953. Piękny renesansowy portal z polskim orłem w nadprożu, znajdujący się obecnie w sieni Ratusza Staromiejskiego, również pochodzi z mieszczańskiej kamieniczki przy ul. Długiej.

Także na fasadzie wybudowanej w r. 1680 kamieniczki nr 20 przy Długim Targu Andrzej Schlüter (Młodszy) umieścił wyrzeźbione w kamieniu głowy królów polskich — przypuszczalnie Jana Kazimierza i Jana III Sobieskiego. Podobizny Jagiełły i Zygmunta III widnieją także na „Złotej Kamieniczce", zdobionej głowami sławnych bohaterów.

30. Polski Orzeł na kracie otaczającej Fontannę Neptuna

DROGA KRÓLEWSKA W MALARSTWIE I GRAFICE

Bogactwo oraz wspaniałość kształtów i barw występujących w ciągu ulicznym Długiej i Długiego Targu, a także specyficzna atmosfera architektonicznego krajobrazu tego fragmentu Gdańska od dawna zachwycały artystów polskich i obcych, a przede wszystkim miejscowych, będąc inspiracją do wielu obrazów i sztychów.

Najbardziej szczegółowe opracowanie malarskie znalazła Droga Królewska w twórczości Antoniego Moellera. Artysta osiadł w Gdańsku w r. 1586 i odtąd jego obrazy zdobiły najbardziej reprezentacyjne gmachy miasta, głównie Ratusz i Dwór Artusa, kościoły, a także domy patrycjuszy. Miano „malarza Gdańska" zyskał za utrwalone w swych obrazach liczne widoki miasta. Poświęcone zasadniczo tematyce religijnej malarskie dzieła Moellera pokazują różne fragmenty XVII-wiecznego Gdańska, który służył artyście za tło przedstawianych scen biblijnych.

Widok królewskiego szlaku przekazał nam Moeller w swym bezcennym dokumentacyjnie obrazie z r. 1601 *Grosz czynszowy*. Tłem malarskiej wizji uczynił tu artysta ciąg ul. Długiej i Długiego Targu, przedstawiając — obok postaci biblijnych — kilkanaście sylwetek gdańskich kupców w strojach z przełomu XVI i XVII w. Temu obrazowi zawdzięczamy dziś znajomość wyglądu gotyckiej Bramy Długoulicznej i wielu architektonicznych i plastycznych szczegółów nie istniejących już fasad, portali itp. Obraz jest znakomitym dokumentem gdańskiej architektury z okresu od XV do początku XVII w.

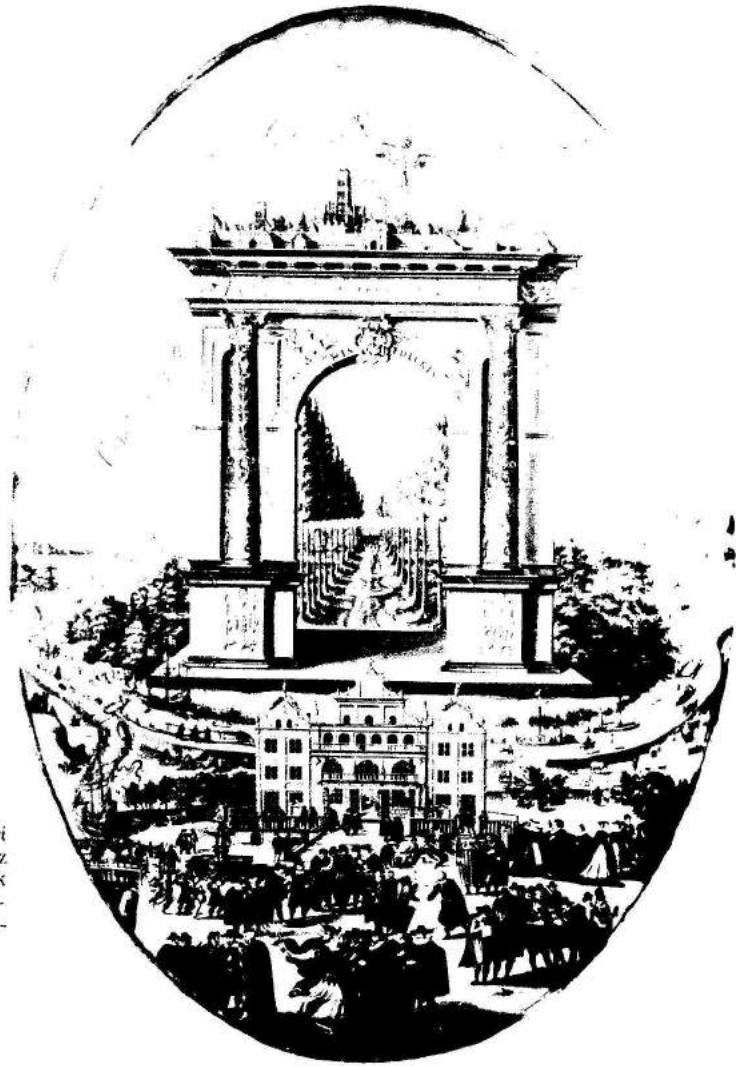

31. *Apoteoza łączności Gdańska z Polską* (obraz Izaaka van den Block z 1608 r. ze stropu Wielkiej Sali Rady w Ratuszu Głównym)

32. Pożar kamienicy nr 43 przy Długim Targu w 1617 r. (obraz B. Milwitza z około połowy XVII w.)

Nie bez znaczenia dla poznania niektórych fragmentów Drogi Królewskiej jest namalowany w r. 1608 przez Izaaka van den Block obraz *Apoteoza łączności Gdańska z Polską*. W przedstawionej przez artystę panoramie miasta widać kilka budowli z królewskiego traktu, między innymi Dwór Artusa, którego wygląd utrwalił malarz prawdopodobnie już po renowacji tego budynku w r. 1552. Namalowane na obrazie scenki rodzajowe z Długiego Targu, w których oprócz polskiego magnata pokazał artysta kupców, mieszczki i flisaków, dają wyobrażenie o codziennym życiu portowego miasta na głównym jego placu.

Cenny materiał do poznania architektury Drogi Królewskiej przekazał Idzi Dickmann, autor słabych artystycznie, lecz na ogół wiernych sztychów z widokami XVII-wiecznego Gdańska, między innymi ul. Długiej i Długiego Targu.

Wiele wiadomości o interesującej nas trasie zawiera dzieło Rajnolda Curickego. Ilustracje do tego utworu, przypisywane Piotrowi Willerowi, wiernie oddają wygląd różnych obiektów stojących przy Drodze Królewskiej. Wilhelm Hondiusz i Falck Polonus, najwybitniejsi gdańscy graficy drugiej połowy XVII w., pokazali znów w swych pracach wspaniałe bramy triumfalne, wzniesione przez gdańszczan w r. 1646 na cześć Marii Ludwiki Gonzaga. Ryciny innych sztycharzy przedstawiają „fajerwerki" urządzane na Długim Targu z okazji wizyty króla Sobieskiego i Marysieńki. Wszystkie jednak ryciny utrwalające widok Gdańska akcentują zawsze takie dominanty, jak wieża ratuszowa, Wieża Więzienna itp.

Wygląd Drogi Królewskiej w nocy utrwalił Bartłomiej Milwitz w obrazie *Pożar na Długim Targu*. Artysta pokazał królewski szlak oświetlony ogniem płonącej w r. 1617 kamienicy nr 43 przy Długim Targu. Zaginął, niestety, obraz Milwitza *Wjazd Władysława IV do Gdańska*.

Bogactwo cennych widoków Gdańska, rytowanych według rysunków F. A. Lohrmanna, pozostawił Mateusz Deisch. Jego sztychy są niezastąpionym źródłem do poznania wyglądu Drogi Królewskiej w drugiej połowie XVIII w.

Daniel Chodowiecki, europejskiej sławy sztycharz gdański, pozostawił widok Bramy Wyżynnej, na tle której wyrytował scenkę rodzajową. Bardziej znany jest jego rysunek z *Dziennika podróży do Gdańska*, prezentujący wygląd ul. Długiej w r. 1773. Artysta oddał tu cały urok krajobrazu XVIII-wiecznej ulicy gdańskiej z jej malowniczymi przedprożami i dwoma rzędami pamiątkowych drzew.

Następcą Dickmanna i Deischa w odtwarzaniu Drogi Królewskiej był w połowie XIX w. J. K. Schultz. Artysta zdążył jeszcze uchwycić ginące piękno ulic i zabytków gdańskich, o których zachowanie walczył słowem i rysunkiem, budząc zrozumienie dla architektonicznej i plastycznej wartości dawnego, stworzonego przez pokolenia Gdańska.

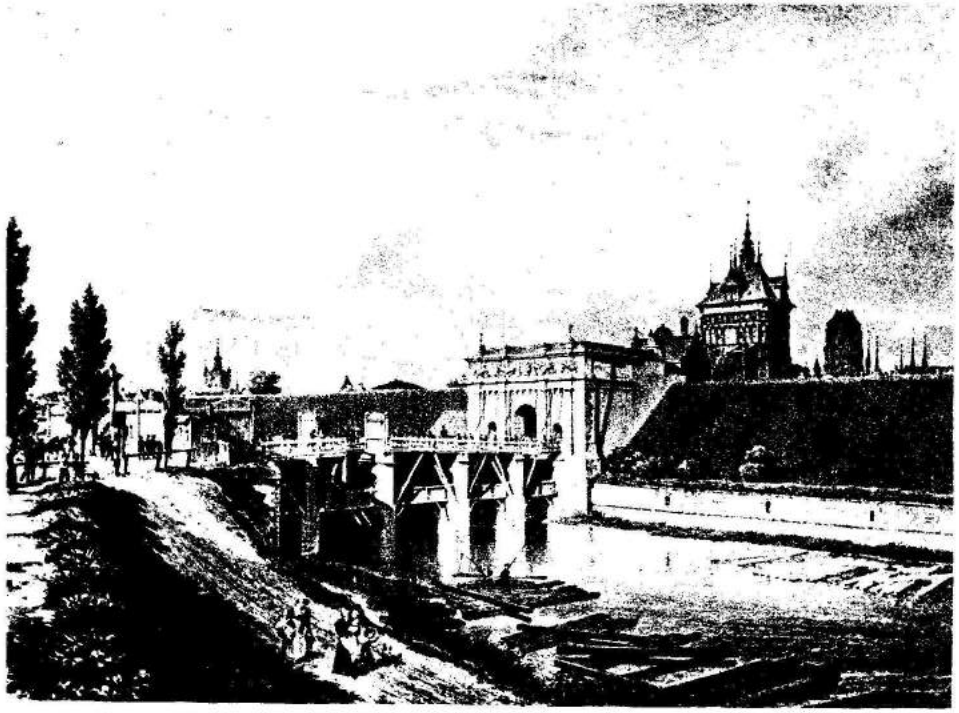

33. Brama Wyżynna i jej otoczenie (litografia F. E. Meyerheima z r. 1832)

34. Fragment wnętrza Ratusza Głównego po pożarze w 1945 r. z zachowanym kominkiem z r. 1593 dłuta Wilhelma van der Meer (rysował S. Żukowski)

W początkach XIX w. gdańskie zabytki uwieczniali też tacy artyści, jak A. L. Randt, K. Hoewel czy A. Roehn. Jedna z ilustracji Roehna, przedstawiająca wjazd Napoleona do Gdańska w r. 1807, ukazuje Bramę Wyżynną, na której środkowym polu umieścił malarz dużego orła polskiego z szeroko rozpiętymi skrzydłami. Cenna dokumentacyjnie jest też litografia F. E. Meyerheima, tworzącego w pierwszej połowie XIX w. Przedstawiając wygląd Bramy Wyżynnej i jej otoczenia w r. 1832, z fotograficzną wiernością rejestruje wygląd reprezentacyjnego obiektu, mostu, fosy i wałów z nią powiązanych oraz górnych partii Katowni i Wieży Więziennej.

Oczywiście nie sposób wymienić wszystkich artystów malujących Gdańsk. Warto wspomnieć jeszcze działających współcześnie z Schultzem F. A. Gregoroviusa, J. Gretha, J. Gottheila i A. Juchanowicza. Później występują ze swymi rysunkami czy grafiką tacy artyści, jak T. Urtnowski, A. Bendrat, B. Hellingrath, R. Reimesch i inni. Odbiciem zainteresowań polskich twórców pięknem Drogi Królewskiej są też dzieła A. Gryglewskiego, litografie L. Wyczółkowskiego, a w okresie międzywojennym — prace J. Gumowskiego, J. Wojnarskiego, obrazy S. Chlebowskiego i innych.

Także po ostatniej wojnie powstały liczne prace malarskie i grafiki poświęcone omawianemu zespołowi architektonicznemu, początkowo ukazujące tragiczny widok leżących w gruzach zabytków ul. Długiej i Długiego Targu, później — odbudowane już zespoły zabytków. Przykładowo wymienić trzeba takie nazwiska, jak B. Rogiński, A. Suchanek, S. Żukowski, K. Śramkiewicz. Bardzo ciekawe są prace artysty malarza S. Żukowskiego, który zaraz w pierwszych latach po wojnie wykonał wiele rysunków ruin najcenniejszych obiektów zabytkowych przy Drodze Królewskiej, a także wnętrz Ratusza Głównego, Dworu Artusa, przedstawiając fragmenty zniszczonego wyposażenia.

Współcześni fotograficy gdańscy również zachwycili sie uroda królewskiego szlaku i wspaniałością jego zabytków, które uwiecznili w licznych, cennych arystycznie fotogramach. Między innymi najwięcej uwagi Drodze Królewskiej poświęcił K. Lelewicz, którego zdjęcia cieszą się szczególnym uznaniem społeczeństwa. Wiele wartościowych prac wykonali fotograficy: M. Jankowski,

E. Zdanowski, B. Zdanowska, T. Link, J. Uklejewski, M. Murman, T. Multaniak, E. Pepliński i inni. Osobną kartę w dziejach fotografiki gdańskiej zajmuje R. Wyrobek, który począwszy od lat międzywojennych z oddaniem zajmował się uwiecznianiem w fotogramach pamiątek polskości, przejawów życia Polonii gdańskiej itp.

Jeszcze jedna dziedzina sztuki, a mianowicie gdańskie medalierstwo, utrwaliło wiele zabytków z Drogi Królewskiej. Znaleźć je można na dawnych medalach z widokami miasta, a także na dwóch wykonanych po ostatniej wojnie. Jeden z nich ukazał się w r. 1954 w związku z 500-letnią rocznicą powrotu Gdańska do Polski, a drugi, z wyobrażeniem Ratusza Głównego na awersie, wybity został w r. 1962 dla upamiętnienia obchodów „X Wieków Gdańska".

35. Attyka „Złotej Kamienicy" z XVII w.

OBIEKTY ARCHITEKTONICZNE PRZY DRODZE KRÓLEWSKIEJ

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI SPOŁECZNEJ

Brama Wyżynna. Niegdyś główny i najbardziej reprezentacyjny wjazd do miasta, a równocześnie obiekt obronny, wzniesiony w latach 1574—1576 przez Jana Kramera w zachodnim ciągu nowożytnych fortyfikacji gdańskich. W skład ich wchodził wysoki wał ziemny, wzmocniony potężnymi bastionami; przed nimi biegła szeroka na kilkadziesiąt metrów, wypełniona wodą fosa. Z bramy prowadziły do miasta dwie poterny — przejścia w wale, kończące się po obydwu stronach zachodniej części Przedbramia ul. Długiej, noszącej nazwę Katowni. W r. 1588 Wilhelm van den Block oprawił ceglany budynek bramy płytami z piaskowca, zdobiąc je misternym ornamentem roślinnym. Niezwykle bogaty wystrój rzeźbiarski uzyskała attyka, na której artysta umieścił wykonane z kamienia herby Polski, Prus Królewskich i Gdańska, ujmując je we wspaniałą oprawę heraldyczną. Nad nimi znajdują się cztery rzeźby lwów. Do bramy prowadziły przez fosę mosty zwodzone, które na noc podnoszono za pomocą lin oraz sześciu metalowych bloków, do dziś zachowanych i widocznych w górnej części budynku.

Po rozebraniu w r. 1879 potern okładzinę wprowadzono również na wschodnią fasadę bramy, a w attyce umieszczono w r. 1884 herb Hohenzollernów.

W r. 1945 pociski uszkodziły lekko bramę, lecz szkody te wkrótce po wojnie naprawiono, osadzając w miejsce zniszczonych nowe płyty kamienne. Obecne rzeźby dwu lwów są dziełem Z. Kosedy. Projekt odbudowy opracował K. Macur.

Niegdyś przed Bramą Wyżynną uroczyście witano polskich królów i wręczano im klucze do miasta. Stąd podążali oni w kierunku ratusza trasą nazwaną później Drogą Królewską.

Przedbramie ul. Długiej. Do około r. 1380 Główne Miasto otoczono podwójnym pasem murów obronnych, przed którymi znajdowała się szeroka na 30 m fosa wypełniona wodą. W linii murów naprzeciw wylotu ul. Długiej zbudowana została w r. 1346 murowana brama, którą po wzniesieniu drugiego, zewnętrznego pierścienia murów wzmocniono, dobudowując niewielkie przedbramie.

Nowe, potężne przedbramie ubezpieczające Bramę Długouliczną zbudowano w początkach XV stulecia. Powstały wówczas dwie nowe budowle: jedna z nich — zachodnia — pełniąca rolę bramy przedniej, była silnym, dwubasztowym założeniem (jego pozostałością są okrągłe wybrzuszenia w południowej i północnej ścianie Katowni); około 20 m dalej na wschód, bliżej bramy właściwej wybudowano, początkowo jeszcze dosyć niską, wieżę, której mury tworzą dziś dolne kondygnacje tzw. Wieży Więziennej. Wszystkie trzy elementy zespołu bramnego połączone zostały szyją, czyli dwoma pasami muru, między którymi utworzyły się w ten sposób dwa dziedzińczyki: jeden, nie istniejący już, w związku z rozebraniem wschodniej części szyi, drugi — zachowany, między Wieżą Więzienną i Katownią. Jak wskazują widoczne na wschodniej ścianie wieży ślady zamurowanych przejść, wzdłuż murów od wewnątrz biegły chodniki dla straży. W okresie budowy przedbramia system obronny wzmocniono jeszcze jednym elementem — fosą przednią, która znajdowała się na wysokości zachodniej części szyi, łącząc się pod nią trzema półkolistymi przepustami. W latach 1506—1509 gdański budowniczy, Michał Enkinger, podwyższył wieżową część przedbramia i zwieńczył ją czterema wieżyczkami, ustawionymi w narożach pokrytego ołowianą blachą dachu. Z tego czasu pochodzą malownicze, późnogotyckie wnęki o formach „oślego grzbietu". Około r. 1520 zamknięto czołowe wejście w bramie przedniej i wybito w murze szyi, po stronie północnej nowe, które później zamurowano. Po uszkodzeniu przedbramia w r. 1577 podczas oblężenia Gdańska przez wojska Stefana Batorego przebudo-

wano obydwa jego człony i ozdobiono renesansowymi zwieńczeniami. Prowadzenie tych prac miasto powierzyło Antoniemu van Obberghenowi, z którym współpracował Jan Strakowski.

W tym czasie w związku z powstaniem omówionego poprzednio pierścienia XVI-wiecznych fortyfikacji przedbramie utraciło już swe obronne znaczenie. Przeznaczono je więc i zaadaptowano na inne cele. W gruntownie przebudowanej bramie przedniej urządzono na piętrze wielką salę przesłuchań sądowych. Ponieważ tortury były w tym czasie jednym z elementów przesłuchań, nazwano ją „izbą męczarni". Ostatecznie jednak utarła się dla budynku nazwa Katownia. W r. 1594 dodano jej cztery niezwykle ozdobne szczyty, niewątpliwie jedne z najpiękniejszych w Gdańsku. W latach 1586—1587 wieża zespołu otrzymała renesansowy dach zwieńczony sygnaturką. We wnętrzu wieży, nazwanej od tego czasu Wieżą Więzienną, i w dobudowanym do południowej ściany szyi pomieszczeniu urządzono cele więzienne. Na dziedzińcu Katowni zachowała się do dziś żelazna sztaba z nawleczonymi kółkami, do których przykuwano więźniów.

W połowie XVII w. przedbramie obudowano od strony Targu Węglowego kamieniczkami, a od południa — odwachem. W czasie odbudowy Gdańska nie zrekonstruowano tych malowniczych obiektów, eksponując jedynie surowe mury gotyckiego założenia obronnego.

Kamienna oprawa zachodniego wejścia do Katowni i dwa mniejsze portale oraz medaliony z popiersiami wojowników — dłuta Andrzeja Schlütera (Starszego) — pochodzą ze zburzonej około r. 1890 Bramy Św. Jakuba na Starym Mieście. Także północną ścianę dziedzińca Katowni ozdobiono licznymi fragmentami rzeźb z rozbieranych w XIX w. zabytkowych obiektów.

Podczas pożaru w 1945 r. zniszczony został całkowicie hełm Wieży Więziennej oraz szczyty Katowni. W następnych latach odbudowano dachy na obydwu obiektach, ale już bez ozdobnych zwieńczeń. Dopiero w latach 1969—1972 zrekonstruowano renesansowe szczyty Katowni. Prace te, podobnie jak i wszystkie inne prace rekonstrukcyjne, przeprowadziła gdańska Pracownia Konserwacji zabytków. Projekt odbudowy opracował K. Macur, szczyty odtworzono

według opracowania A. Bielaszewskiej, rzeźby wykonali: A. Pietrowiec, R. Frejer, A. Łosowski.

Złota Brama. Wzniósł ją w latach 1612—1614 na miejscu gotyckiej Bramy Długoulicznej Abraham van den Block jako obiekt reprezentacyjny, podnoszący swymi wyszukanymi kształtami prestiż miasta. Zarówno wschodnia, jak i zachodnia jej fasada uzyskały bogaty wystrój renesansowy, będący kompozycją włoskich i niderlandzkich elementów zdobniczych. Interesująco wypadło zastosowanie późnogotyckich form przy kształtowaniu sklepienia bramy. Zwieńczono ją alegorycznymi figurami, które wyrzeźbił w 1647 r. Piotr Ringering. Od zewnątrz stoją postacie wyobrażające „Pokój", „Wolność", „Bogactwo", „Sławę", a od strony ul. Długiej — „Mądrość", „Pobożność", „Sprawiedliwość", „Zgodę". Zniszczone zębem czasu figury usunięto w r. 1880. Odtworzono je po wojnie i ustawiono na dawnych miejscach. Dwie środkowe rzeźby od zewnątrz, przedstawiające „Wolność" i „Bogactwo", wykonał S. Horno-Popławski, a skrajne K. Lech — „Sławę" — i T. Godziszewski — „Pokój". Przekuli je w kamieniu: F. Drozd, K. Leczkowski i Z. Pypeć. Figury od strony miasta, przedstawiające „Mądrość", „Pobożność", „Sprawiedliwość" i „Zgodę", są dziełem A. Smolany i A. Wiśniewskiego. Przekuli je — S. Konieczny, L. Baranowski, E. Pyrchla i K. Leczkowski. Projekt odbudowy jest dziełem inż. arch. K. Orłowskiego.

Dwór Bractwa Św. Jerzego. Budynek ten, należący do najznakomitszych dzieł architektury późnego gotyku w Gdańsku, wzniósł w latach 1487—1494 na siedzibę bractwa mieszczańskiego budowniczy Jan Glotau. Kształtując niezwykle ozdobne fasady patrycjuszowskiej rezydencji, nawiązał budowniczy do form stosowanych w ówczesnej architekturze flamandzkiej. Namiotowy dach, zakryty częściowo blankami, zwieńczono w r. 1566 wieżyczką, a na jej szczycie ustawiono figurę Św. Jerzego, patrona bractwa. Na hełmie rycerza wyryto herby Polski i Gdańska. We wnętrzu, na parterze, znalazły się pomieszczenia na sprzęt strzelecki, a na piętrze — wielka, reprezentacyjna sala — miejsce spotkań braci, biesiad, zabaw, fechtunku itp. Po północnej stronie budynku, na międzymurzu, urządzono strzelnicę. Pod koniec XVI w. wykorzystywano

salę na przedstawienia teatralne, a od około połowy XVII w. przeprowadzano w niej kontrolę sukna. W XIX w. mieściła się w Dworze szkoła plastyczna, odwach, a później — kwiaciarnia. W r. 1904 uzyskał budynek renesansowy portal dłuta Wilhelma van den Block, przeniesiony z kamienicy nr 55 przy ul. Długiej. Wmurowano go we wschodnią ścianę Dworu. Zniszczony w r. 1945 przez pożar budynek odbudowano w r. 1953 według projektu inż. arch. R. Massalskiego (konstrukcję dachową zaprojektował inż. Wacław Witkiewicz z zespołem) na siedzibę Oddziału „Wybrzeże SARP". Szesnastowieczną figurę Św. Jerzego umieszczono w Muzeum Pomorskim, a nową dla zwieńczenia wieżyczki wykonał Marian Ogorzeja.

Poczta Główna. Na miejscu pruskiej Poczty Królewskiej, którą po r. 1793 ulokowano w kamieniczce nr 22 przy ul. Długiej, stanął w latach 1831—1834 nowy, dwupiętrowy budynek o formach klasycystycznych z dziedzińcem na zapleczu, stajnią i wozownią. Budynek ten rozebrano pod koniec XIX stulecia, a na jego miejsce wzniesiono nowy, pseudobarokowy, sięgający do ul. Ogarnej. Zbudowana w latach 1896—1899 główna część gmachu zajęła miejsce dawnych kamieniczek nr 22—25. Budynek ten spłonął w r. 1945. Na jego miejscu, zachowując część dawnych murów, między innymi wschodni fragment fasady i pochodzącą z 1882 r. południową elewację od strony ul. Ogarnej, wzniesiono obecny, według projektu Lecha Kadłubowskiego. W czasie odbudowy unowocześniono wnętrze oraz zaadaptowano na potrzeby poczty sąsiednie kamieniczki nr 26—28. Wystrój wnętrza jest dziełem B. Petryckiego i zespołu.

Ratusz Głównego Miasta. Na miejscu pierwotnej siedziby władz municypalnych (prawdopodobnie to jej szczątki odkryto w r. 1971) wzniósł mistrz Henryk Ungeradin w latach 1379—1382 nowy, dwukondygnacyjny ratusz murowany. W jego części parterowej znajdowało się mieszkanie dozorcy, waga, podręczny magazyn i prawdopodobnie izby dla pachołków miejskich, a na piętrze sale Rady i Ławy. W części budynku stanowiącej podstawę przewidywanej w przyszłości wieży, na której budowę miasto nie uzyskało od Krzyżaków zezwolenia, znalazły się dwie izdebki: niżej tzw. Mały Krzysztof, od r. 1416 kaplica, i wyżej tzw. Wielki Krzysztof, spełniający rolę archiwum miejskiego. W pierwszym

36. Orzeł polski z wieży Ratusza Głównego wykonany w r. 1567

37. Orzeł polski ze stropu Wielkiej Sali Rady w Ratuszu Głównym

zachowały się freski z około r. 1400, a w górnym — późniejsze malowidła ścienne, między innymi herby. W drugiej połowie XV w. ratusz podwyższono o jedną kondygnację, a od strony Długiego Targu wzniesiono ozdobną ścianę o bogatym rysunku wnęk. W tym czasie podwyższano dwukrotnie murowaną część wieży, doprowadzając ją do obecnego stanu. Jej gotycki hełm z r. 1492, flankowany na narożach mniejszymi, spłonął w dwa lata później, lecz wkrótce

po tym wydarzeniu odbudowano go. Rozbudowując ratusz wzorowano się do pewnego stopnia na Domu Oosterlingów w Brugii oraz na kształtach i zdobieniach wież flamandzkich. Mały dziedziniec ratusza już w średniowieczu otaczała wyglądająca bardzo skromnie jednopiętrowa oficyna.

Pożar gmachu w r. 1556 przyczynił się do rozpoczęcia jego przebudowy i rozbudowy już w formach renesansowych. Najpierw, w latach 1559—1560, wzniesiono wspaniały hełm, zwieńczony w r. 1561 statuą króla Zygmunta Augusta, dzieło Dirka Danielsa. Jest to jedno z najpiękniejszych zwieńczeń wieżowych w Europie. W tym czasie ustawiona została również na szczycie wschodniej ściany piękna, ażurowa balustrada z piaskowca z herbami Polski, Prus Królewskich i Gdańska. Piękne jagiellońskie orły ozdobiły naroża wieży. Nowością w Gdańsku był umieszczony w hełmie carillon — zespół 14 dzwonów sprowadzonych z Holandii.

Pod koniec XVI w. nastąpiła przebudowa wnętrz ratusza, prawdopodobnie według projektu i pod kierunkiem Antoniego van Obberghena. W przyziemiu znalazły się zasklepione pomieszczenia wartowni, apteka, kasy oraz mieszkanie strażnika, na piętrze — okazała sień, Wielka Sala Rady, nazywana od XVIII w. Salą Czerwoną, i Wielka Sala Ławy, z której prowadziło wejście do Wielkiego Krzysztofa. Na drugim piętrze budynku znalazły się pomieszczenia kamlarii, czyli urzędu załatwiającego sprawy finansowe, oraz kancelarii. Wiele izb uzyskał ratusz na piętrze podwyższonej o jedną kondygnację oficyny, między innymi Małą Salę Rady i Małą Salę Ławy, które nazywano Zimowymi.

Bezpośrednio po przebudowie rozpoczęto pod kierunkiem Obberghena wyposażanie najbardziej reprezentacyjnych sal, a zwłaszcza Wielkiej Sali Rady. Prace nad jej wystrojem zapoczątkował Jan Vredemann de Vries z Leeuwarden we Fryzji, przebywający w Gdańsku w latach 1592—1595. Dalsze prace nad przyozdobieniem tej sali prowadził Izaak van den Block, pochodzący z zasłużonej dla Gdańska niderlandzkiej rodziny budowniczych, rzeźbiarzy i malarzy. Współpracował z nim warsztat Szymona Herle, wybitnego snycerza, oraz Wilhelm van der Meer z Gandawy i Antoni Moeller. Zmieniona koncepcja wystroju najbardziej reprezentacyjnego wnętrza konkurować miała z pysznymi

salami Pałacu Dożów, podziwianymi przez znającego Wenecję miłośnika sztuki burmistrza Speymana, czuwającego troskliwie nad upiększeniem gdańskiej siedziby władz miejskich.

Oficynę ratusza jeszcze w połowie XVII w. podwyższono o jedno piętro, a dawny gotycki portal zastąpiono w r. 1645 barokowym, który z kolei w r. 1768 został wymieniony na obecny, będący wraz z przedprożem godnym uwagi dziełem rzeźbiarskim Daniela Eggerta. Ratusz jeszcze raz przebudowano w r. 1842, i wtedy to Wielka Sala Ławy uzyskała podtrzymywane jedną kolumną gotyckie sklepienie, oraz w r. 1846, kiedy oficynie dodano trzecie piętro.

Wypalony podczas działań wojennych w końcu marca 1945 r. gmach ratusza w minionym 25-leciu całkowicie odbudowano i zrekostruowano jego najpiękniejsze wnętrza. Przedsięwzięcie to było niezwykle trudne i kosztowne, z dawnego ratusza bowiem pozostały po wojnie jedynie ściany zewnętrzne, silnie podziurawione pociskami, oraz całkowicie wypalona i spękana wieża. Według wstępnych badań budynek nie nadawał się zupełnie do odbudowy i zakwalifikowany został do rozbiórki. Ostatecznie jednak udało się uratować ten bezcenny zabytek, należący do najoryginalniejszych obiektów architektonicznych północnej Europy, sławny ze wspaniałości swego wyposażenia. W porysowane groźnymi pęknięciami mury wieży wtłoczono pod ciśnieniem 6,5 t cementu, który wypełnił wszystkie większe szczeliny i spoił nadwątlone czasem oraz ogniem ściany budowli, wzmocnione wcześniej stalowymi ściągami. Najskuteczniejszym jednak zabezpieczeniem wieży było wbudowanie w jej wnętrze potężnego szkieletu betonowego w postaci klatki schodowej, którą powiązano ze starymi murami gotyckimi. Głównym projektantem odbudowy był K. Macur. Współpracowali z nim architekci: K. Orłowski, S. Bobiński, Z. Wiktorski, Z. Wysocki i inni. Przy rekonstrukcji słynnej Sali Czerwonej (Wielka Sada Rady) pracowali: K. Macur, K. Orłowski, A. Bielaszewska, P. Żyngiel, A. Różański, B. Grabowska, G. Fentak, B. Mieszkowski, A. Tomys. Monumentalne schody i galerię w sieni I piętra wykonali według projektu S. Bobińskiego i K. Orłowskiego — snycerze: A. Tomys, H. Bodzioch, A. Reuter. Projekt wnętrz na I piętrze w renesansowej części gmachu opracował R. Sznajder. Polichromie

38. *Św. Jerzy* z Dworu Artusa w Gdańsku (rzeźba H. Brandta z 1485 r.)

w Wielkiej Sali Ławy i na sklepieniu koszowym w salce bocznej wykonał J. Żuławski. Polichromia Zimowej Sali Rady jest dziełem H. Żuławskiej, dekoracja malarska stropu sieni — J. Wnukowej. Kołtryny — projekt i realizacja — B. Świderskiej i J. Wnukowej.

Ogromnej precyzji, żmudnych obliczeń i poważnych nakładów finasowych wymagało odtworzenie wg projektu K. Macura kunsztownego hełmu, którego stalowy, zaprojektowany przez S. Obmińskiego, szkielet pochłonął blisko 20 t materiału. Na pokrycie hełmu zużyto około 7 t blachy miedzianej, a na pozłocenie 185 cm wysokiej figury króla Zygmunta Augusta wydano ze skarbca państwowego 2,5 kg złota najwyższej próby.

Dwór Artusa. Reprezentacyjne budynki o takiej nazwie powstawały w miastach nadbałtyckich jako siedziby bractw „kurkowych", których patronem był św. Jerzy. Członkowie ich, naśladujący życie dworskie, urządzali gry i ćwiczenia rycerskie, a także huczne biesiady w swoich okazałych siedzibach.

Gdański Dwór Artusa zbudowano około połowy XIV w. Kolejny, mniejszy od obecnego, o nie znanym nam wyglądzie, stanął w r. 1380. Fundamentowe partie jego murów odkryto kilkadziesiąt lat temu podczas gruntownej renowacji nadwątlonej przez czas i grożącej runięciem obecnej budowli. Gmach z r. 1380 spłonął blisko sto lat później, a na jego miejscu, poszerzonym dzięki nabyciu sąsiedniej parceli, wzniesiono w latach 1478—1481 nowy, znacznie obszerniejszy, zachowany do dzisiaj przy Długim Targu. Jego wnętrze jest trójnawową halą o powierzchni 450 m², 12 m wysoką. Dziewięciopolowe sklepienie gwiaździsto-palmowe podtrzymują cztery granitowe filary. Pierwotne, zniszczone przez ogień w r. 1945, pochodziły najprawdopodobniej ze zburzonego zamku krzyżackiego. Pod budynkiem znajdują się ogromne piwnice, których sklepienia dźwigane są przez potężne filary ceglane. Gotycką pierwotnie fasadę frontową przekształcono w r. 1552 na renesansową. Późniejszą, zachowaną do dzisiaj, uformował w latach 1616—1617 Abraham van den Block, pozostawiając ostrołuczny wykrój linii okiennych. Wejście uzyskało wspaniałą oprawę w postaci wielkiego portalu ze złocistymi medalionami, w których umieszczono płasko rzeźbione popiersia króla Zygmunta III i jego syna, kró-

39. Renesansowa rzeźba św. Krzysztofa z Dworu Artusa w Gdańsku, dzieło Mistrza Pawła z I połowy XVI w.

lewicza Władysława. W górnej części fasady stanęły na konsolach posągi bohaterów starożytnych: Scypiona, Temistoklesa, Kamilla i Judy Machabeusza. Wyżej, we wnękach ozdobnej attyki, ustawiono alegoryczne figury, przedstawiające „Sprawiedliwość" i „Siłę", a na szczycie dachu — postać bogini Fortuny, mającej strzec dobrobytu gdańskiego kupiectwa.

Należący pierwotnie do Bractwa Św. Jerzego Dwór Artusa stał się po r. 1481 siedzibą sześciu bractw, czyli „ław". Każde z nich miało wydzielone odrębne miejsce na sali i tam odbywało swe zebrania. Członkowie ław przyozdabiali swoje miejsca cennymi obrazami i rzeźbami. Do najwartościowszych dzieł sztuki, zgromadzonych w ciągu wieków w Dworze Artusa, zaliczyć należy rzeźbę *Św. Jerzy*, dzieło Jana Brandta z r. 1485, dwa obrazy *Oblężenie Malborka w 1460 r.*, z których ocalało jedynie dzieło Marcina Schonincka, dwa fragmenty malowanego na desce fryzu Łukasza Ewerta z r. 1585, przedstawiającego *Pochód triumfalny Kazimierza Jagiellończyka po zdobyciu Malborka*, obrazy Wawrzyńca Lauensteina oraz malarza Jerzego, obraz *Okręt Kościoła* z około r. 1500, wielkie malowidło A. Moellera *Sąd Ostateczny* i wiele innych obrazów z czasów od XVI—XIX w. Ponadto figurę *Św. Rajnolda* — dzieło Adriana Karfycza z r. 1533—1534, figurę *Św. Krzysztofa* — dzieło mistrza Pawła z 1542 r., wspaniałe ławy z kapitelami, ozdobione 55 główkami, monumentalny, 12 m wysoki piec z barwnych kafli, między innymi portretowych (1545/1546), cenne modele statków, polskie godła, postaci królów polskich i wiele innych. Znaczna część tych dzieł ocalała i oczekuje na powrót do odbudowanego już całkowicie po zniszczeniach pałacu bractw kupieckich, od 1742 r. — giełdy, a do 1945 r. — jednego z najoryginalniejszych muzeów w skali światowej. Projekty odbudowy Dworu Artusa, przeprowadzonej (podobnie jak odbudowa innych monumentalnych obiektów zabytkowych Gdańska) przez P. K. Z., opracował K. Macur przy współpracy K. Orłowskiego.

Zielona Brama. Przy wschodnim krańcu Długiego Targu, nad Motławą, stanęła w latach 1564—1568 na miejscu gotyckiej Bramy Kogi wczesnorenesansowa Zielona Brama, dzieło Jana Kramera i współpracującego z nim Holendra Regniera z Amsterdamu. Na pierwszym piętrze znajdowała się wielka, o wy-

40. Fontanna Neptuna (XVII–XVIII w.) na Długim Targu w Gdańsku

miarach 10×33 m, sala, pod którą w przyziemiu utworzono trzy przejazdy, a obok, w specjalnym pomieszczeniu ustawiono wagę miejską. Tam, gdzie była izba z wagą, jest dziś czwarte przejście, przebite w r. 1883 dla ułatwienia komunikacji pieszej. Zielona Brama miała być rezydencją królów polskich, lecz nigdy żaden król w niej nie zamieszkał. W r. 1831 rozebrano nadwerężone zębem czasu renesansowe szczyty Zielonej Bramy, na miejscu których wzniesiono klasycystyczną attykę. Odebrało to pięknemu pałacowi jego szlachetny wygląd. Rozebrane szczyty w r. 1886 odbudowano, niezupełnie jednak zgodnie z pierwotnym stanem. W dawnych czasach Zielona Brama pełniła rolę arsenału, od 1746 do 1845 r. była siedzibą Towarzystwa Przyrodniczego, a w r. 1880 otwarto w niej Muzeum Przyrodnicze. Po wojnie bramę odbudowano według projektu K. Macura i J. Chrzanowicza. Wieńczące jej szczyty rzeźby wykonali: K. Lech, A. Łosowski, F. Duszenko, S. Konieczny i inni. W bramie mieszczą się pracownie zajmujące się odbudową i konserwacją zabytków.

Do Zielonej Bramy prowadzi od wschodu most zwodzony z r. 1883. Pierwotnie znajdował się tu tzw. Most Kogi, na miejscu którego Dirk Daniels skonstruował kolejny, ciekawie rozwiązując podnoszenie części ruchomej. Dalej przy trasie królewskiej znajdował się, oprócz wymienionych w pierwszym rozdziale takich obiektów, jak spichrze, kościół Św. Barbary, baszty Bramy Stągiewnej i Brama Żuławska, najokazalszy spośród pałaców istniejących w Gdańsku i jego najbliższej okolicy — pałac Mniszchów. Tę reprezentacyjną siedzibę wzniósł około r. 1750 magnat polski, marszałek wielki koronny, Jerzy Mniszech. Było to obszerne założenie trójskrzydłowe, parterowe, z licznymi pomieszczeniami w mansardowym dachu. Wymiary budynku: 37×45 m, dziedzińca wewnętrznego, ujętego dwoma skrzydłami i budynkiem głównym — 23×31 m. Oddzielające dziedziniec od ulicy ozdobne ogrodzenie z imponującą rozmiarami rokokową bramą zwieńczono figurami alegorycznymi, puttami, wazami dłuta znanego rzeźbiarza gdańskiego okresu rokoka, Jana Henryka Meissnera. Pałac rozebrały władze pruskie w r. 1905. Rzeźbione figury greckiej Ateny i bogini Flory, putta oraz dekoracyjne wazy znajdują się w wirydarzu Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Pałac Mniszchów stał na terenie Długich Ogrodów,

w miejscu dzisiejszych posesji nr 88—89 przy ul. Elbląskiej. Zachował się do dziś jedynie fragment muru otaczającego *cour d'honneur* — dziedziniec pałacowy.

W pobliżu, przy ul. Elbląskiej 74, stał skromniejszy nieco pałacyk, wzniesiony w r. 1768 jako rezydencja rosyjskiego konsula urzędującego w Gdańsku.

Fontanna Neptuna. Pierwszą fontannę zbudowali gdańszczanie na Długim Targu w r. 1549. Ten skromny obiekt postanowiono w kilkadziesiąt lat później zastąpić nowym, znacznie okazalszym. W 1606 r. zapadła odpowiednia uchwała Rady Miejskiej, a projekt opracował Abraham van den Block, wykuwając następnie basen, trzon i misę oraz postument dla Neptuna. Prace nad wykonaniem i odlaniem przez Piotra Husena posągu boga mórz trwały od 1612 do 1615 r. W związku z dalszymi ważnymi inwestycjami, między innymi przebudową fasady Dworu Artusa, a następnie wskutek wojny ze Szwecją, zaniechano myśli o dokończeniu fontanny. Dopiero w r. 1633 na zlecenie burmistrza Jana Speymana uruchomił ją rzeźbiarz Wilhelm Richter, a w rok później otoczono basen piękną, żelazną kratą, będącą dziełem Jana Roggena. W następnym wieku, a zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu XVIII w. fontannę zupełnie zaniedbano. Dopiero w latach 1757—1761 przeprowadzono gruntowną renowację zabytku. Rzeźbiarz J. K. Stender wykonał wówczas nowy basen i trzon oraz wykuł zespół fantastycznych zwierząt morskich, a ślusarz Jan Baren zrekonstruował zniszczone ogrodzenie, umieszczając nad furtkami polskie orły i herby gdańskie. Orły te zniszczyli w r. 1935 hitlerowcy. W czasie ostatniej wojny zaginął jedynie trzon dźwigający czaszę z Neptunem, podczas gdy całe urządzenie wodne, rozebrane i przechowane w różnych miejscach, przetrwało do wyzwolenia. Zabytek zrekonstruowano według projektu R. Żwirełły. Model nowego trzonu wykonał T. Godziszewski, a odkuł go w piaskowcu F. Drozd i K. Leczkowski. Renowację uszkodzonych figur zwierząt przeprowadził A. Łosowski, a przekuł w kamieniu E. Pyrchla i Z. Pypeć.

Fontannę uruchomiono w r. 1954. Pozostaje ona pod opieką fachowców ze Stoczni Gdańskiej im. Lenina, którzy co roku dokonują przeglądu i naprawy urządzeń wodnych.

KAMIENICZKI PRZY UL. DŁUGIEJ

Strona południowa

Nr 1. Na miejscu gotyckiej kamieniczki zbudował Jerzy Hewel, organizator floty Władysława IV, nową, późnorenesansową, której fasadę przebudowano około połowy XVIII w. na rokokową. W XIX w. własność Rosołowskich. Podczas odbudowy kamieniczki w r. 1949, prowadzonej przez S. Mrozowskiego (wraz z kamienicami nr 2—4), zrekonstruowano rokokową fasadę. Dekoracja malarska tej fasady i trzech następnych J. Rzyszczaka i B. Bramińskiej.*

* Informacji o autorach i realizatorach projektów wystroju elewacji obiektów przy ul. Długiej i Długim Targu udzielili mi listownie, w związku z moją prośbą skierowaną do ZPAP w Gdańsku, artyści malarze, rzeźbiarze i ceramicy. Przy opracowaniu aneksu wykorzystałem także informacje o udziale architektów w odbudowie Drogi Królewskiej, zawarte w monografii J. Stankiewicza i B. Szermera *Gdańsk — rozwój urbanistyczny i architektoniczny*. Szereg wiadomości zaczerpnąłem z monografii *Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Gdańsku*, opracowanej przez zespół profesorów tej uczelni. Korzystałem również z cennych materiałów, udostępnionych mi w maszynopisie, opracowanych przez doc. dr Ryszarda Massalskiego i doc. dr hab. Jerzego Stankiewicza. Nadto kilku architektów i plastyków udzieliło mi ustnie wielu cennych informacji.

Mimo zabiegów nie udało się zebrać pełnego materiału o autorach — budowniczych i plastykach biorących udział w pracach nad odbudową i wystrojem Drogi Królewskiej. Na przeszkodzie stanęły dwie sprawy: niemożność odnalezienia archiwalnych materiałów dotyczących rekonstrukcji obiektów przy wymienionym szlaku oraz fakt, że niektórzy plastycy zatrudnieni przy zdobieniu królewskiego szlaku nie byli w stanie udzielić mi potrzebnych informacji. Przypuszczam, że pomyłki i nieścisłości mogą też wynikać z tego, że od czasu zakończenia zasadniczych prac projektowych i ich realizacji upłynęło już kilkanaście lat i wiele spraw zatarło się w pamięci realizatorów tego przedsięwzięcia. Nadto trzeba pamiętać, iż prace prowadzone były zespołowo, a więc do pewnego stopnia anonimowo, i dlatego nie wymieniono szeregu osób, których nazwiska, ze względu na udział w realizacji tak wielkiego dzieła, zasługują na podkreślenie.

Dalsze badania i poszukiwania materiałów, a przede wszystkim uwagi zainteresowanych, pozwolą uzupełnić i skorygować informacje w ewentualnym kolejnym wydaniu książki czy w innych opracowaniach.

Autor

Nr 2. Od końca XVI w. własność rodziny von der Renne. W drugiej połowie XVIII w. F. W. Lengnich przebudował późnobarokową fasadę na rokokową. Odbudowana w nawiązaniu do form z pierwszej połowy XVIII w.

Nr 3. Kamieniczkę odbudowano na wzór wczesnoklasycystycznej z drugiej połowy XVIII w., wzniesionej wówczas przez starostę grudziądzkiego, gen. A. S. Goltza. Rekonstrukcja portalu według projektu R. Massalskiego.

Nr 4. Fasada o formach rokokowych, nowo zaprojektowana. Na fasadzie pseudorenesansowa dekoracja malarska.

Ul. Garbary, wymieniona w XIV w., niegdyś osiedle garbarzy.

Nr 5. W pierwszej połowie XIX w. kamieniczka należała do Olszewskich, następnie do księgarza F. W. Ewerta. W tym czasie powstała klasycystyczna fasada. Obecną — zaprojektował J. Bojarski; ozdoby ceramiczne C. Dobrowolskiej i E. Roguszczaka.

Nr 6. W miejsce klasycystycznej fasady z pierwszej połowy XIX w. zaprojektował S. Mrozowski pseudorokokową, a ceramiką ozdobili: E. Roguszczak, S. Mizerski, C. Dobrowolska i G. Radkowska.

Nr 7. Stała tu kamieniczka gotycka, znana ze sztychu Dickmana z r. 1617. Obecną, z pseudoklasycystyczną fasadą, wzniósł S. Mrozowski, a przyozdobił sgraffitem T. Dembski.

Nr 8. Fasadę ze szczytem o formach klasycystycznych ozdobiła medalionami C. Dobrowolska (?).

Nr 9. Późnogotycka fasada tej kamieniczki znana jest ze sztychu Dickmana. Od r. 1632 posesja była własnością Jerzego Curicke. Nowa kamienica o formach rokokowych z drugiej połowy XVIII w. należała około r. 1800 do znanego kolekcjonera obrazów, Jakuba Kabruna. Obecną zaprojektował S. Mrozowski w formach rokokowych.

Nr 10. W XVI w. kamienica renesansowa. Około r. 1800 uzyskała klasycystyczną fasadę. Obecną — zaprojektował S. Mrozowski. Dekoracja sgraffitowa.

Nr 11. Niegdyś kamienica wczesnorenesansowa z figurą Św. Krzysztofa na przedprożu, pochodzącą, być może, z Dworu Artusa. Od XVII w. mieściła się tu gospoda „Pod Krzysztofem". W XVIII w. własność Przebendowskich, na-

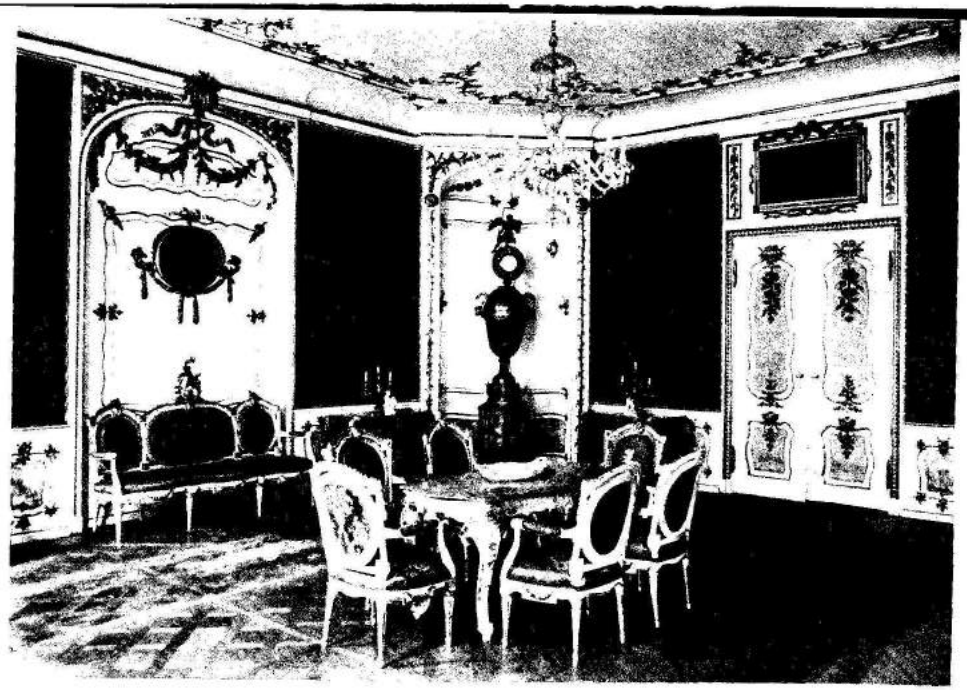

41. Pokój w „Domu Uphagena" przy ul. Długiej 12

stępnie starosty S. Bielińskiego i od r. 1805 — Uphagenów. Obecną, pseudoklasycystyczną fasadę wybudowano według projektu A. Hermanowicza; dekoracja sgraffitowa J. Wnukowej.

Nr 12. „Dom Uphagena" wzniesiony na miejscu barokowej kamienicy z XVII w. Pozostał z niej jedynie portal, wmurowany ostatnio w tylną fasadę. Posesja od r. 1775 należała do Jana Uphagena, ławnika i rajcy, który w r. 1776 przystąpił do budowy domu o fasadzie będącej kompozycją form klasycystycznych i rokokowych. Ten wspaniale wyposażony budynek stał się — zgodnie z wolą właściciela — muzeum wnętrza z końca XVIII w. Elewacja zrekon-

struowana wiernie przez S. Mrozowskiego, portal autentyczny. Drzwi i ozdobne okratowania naświetla zaprojektował K. Orłowski, rzeźby w drzewie wykonał T. Hoppe i B. Szymański. Tylny portal zestawiono według projektu R. Massalskiego. Dekoracje sgraffitowe od strony dziedzińca zaprojektował J. Żuławski.

Nr 13. Pierwotną gotycką fasadę przebudowano w drugiej połowie XVIII w. Około r. 1800 właścicielem domu był rajca, a następnie senator K. M. Grodeck. Obecnie kamieniczkę wraz z domami nr 14 i 15 odbudowano według projektu M. Splisgardta i Z. Wiśniewskiego, nawiązując przy rekonstrukcji szczytu i portalu do rokokowych pierwowzorów. Portal zaprojektował J. Kroman; górną część modelowała M. Przyłuska. Drzwi i kratę naświetla wykonali B. Szymański i J. Stępień. Dekoracja — J. Wnukowej.

Nr 14. Znana jest z około r. 1600 renesansowa fasada kamienicy, należącej w drugiej połowie XVIII w. do rodziny Paleskich, którzy przebudowali cenną fasadę w formach rokokowych. W czasie odbudowy zaprojektowano także rokokową elewację. Dekoracja malarska J. Wnukowej.

Nr 15. Na tym miejscu stała od drugiej połowy XV w. gotycka kamienica ze zdobną wnękowaniem fasadą. W r. 1900 wzniesiono budynek z fasadą eklektyczną, która stała się wzorem dla obecnej. Dekoracja J. Wnukowej.

Nr 16. Na miejscu XVI-wiecznej renesansowej kamieniczki, należącej w XIX w. do J. J. Czerneckiego, później przebudowywanej, powstał w czasie odbudowy — według projektu A. Hermanowicza — nowy obiekt z pseudobarokowym szczytem. Dekoracja sgraffitowa J. Wnukowej.

Nr 17. W początkach XV w. własność ławnika i rajcy Piotra Thiergarta. W pierwszej połowie XVI w. kamienica otrzymała renesansową fasadę. W XIX i XX w. przebudowano ją. W czasie odbudowy ozdobiono kamieniczkę pseudorenesansową fasadą, zaprojektowaną przez A. Hermanowicza.

Nr 18. Późnogotycką kamieniczkę z około r. 1500, należącą w XVIII w. do rodziny Grodców, przed r. 1800 przebudowano. Obecną fasadę zaprojektował w formach barokowych W. Doliński, który odbudował również sąsiedni dom.

Nr 19. Kamieniczka ma nową fasadę z pseudoklasycystycznym szczytem.

Nr 20. Piękna, renesansowa kamieniczka z początków XVII w. należała

w pierwszej połowie XVIII w. do S. E. Schumanna. Przebudowano ją w XIX i XX w. Obecna, eklektyczna fasada otrzymała wystrój sgraffitowy.

Nr 21. Niegdyś stała na tym miejscu kamieniczka gotycka z XV w., którą w XVII i XVIII w. gruntownie przebudowano. Obecną fasadę zaprojektowano w formie eklektycznej.

Ul. Pocztowa; nazwę — w miejsce dawniejszej, pochodzącej z początku XV w. — wprowadzono pod koniec XIX stulecia, w związku z otwarciem przy niej w r. 1899 poczty.

Nr 22. Były to dawniej dwie parcele, wykupione przez władze pruskie. W następnych latach wzniesiono pseudoklasycystyczny budynek poczty, rozebrany pod koniec XIX w. w związku z budową w latach 1896—1899, na miejscu kamieniczek nr 22—25, wielkiego gmachu poczty.

Nr 23. Stała tu od pierwszej połowy XVII w. kamienica późnorenesansowa z pięknym szczytem. Od r. 1899 — poczta.

Nr 24. W XVIII w. kamieniczka barokowa, po r. 1899 — poczta.

Nr 25. W pierwszej połowie XVII w. właścicielem posesji był burmistrz Adrian van der Linde; po r. 1809 — rajca, a następnie senator W. E. F. Soermans, za czasów którego powstała klasycystyczna fasada. Od r. 1899 — poczta. Spalony w r. 1945 gmach poczty odbudowano w następnych latach według projektu L. Kadłubowskiego.

Nr 26. Pierwotnie własność Thiergartów, pod koniec XVIII w. — Behrendtów, którzy wznieśli budynek z fasadą rokokową. W połowie XIX w. przebudowano kamieniczkę w stylu klasycystycznym i w tych formach — z przeznaczeniem na pocztę — odbudował ją L. Kadłubowski.

Nr 27. Rokokowa kamieniczka należała od r. 1789 do K. R. Engelcke, a przed wojną — do znanej firmy złotniczej Stumpfa. Odbudowana (wraz z domami nr 28—29) na użytek poczty przez L. Kadłubowskiego. Sgraffito R. Kozakiewicza i B. Świderskiej. Postacie dwóch rycerzy nad portalem wykonał K. Lech.

Nr 28. Jest to dawna siedziba słynnego w dziejach Gdańska rodu Ferberów, wzniesiona w r. 1560 przez Konstantego Ferbera w pięknych formach renesansowych. Kamieniczkę nazwano „Adam i Ewa" od płaskorzeźb tych postaci

znajdujących się na drzwiach wejściowych. Dom miał bogaty wystrój rzeźbiarski, we fryzie herby. Niegdyś była tu piękna sień. Od r. 1789 kamienica należała do zamożnego kupca o nazwisku Frantzius, później do Steffensów. W czasie odbudowy figury wieńczące szczyt wykonali S. Horno-Popławski — skrajne, i T. Godziszewski — środkowe.

Nr 29. W XVII w. posesja należała do burmistrza Jana Czirenberga i ławnika Jana Brandesa, a następnie do Frederów. Piękną wczesnobarokową fasadę, przypisywaną Abrahamowi van den Block, otrzymała kamienica w r. 1620. Zdobią ją medaliony dłuta Piotra Ringerina. Patrząc od dołu oglądamy: Tyberiusza — Walentyna, Livię — Klaudiusza, Domicjana — Augusta — Nerwę, Karakallę — Oktawiana, Wespazjana — Trajana — Nerona. Okazałe przedproże kamieniczki z drugiej połowy XVII w. znajduje się obecnie przy Długim Targu 5—6. Na Długi Targ 45 przeniesiono w r. 1901 także portal. Na początku bieżącego stulecia na piętrze domu urządzono stałą wystawę rzemiosła artystycznego, pochodzącego ze zbiorów L. Giełdzińskiego. W czasie odbudowy przywrócono fasadzie kamienicy medaliony, które odkuł A. Smolana. Inne rzeźby wykonały: A. Pietrowiec (dwie głowy w portalu) i M. Przyłuska (płaskorzeźbę na III piętrze, rozety).

Nr 30. Na miejscu gotyckiej stanęła w r. 1617 późnorenesansowa kamieniczka Daniela Haveradta, zaprojektowana — być może — przez Abrahama van den Block. Powstała wówczas reprezentacyjna sień renesansowa z piękną balustradą. Kamieniczkę później przebudowywano. W drugiej połowie XVIII w. dodano jej rokokowe przedproże. W czasie odbudowy — według projektu J. Stanisławskiego — zrekonstruowano renesansową fasadę. Figurę ze szczytu wyrzeźbiła M. Więckówna, a postacie Marsa i Wenery do portalu, będącego kopią autentycznego z ul. Mariackiej 48, są dziełem A. Smolany. Piękne drzwi wykonali — według projektu I. Bańkowskiego — B. Szymański i B. Kozłowski.

Nr 31. Wczesnobarokową fasadę z pierwszej połowy XVII w. przebudowano w XIX w. i w r. 1935. Obecną, o formach barokowych, zaprojektował J. Stanisławski. Polichromię elewacji według własnego projektu wykonali R. Kozakiewicz i B. Świderska.

42. Portal kamieniczki nr 30 przy ul. Długiej

Nr 32. W pierwszej połowie XVII w. kamienica należała do burmistrza i burgrabiego Arnolda von Holten, miłośnika sztuki, który w swoich zbiorach miał, między innymi, dwa dzieła Ł. Cranacha. Późniejsi właściciele: K. A. Hewelke, od r. 1821 Palescy. W w. XIX i XX kamieniczkę przebudowywano. Po wojnie odbudował ją S. Tarnowski, pozostawiając barokowy portal z Długiego Targu 17, skąd przeniesiono go tutaj w r. 1912.

Nr 33. Od około r. 1610 własność burmistrza i burgrabiego Bartłomieja Brandta. W r. 1725 wzniesiono tu barokową kamienicę, której fasady w czasie odbudowy zrekonstruowano według projektu W. Hurki. Portal autentyczny. Dwie mozaiki C. Dobrowolskiej, ozdoby ceramiczne C. Dobrowolskiej i M. Alkiewicz.

Nr 34. Pod koniec XVI w. własność burmistrza P. Fürstenaua, w pierwszej połowie XVII w. — rajcy J. B. Engelckego. W czasie odbudowy — według projektu W. Hurki — zrekonstruowano klasycystyczną fasadę z około r. 1800, pozostawiając autentyczny portal, przeniesiony tu w początkach XX w.

Nr 35. Słynny „Lwi Zamek" wzniesiony w r. 1569, prawdopodobnie przez Jana Kramera, na miejscu gotyckiej kamienicy. W r. 1411 posesja ta należała do rajcy Bartłomieja Grossa, zamordowanego przez Krzyżaków na gdańskim zamku. Fasadę renesansowej kamienicy przyozdobił rzeźbami prawdopodobnie Fryderyk Vroom. We wnętrzu urządzona była jedna z najwspanialszych gdańskich sieni okresu renesansu. W XVII w. „Lwi Zamek" należał do możnej rodziny Schwartzwaldów, znanej z urządzanych u siebie spotkań uczonych i artystów. Tu w r. 1636 na cześć króla Władysława IV wydano uroczystą ucztę. Obecnie kamieniczkę odbudowano według projektu J. Bojarskiego. Fasadę zrekonstruował W. Zaleski, wykorzystując wiele autentycznych detali rzeźbiarskich. Rzeźbę wieńczącą szczyt i dwa lewki nad portalem wykonał K. Lech.

Nr 36. W czasie odbudowy — według projektu J. Bojarskiego — wykonano klasycystyczną fasadę. Kartusz ceramiczny J. Jesipowicz.

Nr 37. Niezwykle bogato zdobioną renesansowymi płaskorzeźbami fasadę wykonano w r. 1563, a w czasie odbudowy zrekonstruowano według projektu

J. Kromana i W. Zaleskiego. Pozostawiono autentyczne fragmenty kamieniarki, w tym płyty z alegorycznymi postaciami „Muzyki", „Architektury" i „Geometrii" we fryzie pierwszej kondygnacji. Brakujące elementy wystroju rzeźbiarskiego wykonał A. Łosowski. Skrajne rzeźby szczytu wyszły spod dłuta S. Horno-Popławskiego, środkową wyrzeźbił M. Marciniak. W nowym portalu umieszczono autentyczne figurki z dawnego, zlikwidowanego w r. 1854. W początkach XVII w. kamieniczka należała do K. Czirenberga, pod koniec XVII w. — do rodziny von Kampen. Od r. 1920 czynny był na piętrze Polski Bank Komisowy.

Nr 38. W r. 1567 właściciel posesji, Mikołaj van der Linde, zbudował piękną, renesansową kamienicę i dużą oficynę, której sklepiona sień z portalem zachowała się na zapleczu głównego budynku. W czasie odbudowy — według projektu Z. Sypniewskiego — zrekonstruowano renesansową fasadę, pozostawiając autentyczne elementy. Obecny portal jest kopią portalu z r. 1758, zachowanego przy Długim Targu 42, gdzie wmontowano go podczas przebudowy ówczesnej kamieniczki. Szczyt przyozdobiono pięcioma medalionami A. Pietrowiec, z których dwa wykonane były przy współudziale Z. Erszkowskiego i W. Marciniaka. Trzy rzeźby nad portalem dłuta M. Przyłuskiej.

Nr 39. Po pożarze Dworu Artusa w r. 1476 zbierały się w stojącej tutaj wówczas gotyckiej kamienicy bractwa mieszczańskie. W XVII w. zbudowano na tym miejscu kamienicę barokową. Obecną, o formach barokowych, zaprojektował W. Doliński. Dziewięć rozet na elewację opracowała M. Przyłuska. Okazały plafon z sieni barokowej kamienicy, pochodzący z około r. 1700, znajduje się w stropie sieni Ratusza Staromiejskiego.

Nr 40. Stała tu, znana z obrazu A. Moellera, kamieniczka z późnogotycką attyką, która przetrwała prawdopodobnie do końca XVIII w. Obecna fasada nowej kamienicy jest kopią fasady klasycystycznej z początku XIX w. Odbudowana, wraz z domami nr 41 i 42, według projektu W. Hurki.

Nr 41. W czasie odbudowy zrekonstruowano klasycystyczną fasadę z początku XIX w. i dano jej wystrój malarski. Projekt i realizacja elewacji B. Świderskiej i R. Kozakiewicza.

Nr 42. W drugiej połowie XVIII w. własność ławnika G. Schwartza. Odbudowując kamieniczkę, zrekonstruowano fasadę klasycystyczną z początku XIX w. Polichromia B. Świderskiej i R. Kozakiewicza. Portal nowy.

Nr 43. W pierwszej połowie XVII w. posesja należała do sekretarza miejskiego Michała Borcka, znanego poety gdańskiego, a od r. 1826 — do K. W. Lengnicha. Odbudowana — według projektu M. Bajdy — w formach późnobarokowych. Dekoracja sgraffitowa B. Świderskiej, siedem medalionów owalnych wykonała H. Główczewska.

Nr 44. Klasycystyczna fasada z początku XIX w. zrekonstruowana według projektu M. Bajdy.

Nr 45. Właścicielem posesji w drugiej połowie XIV w. był Gotko Pape, od r. 1415 — Walter Rosen. Piękną, renesansową kamieniczkę, znaną z obrazu A. Moellera, zbudował około r. 1560 prawdopodobnie Jan Konnert. Od r. 1616 dom należał do E. Königa, a później przez długi czas do wielce zasłużonej dla Gdańska rodziny Schumannów. W drugiej połowie XVIII w. kamieniczka, uchodząca za jedną z najpiękniejszych w Gdańsku, uzyskała rokokowe przedproże. Wnętrze jej wiele razy przebudowywano. W r. 1912 piękną sień kamieniczki przekształcono na kawiarnię, przenosząc kamienny fryz z Neptunem, Merkurym i Cererą do Ratusza Staromiejskiego. W r. 1934 zdeformowano pierwszą kondygnację domu przez dobudowanie od strony Długiego Targu i ul. Długiej podcienia. W czasie odbudowy — według projektu Z. Kapałki — zrekonstruowano renesansowe fasady, szczytową od strony ul. Długiej i boczną od Długiego Targu, wykorzystując liczne zachowane fragmenty rzeźby z XVI w. Brakujące figury Apolla i Diany z nisz szczytu wykonała A. Pietrowiec, pozostałe — M. Przyłuska, J. Smyk i A. Łosowski, który wyrzeźbił dwa putta na bocznych konsolach szczytu. Dotąd brakuje kamieniczce posągu Zeusa ze szczytu od strony ul. Długiej; figura Ateny z północnej lukarny ustawiona jest w sieni budynku. Odtworzono pierwotny portal, a nową sień, bardzo skromnie urządzoną, zaprojektował Z. Wysocki. W tylnej fasadzie brak wystroju rzeźbiarskiego, a od strony Długiego Targu — pierwotnych wejść do

piwnic. Odbudowę kamienicy na siedzibę PTK zainicjował ówczesny prezes tego towarzystwa, Leon Ostaszewski.

Ul. Ławnicza: nazwa wymieniana od początków XV w. Ozdobną tabliczkę z nazwą wykuła w piaskowcu M. Przyłuska.

Strona północna

Nr 46. Ratusz Głównego Miasta.

Nr 47. Na miejscu pierwotnej kamienicy z XIV w. wzniesiono około sto lat później nową, której fasadę ozdobiono czterema wnękami. Od r. 1611 budynek ten należał do miasta i dzielił zakres funkcji z ratuszem. Odbudowany według projektu Z. Wiśniewskiego uzyskał w szczycie mozaikę, którą wykonała M. Alkiewicz.

Nr 48. Od r. 1595 stała tu kamienica renesansowa, należąca z początkiem XVII w. do sekretarza miejskiego R. Kleinfelda. Przebudowana w XIX w. i w r. 1909. Odbudowana (wraz z domem nr 49) według projektu Z. Wiśniewskiego. Wystrój sgraffitowy wykonał E. Roguszczak i A. Szymaniuk. Oni też zaprojektowali elewacje kamieniczek nr 47, 48, 50, 51, 52 i 53 i zrealizowali wystrój na fasadach domów nr 48, 50, 51 i 52.

Nr 49. Na fasadzie o formach barokowych, opracowanej przez W. Kadłubowską, ozdoby ceramiczne F. Luterka.

Nr 50. Na miejscu dawniejszych W. Grylewicz wzniósł w r. 1903 nową kamienicę. Od r. 1920 należała ona do Lewińskich, a następnie do Warszawskiego Banku Stołecznego. Tuż przed wojną przekształcono fasadę kamieniczki w duchu klasycyzmu i w tej formie zaprojektowano ją w czasie odbudowy, zdobiąc sgraffitem.

Nr 51. Odbudowana w formach barokowych kamienica uzyskała zwieńczenie szczytu dłuta A. Wiśniewskiego i sgraffitową dekorację fasady. W opracowaniu projektu elewacji (także nr 52) brała udział W. Kadłubowska.

Nr 52. Pseudoklasycystyczną fasadę zaprojektował w czasie odbudowy B. Majda. Uzyskała ona dekorację sgraffitową.

Nr 53. Pod koniec XVI w. stanęła tutaj kamienica renesansowa. Nową wzniesiono w r. 1896. Obecna ma nową fasadę zaprojektowaną przez B. Majdę. Pseudobarokowy szczyt zwieńczony jest figurą rycerza, dłuta L. Werocsego. Cztery zewnętrzne medaliony ceramiczne na fasadzie — E. Roguszczaka, środkowy — A. Smolany.

Ul. Kaletnicza: nazwa występuje od początku XV w. i wywodzi się od czynnych tu warsztatów kaletniczych.

Nr 54. Fasadę o formach barokowych zaprojektował A. Hermanowicz, a polichromią ozdobił R. Madejski z zespołem. Figura lwa — L. Werocsego (?).

Nr 55. W drugiej połowie XVI w. stanęła tu kamieniczka o bardzo ozdobnej fasadzie renesansowej. W drugiej połowie XVIII w., kiedy dom należał do rajcy J. J. Salomona, fasada została zmieniona. Na początku XX w. renesansowy portal przeniesiono na wschodnią ścianę Dworu Św. Jerzego. Podczas odbudowy kamienicy — według projektu A. Hermanowicza — kopię tego portalu umieszczono na dawnym miejscu. Szczyt kamieniczki uzyskał formy renesansowe.

Nr 56. W czasie odbudowy projektant, A. Hermanowicz, przywrócił empirowy szczyt z początku XIX w.

Nr 57. W obszernej kamienicy klasycystycznej z r. 1816 dodano w r. 1836 trzecie piętro i nowy szczyt. W drugiej połowie XIX w. wzniesiono nową kamienicę, w której po I wojnie mieścił się Poznański Bank Przemysłowców. Przed wojną znajdowało się w niej kino „Tobis-Palast". Na posesji tej oraz na posesji przy ul. Piwnej zbudowano — według projektu A. Mączyńskiego i Martensa — kino „Leningrad". Fasadę ozdobił sgraffitem R. Madejski z zespołem. Fryz w hallu wykonał J. Żuławski.

Nr 58. W kamieniczce mieściła się w pierwszej połowie XIX w. znana cukiernia A. Cortesiego. Później, aż do czasu przebudowy na kino, parcela połączona z posesją nr 57 przechodziła wspólne z nią koleje.

Nr 59. Około r. 1580 należała posesja do burmistrza Daniela Czirenberga ze znanego rodu gdańskich patrycjuszów, a od r. 1759 — do Karola Grodcka, burmistrza i burgrabiego. Obecna fasada uzyskała w czasie odbudowy formy ro-

kokowe. Nowy portal z płaskorzeźbami wykonano według projektu A. Grabskiej.

Nr 60. Pod koniec XVI w. kamieniczka należała do burmistrza i burgrabiego, Gerta Brandesa, wielce zasłużonego dla Gdańska. W drugiej połowie XVII w. powstała fasada barokowa, uwieczniona w r. 1842 sztychem J. K. Schultza. Po kilku przebudowach i połączeniu przyziemi z domem nr 61 ulokowano tu w r. 1920 Polski Bank Pomorski, a następnie kino „Ratuszowe". W czasie odbudowy zrekonstruowano barokową fasadę z XVII w. Portal wyk. M. Przyłuska.

Nr 61. Na eklektycznej fasadzie umieszczono piękny fryz ceramiczny, wykonany przez E. Roguszczaka i S. Mizerskiego.

Nr 62. Niegdyś dwie parcele, połączone w połowie XVIII w. Z początkiem XIX w. senator Piotr Eggert wzniósł dla siebie kamieniczkę klasycystyczną. Obecną zaprojektował Z. Wiśniewski i M. Splisgardt.

Nr 63. W początkach XV w. posesja należała do znienawidzonego przez gdańszczan zausznika Krzyżaków, Łukasza Mekelfelta, w pierwszej połowie XVII w. — do Karola van der Linde. W sto lat później wzniesiono tu kamienicę barokową o bogato zdobionej fasadzie, z pięknym szczytem i cennym portalem. Przebudowana w początkach XIX w. w formach klasycystycznych. Do tych kształtów nawiązał Z. Wiśniewski i M. Splisgardt w czasie odbudowy. Fresk — R. Madejskiego.

Nr 64. Do form rokokowej kamieniczki nawiązał S. Mrozowski w czasie odbudowy. Polichromia — R. Madejskiego z zespołem.

Nr 65. W XVIII w. stanęła tu kamieniczka rokokowa. Obecna — projektu S. Mrozowskiego — podwyższona została o jedną kondygnację, a szczyt uzyskał formy rokokowe.

Nr 66. Nowo zaprojektowaną przez S. Tarnowskiego fasadę przyozdobił polichromią zespół R. Madejskiego.

Ul. Lektykarska — nazwa ta występuje od drugiej połowy XVIII w.

Nr 67. Niegdyś stała tu kamieniczka renesansowa o ceglano-kamiennym wystroju typu niderlandzkiego. Obecną zaprojektował A. Mączyński, portal — R. Sznajder, dekoracja sgraffitowa — H. Żuławskiej.

Nr 68. Na miejscu kamienicy renesansowej z XVI w. powstała w połowie XVIII w. rokokowa, do której form nawiązał A. Mączyński projektując obecną fasadę. Polichromia H. Żuławskiej i M. Baryłki.

Nr 69. W XVI w. wzniesiono tu wczesnorenesansową kamieniczkę, która po przebudowie w początkach XIX w. otrzymała fasadę klasycystyczną. Obecna, eklektyczna w górnych kondygnacjach, pochodzi z r. 1900. Dwie dolne kondygnacje odbudowano według projektu T. Kempskiego. Wywieszkę zegarmistrza wykuto według projektu J. Kromana.

Nr 70. Stała tu od drugiej połowy XVIII w. kamieniczka rokokowa. Obecna, eklektyczna, pochodzi z r. 1896. Zwimucki, odbudowując kamieniczkę, zaprojektował nowy wystrój dolnej kondygnacji.

Nr 71. W czasie odbudowy odkryto elementy gotyckiej fasady z drugiej połowy XV w. oraz renesansowe i rokokowe elementy w szczycie — świadectwo dawnych przekształceń stylowych. Pozostawiono je, zatynkowując w r. 1967 jedynie partie murów z XIX i XX w. Takie rozwiązanie zaprojektował J. Ciemnołoński.

Nr 72. Gotycką, jednopiętrową kamieniczkę z połowy XV w. podwyższono w XVI w. o jedno piętro i skomponowano renesansowy szczyt. Obecną, nową fasadę ze szczytem nawiązującym do rokokowego zaprojektował A. Dąbrowski, a wystrój malarski i sgraffitowy wykonała H. Żuławska i M. Baryłko, który namalował medaliony z postaciami aktorów A. Żółkowskiego, H. Modrzejewskiej i W. Bogusławskiego. Wnętrze siedziby kolektury zaprojektował S. Michel i R. Sznajder.

Nr 73. Posesja do drugiej połowy XVII w., po wykupieniu jej w r. 1500 od Polaka imieniem Salomon, była własnością miasta. Obecna, nowo zaprojektowana przez S. Werblińskiego fasada przypomina klasycystyczną z r. 1838.

Nr 74. W drugiej połowie XVI w. stanęła tu kamieniczka renesansowa, którą wzniósł prawdopodobnie Jan Kramer. Miała ona niezwykle bogato zdobiony kamieniarką szczyt. Odbudowując kamieniczkę, A. Leszczyński pozostawił zachowaną we fragmentach fasadę renesansową i zrekonstruował szczyt. W r. 1971 oblicowano dom drobną cegłą i dodano rzeźbiarski wystrój. Projekt elewacji —

K. Macur i Z. Wysocki, rzeźbę pelikana zaprojektował Z. Korpalski, odkuł E. Stelmach.

Nr 75. Kamienica odbudowana według projektu B. Dudzińskiego z fasadą o formach klasycystycznych. Wystrój sgraffitowy — H. Żuławskiej, ceramika — C. Dobrowolskiej.

Nr 76. Niegdyś renesansowa kamieniczka otrzymała w XVIII w. rokokowe przedproże. Odbudowa — według projektu B. Dudzińskiego — nawiązuje do wyglądu fasady z pierwszej połowy XVII w. i przynosi rekonstrukcję renesansowego szczytu, który zwieńczono rzeźbą rycerza. Jej autorem jest S. Horno-Popławski. Szyszki ceramiczne na attyce są dziełem C. Dobrowolskiej.

Nr 77. Kamieniczka, odbudowana wraz z sąsiednią (nr 78) przez Z. Wiśniewskiego i M. Splisgardta, uzyskała barokowy szczyt, nawiązujący do pierwotnego z połowy XVII w. Dekoracje z terrakoty wykonane zostały przez E. Szczodrowską i A. Wiśniewskiego.

Nr 78. Fasada tej kamieniczki jest rekonstrukcją barokowej z początku XVIII w. Portal zrekonstruowano według projektu M. Paszkiewicza. Drzwi zaprojektował T. Kempski.

Nr 79. W XVII w. posesja ta należała do Andrzeja Borckmana, burmistrza i burgrabiego. Podczas odbudowy kamieniczki zaprojektowano rokokowy szczyt. Sgraffitową dekorację wykonała H. Żuławska.

Nr 80. Około połowy XVII w. wzniesiono barokową kamienicę z fasadami od ul. Długiej i Tkackiej. Obecna rekonstrukcja nie jest zbyt wierna. Sgraffitową dekorację wykonał M. Baryłko.

Ul. Tkacka — wymieniana jest w dokumentach z połowy XIV w.

Nr 81. Na miejscu barokowej kamieniczki z XVIII w., później przebudowanej, zbudował J. Bojarski nową, z pseudoklasycystyczną fasadą. Polichromia H. Żuławskiej.

Nr 82. Odbudowana przez J. Bojarskiego kamieniczka uzyskała szczyt będący rekonstrukcją barokowego z połowy XVII w. Dekoracja malarska i sgraffitowa jest dziełem H. Żuławskiej i zespołu.

Nr 83. Posesja wymieniana w źródłach od drugiej połowy XIV w. Obecna

kamieniczka, zaprojektowana przez J. Bojarskiego, uzyskała szczyt o formach barokowych. Polichromia H. Żuławskiej.

Nr 84. Nowo zaprojektowaná przez W. Zaleskiego kamieniczka otrzymała szczyt pseudobarokowy. Ozdoby ceramiczne wykonała H. Główczewska.

Nr 85. Kamieniczka, wzniesiona według projektu W. Zaleskiego, formami szczytu nawiązuje do klasycystycznych. Fryz z kolorowych kafli wykonał F. Luterek z zespołem.

Ul. Wełniarska nosi obecną nazwę od r. 1805, przedtem nazywała się Zamurna, jako biegnąca tuż za murem obronnym.

KAMIENICZKI PRZY DŁUGIM TARGU

Strona południowa

Nr 1. Niegdyś stały tu: gotycka kamienica z XV w., renesansowa z XVI w. i klasycystyczna z około r. 1800. Wybitniejsi właściciele posesji: w pierwszej połowie XVI w. — Jakub Werden, w końcu w. XVI — rajca Jan Köseler, około r. 1800 — rajca F. Muhl. Odbudowana wraz z kamieniczkami nr 2—7 według projektu W. Czernego. Elewacje — J. Kroman, B. Markuszewska, B. Brej. Zrekonstruowana fasada klasycystyczna, przedproże z ul. Piwnej, balustrada — wykonana według projektu J. Kromana — wzorowana na kamieniarce przedproża z ul. Długiej 20.

Nr 2. Na miejscu gotyckiej kamieniczki z około r. 1500 rajca Jan Schenk zbudował w początkach XVII w. renesansową, którą podczas odbudowy zrekonstruowano. Pod koniec XVIII w. właścicielem domu był wybitny bibliofil, syndyk H. W. Rosenberg. Obecny portal — częściowo autentyczny. Figurę Neptuna na szczyt kamieniczki wykonał K. Lech. Przedproże (zachował się

autentyczny słupek z r 1577) według projektu J. Kromana, przy współpracy B. Brej. Dwa popiersia nad portalem zaprojektował Z. Kępski.

Nr 3. Poczmistrz królewski, Paweł Grata, wzniósł w drugiej połowie XVII w., lub odziedziczył po ojcu — Franciszku, barokową kamienicę, którą obecnie zrekonstruowano, dając jednak szczyt o formach z końca XVIII w. Część kamieniarki w fasadzie autentyczna, pozostałą wykonali A. Łosowski i B. Lepieszo. Przedproże — według projektu M. Paszkiewicza — wyrzeźbili: S. Markiewiecz i Z. Erszkowski; przekuli w kamieniu — S. Konieczny i L. Baranowski. Rzygacze — Z. Kępskiego i A. Michalaka.

Nr 4. Gotycką fasadę kamieniczki w pierwszej połowie XVII w. przebudowano na barokową. Jej szczyt obecnie zrekonstruowano, a fasadę ozdobiono medalionami z terrakoty F. Luterka. A. Wiśniewski jest autorem medalionu z popiersiem królowej. Przedproże z drugiej połowy XVIII w. zrekonstruowały: T. Pacholska i B. Brej. Część kamieniarki nowa.

Nr 5. Na miejscu gotyckiej kamieniczki wzniesiono w połowie XVI w. barokową, a w drugiej połowie XVIII w. rajca M. G. Schmidt wprowadził rokokowy wystrój. Do jego form nawiązano przy projektowaniu szczytu w czasie odbudowy. Portal odtworzono wzorując się na rokokowym z r. 1777, pochodzącym z ul. Długiej 14. Rekonstruował go Jan Smyk według projektu J. Ciemnołońskiego i R. Sołtysa. Piękna dekoracja sgraffitowa fasady jest dziełem Z. Karolaka. Przedproże, pochodzące z ul. Długiej 29, gdzie ustawiono je około r. 1700, zostało zrekonstruowane według projektu J. Kromana. Jest to wspólne przedproże dla kamieniczek nr 5 i 6, częściowo autentyczne.

Nr 6. Nowo zaprojektowana fasada otrzymała rokokowy szczyt, nawiązujący do XVIII-wiecznego. Pseudorokokowy portal wyrzeźbił J. Smyk według projektu D. Witosławskiej. Sgraffitowa dekoracja fasady — Z. Karolaka. Autentyczne płyty przedproża pochodzą z ul. Długiej 29. Wystrój wnętrza hallu i żyrandole zaprojektował S. Holz i W. Wierzbicki. Ozdobne poręcze metalowe wykuli: M. Gąsecki i C. Sybilski. Obydwaj wymienieni metaloplastycy wykonali wszystkie stojące latarnie dla Długiego Targu.

Nr 7. Pierwotnie stała tu kamienica gotycka, od początku XIX w. klasycystyczna, której szczyt powtórzono niezbyt dokładnie i zwieńczono figurą dłuta L. Werocsego. Na elewacji umieszczono rzeźby zwierząt zaprojektowane przez Z. Kępskiego i przekute przez K. Leczkowskiego, L. Błaszaka i E. Stelmacha. Przedproże, według projektu J. Kromana, ma dwie autentyczne płyty z około r. 1700, pochodzące z ul. Szerokiej 33. Granitowe słupki z r. 1706. Od r. 1920 czynny był tutaj (i w domu nr 8) Polski Bank Handlowy.

Nr 8. Stojąca tu od końca XVI w. renesansowa kamienica należała od r. 1625 do Rajnolda Brandesa. Obecna fasada o formach klasycystycznych; portal jest niedokładną rekonstrukcją portalu renesansowego z początku XVII w., wykonanego wówczas dla domu nr 11. W przedprożu, zrekonstruowanym przez J. Kromana na wzór XVIII-wiecznego przedproża z ul. Długiej 30, znajdują się dwie płyty z leżącymi postaciami, dłuta A. Smolany. Kobiece sfinksy na słupkach przed schodami wyrzeźbił F. Duszenko, odtwarzając pierwotne, istniejące niegdyś przed domem Strzyckich „Pod Murzynkiem" (ul. Szafarnia 3). Kształt wazy z amorkami wieńczącej szczyt wymodelował, według projektu J. Kromana, Z. Kępski; postać chłopca z winogronami odkuł Z. Pypeć, chłopca z fujarką — E. Stelmach, a wazę — Cichosz. Części metalowe wykonał M. Ogorzeja. Dekoracja malarska — J. Żuławskiego i M. Leszczyńskiej.

Nr 9. W miejscu gotyckiej i późniejszej renesansowej kamienicy powstała w pierwszej połowie XVIII w. barokowa. Do form tego szczytu nawiązywano podczas odbudowy. Portal nowy, przedproże według projektu J. Kromana jest rekonstrukcją XVIII-wiecznego sprzed kamieniczki nr 8. Część rzeźb autentyczna, dwie nowe płaskorzeźby wykonała A. Pietrowiec. Na autentycznych słupkach schodów herb Schwartzwaldów. Projekt wystroju elewacji jest dziełem C. Rzepińskiego, stiukowe dekoracje realizował W. Lewandowski.

Nr 10. Gotycką kamienicę z około r. 1500 przebudowano w r. 1705 na barokową, której szczyt ostatnio zrekonstruowano. Wystrój rzeźbiarski odtworzył D. Główczewski. Przedproże, na wzór przedproża przy ul. Długiej 76, zrekonstruowano według projektu M. Paszkiewicza. Obramowanie drzwi do piwnicy wykonała M. Przyłuska.

Nr 11. Kamieniczka nazwana „Zygmuntowską" od czasu, kiedy w r. 1552

przeznaczono ją na kwaterę króla Zygmunta Augusta. Należała wówczas do burmistrza Jana Werdena. W pierwszej połowie XVII w. jej właścicielem był rajca Salomon Giese. Renesansową kamienicę przebudowano około r. 1800 na klasycystyczną. Do ówczesnego szczytu nawiązano projektując obecny. Malowidła ścienne C. Rzepińskiego, portal nowy, przedproże — według projektu J. Kromana — ma zrekonstruowane elementy barokowe.

Nr 12. W końcu XVI w. wzniesiono na tym miejscu renesansową kamienicę, być może na koszt sekretarza królewskiego, Maurycego Peschwitza. Około r. 1800 przebudowano ją na klasycystyczną. Obecną nowo zaprojektowaną fasadę ozdobiły portrety Dantego, Kochanowskiego, Szekspira, Bramantego, Rafaela i Donatella, wykonane przez C. Rzepińskiego. Przedproże jest wierną rekonstrukcją klasycyzującego przedproża z ul. Długiej 75. Jego projekt opracowała B. Brej. Wazon z girlandami kwiatów i draperią na szczyt domu wyk. M. Przyłuska.

Nr 13. Właścicielem rokokowej kamieniczki był w końcu XVIII w. burmistrz K. F. Gralath. W początkach XIX w. uzyskała ona klasycystyczną fasadę, której szczyt posłużył za wzór do wykonania obecnej. Portal nawiązuje do barokowego z ul. Kuśnierskiej, znajdującego się dziś przy ul. Lawendowej 1. Dekoracja sgraffitowa C. Rzepińskiego. Przedproże z około r. 1800, wzorowane na istniejącym dawniej przy ul. Piwnej 69, zmontowano według projektu J. Kromana, wykorzystując autentyczne fragmenty płyt z girlandami.

Ul. Mieszczańska: w innej formie wymieniana już w r. 1415.

Nr 14. Stojąca na tym miejscu gotycka kamieniczka należała od r. 1630 do Michała Schumanna. Później ją przebudowano. Po r. 1920 należała do kupca H. Woźniańskiego. Odbudowana przez S. Jelnickiego i K. Biszewskiego (wraz z domem nr 15 i 16) w formach przypominających gdański barok. Ozdobił ją dekoracją malarską S. Wójcik przy współpracy B. Bramińskiej i J. Barana. W rekonstrukcji portalu — według projektu K. Macura — W. Łopacki wykrzystał autentyczne jego fragmenty. W klasycystycznym przedprożu — skonstruowanym według projektu I. Bańkowskiego — wmontowane są trzy autentyczne płyty i inne elementy. Uzupełnienia i prace rzeźbiarskie wykonali: A. Łosowski, M. Przyłuska, S. Konieczny, S. Nastały i inni.

Nr 15. Późnogotycką kamieniczkę z około r. 1500 burmistrz Gerard Brandes przebudował w r. 1605 na renesansową, która w drugiej połowie XVII w. otrzymała barokowe przedproże. W r. 1949 S. Jelnicki odbudował kamienicę, a w sześć lat później ozdobiono ją renesansową fasadą, odtworzoną na podstawie dokumentacyjnego opracowania J. Stankiewicza. Projekt całości elewacji przygotował R. Sznajder. Elementy rzeźbiarskie wykonał D. Główczewski z zespołem. Głowę mieszczki, gdańszczanina i putta wyrzeźbiła A. Pietrowiec. Projekt portalu opracował R. Sznajder, a przedproża zaplanował, wykorzystując autentyczne kule granitowe, I. Bańkowski.

Nr 16. Kamieniczka — odbudowana przez S. Jelnickiego — uzyskała szczyt nawiązujący do rokokowego z r. 1784. Wystrój fasady T. Pągowskiej, która zastosowała technikę sgraffitową i malarską. Przy przedprożu — wykonanym według projektu I. Bańkowskiego — zachowano późnobarokowe zejście do piwnicy, nad którym umieszczono postać chłopca dłuta A. Smolany.

Nr 17. Pierwotnie gotycka kamieniczka, w której burmistrz Maciej Zimmermann gościł w r. 1504 żonę króla Aleksandra. Kamieniczkę przebudowano około r. 1700, komponując barokową fasadę. Dnia 1 i 2 czerwca 1807 r. mieszkał w niej Napoleon Bonaparte, goszczony przez kupca Korneliusza Almonde. Do odbudowanej — projektu Z. Wiśniewskiego — kamienicy fasadę skomponował W. Gubała. Ozdoby rzeźbiarskie i część przedproża wykonali: Z. Erszkowski i S. Markiewicz, płyty z prawej strony — A. Wiśniewski. Przedproże odtworzył S. Klimkiewicz, wykorzystując autentyczne kule i zabytkowy rzygacz.

Nr 18. Piękna późnogotycka kamienica z okrągłymi filarami na fasadzie należała od r. 1612 do ławnika i burgrabiego królewskiego, Zygmunta Kerschensteina. Pod koniec XVIII w. dobudowano rokokowe przedproże. Przebudowaną w XIX w. i wypaloną w r. 1945 kamienicę wraz z innymi odbudowano, a jej fasadę H. Główczewska ozdobiła mozaiką. Elementy rzeźbiarskie zrekonstruowanego — według projektu S. Klimkiewicza — przedproża, wzorowane na XVIII-wiecznych wyszły spod dłuta A. Smolany i A. Pietrowiec, która wykonała płaskorzeźby „Ofiarowanie Izaaka" i „Miłosierny Samaryta-

nin". Kamienica ta od r. 1918 należała do Polskiego Banku Dyskontowego, a od r. 1930 — do Bydgoskiego Oddziału Banku Gospodarstwa Krajowego. Przed wojną czynna tu była Świetlica Centralna Gminy Polskiej Związku Polaków w W.M. Gdańsku.

Nr 19. W r. 1842 T. E. Linck zbudował na trzech parcelach duży hotel, który gościł w r. 1877 Jana Matejkę. Nowy hotel stanął na tym miejscu w r. 1905. Odbudowano go z ruin według projektu H. Freya, a wielką fasadę, zaprojektowaną przez L. Kadłubowskiego, ozdobiła polichromia K. Ostrowskiego, M. Baryłki i J. Łakomiaka. Wywieszkę „Jantar" wykonał C. Sybilski według projektu B. Brej.

Nr 20. W początkach XV w. były tu dwie parcele, z których wschodnia należała do burmistrza von der Beke. Na połączonych w XVII w. parcelach Andrzej Schlüter wzniósł w r. 1680 okazałą kamienicę. Później jej dolną część przebudowano i usunięto przedproże. Wykorzystując zachowane elementy rzeźbiarskie z r. 1680, wiernie odtworzono — według rysunku rekonstrukcyjnego R. Massalskiego — Schlüterowską fasadę. Odtworzono także domniemane głowy Jana Kazimierza i Jana III Sobieskiego. Wielkiego ptaka wykonał z blachy — na podstawie modelu W. Marciniaka — M. Gąsecki, a elementy rzeźbiarskie — M. Przyłuska. Przedproże zrekonstruowano wg projektu L. Zająca.

Nr 21. W XVIII w. posesja ta była własnością szpitala Św. Barbary, a od r. 1920 należała do Z. Lewakowskiego ze Lwowa. Odbudowana według projektu J. Kromana. Fasadę opracował R. Massalski, portal doprojektowano. Polichromię, podobnie jak w domach nr 22—23, wykonał zespół S. Teisseyr'a (J. Zabłocki, R. Usarewicz, H. Bajońska).

Nr 22. Odbudowana — według projektu J. Kromana — kamieniczka uzyskała wczesnobarokową fasadę według rysunku R. Massalskiego. Portal nowy, bezstylowy.

Nr 23. Kamieniczka z pseudoklasycystyczną fasadą, zaprojektowaną przez J. Kromana. Od wschodniej strony wprowadzono podcień, przejście dla pieszych.

Ul. Powroźnicza: nazwa ta występuje od połowy XIV w.

Strona północna

Nr 24. Zielona brama

Ul. Pończoszników: nazwa występuje od połowy XV w.

Nr 25. Na miejscu wcześniejszych kamieniczek powstała około połowy XV w. wczesnobarokowa. Odbudowanej (wraz z domami nr 26—29) przez W. Zaleskiego kamieniczce zrekonstruowano — według projektu J. Ciemnołońskiego — XVII-wieczny szczyt, wieńcząc dom rzeźbą figuralną dłuta S. Horno-Popławskiego. Na fasadzie pierwszej kondygnacji umieszczono głowy portretowe inżynierów i plastyków zajmujących się odbudową Drogi Królewskiej: B. Mieszkowskiego, L. Kadłubowskiego, S. Horno-Popławskiego, J. Wnukowej, W. Zaleskiego, J. Żuławskiego i Bojakowskiego. Rzeźby te wykonał T. Godziszewski.

Nr 26. Obecna fasada ze zrekonstruowanym szczytem z około połowy XVII w. ukształtowana została według projektu J. Ciemnołońskiego. Lwa wieńczącego szczyt wyrzeźbił A. Łosowski, dekorację sgraffitową — według projektu B. Massalskiej — zrealizował zespół S. Żukowskiego. We fryzie portrety B. Massalskiej (prawy) i M. Leszczyńskiej.

Nr 27. Niegdyś stała tu wczesnobarokowa kamieniczka z około połowy XVII w., przebudowana w początkach XIX w. na klasycystyczną. Odbudowana według rekonstrukcji rysunkowej J. Ciemnołońskiego. Portal projektowała T. Pacholska.

Nr 28. Od r. 1622 kamieniczka należała do burmistrza J. E. Schröera, który wzniósł nową o fasadzie wczesnobarokowej. Obecna fasada wykonana została według opracowania J. Sienkowskiego i J. Ciemnołońskiego. Wystrój rzeźbiarski portalu wykonał A. Łosowski, dekorację sgraffitową — zespół S. Teisseyr'a.

Nr 29. Fasadę kamieniczki odtworzono — według opracowania S. Michela i J. Ciemnołońskiego — w oparciu o formy rokokowe z drugiej połowy XVIII w. Figurę wieńczącą szczyt wykonał A. Smolana. Zabytkowy portal, pochodzący z ul. Piwnej 14, znajdował się do r. 1945 przy Długim Targu 10. Według projektu S. Michela wykonano ozdobne nadproże oraz rokokowe wnętrze sklepu cukierniczego „Goplana". Wywieszkę odkuł M. Gąsecki.

Nr 30. Dawne trzy parcele złączono w r. 1842, tworząc ze znajdujących się na nich budynków oraz kamienicy przy ul. Chlebnickiej 16 wielki zespół hotelowy. Wykorzystano ruiny wypalonej kamienicy, wzniesionej w r. 1913 na miejscu wcześniejszych, i wybudowano — według projektu K. Biszewskiego i L. Kadłubowskiego — dom o trzech szczytach, którym nadano formy pseudobarokowe. Portal z herbem Gdańska jest dziełem J. Smyka.

Nr 31. Gotycka kamienica, należąca w pierwszej połowie XVII w. do rajcy Jakuba Konnerta, uzyskała w połowie w. XVIII rokokową fasadę. W r. 1807 mieszkał w niej marszałek Francji F. J. Lefebvre, przyjmowany przez właściciela Piotra Eggerta. Od r. 1919 dom należał do Polskiego Banku Poznańskiego, później — do kupców z Warszawy. Odbudowany według projektu B. Dudzińskiego uzyskał nową fasadę z pseudoklasycystycznym szczytem.

Nr 32. Kamieniczka — odbudowana przez B. Dudzińskiego — ma fasadę nawiązującą formami do rokokowej, istniejącej tu w drugiej połowie XVIII w.

Nr 33. W początkach XVII w. stojąca tutaj kamienica należała do rajcy Gabriela Schumanna. Odbudowana w r. 1946 wraz z kamieniczką nr 34 przez prywatnego właściciela, zachowała modernistyczną fasadę z r. 1937.

Nr 34. W XVIII w. stała na tym miejscu rokokowa kamieniczka, przebudowana w w. XX. Odbudowana z kamieniczką nr 33 zachowała modernistyczną formę z r. 1937.

Nr 35. Gotycką kamieniczkę kolejny właściciel przebudował w końcu XVIII w. na rokokową. Od r. 1920 należała do lwowianina F. Kucnera; mieścił się tu Polski Bank Przemysłowy. Odbudowana (wspólnie z kamieniczkami nr 36—38) przez M. Splisgardta i Z. Wiśniewskiego, którzy zaprojektowali szczyt o formach klasycystycznych. Malowidło przedstawiające biesiadę gdańszczan wykonała T. Pągowska.

Nr 36. Późnogotycka kamieniczka uzyskała około r. 1650 barokową fasadę. Obecna, nowo zaprojektowana, ma szczyt o formach rokokowych, portal według projektu J. Sienkowskiego. Rzeźba na szczycie dłuta A. Szapocznikow. Polichromia — S. Wójcika.

Nr 37. Podczas odbudowy skonstruowano fasadę nawiązującą do rokokowej

z drugiej połowy XVIII w. Dekorację malarską szczytu wykonał zespół S. Teisseyr'a. Portal zaprojektował S. Michel; rzeźba rokokowej postaci dłuta P. Wojewodzianki.

Nr 38. Na miejscu gotyckiej kamienicy wzniesiono w połowie XVI w. renesansową. W r. 1715 podwyższono ją i skonstruowano barokową fasadę, którą odtworzono w czasie odbudowy, prowadzonej przez M. Splisgardta. Dekoracja sgraffitowa wykonana została przez zespół S. Teisseyr'a.

Ul. Kuśnierska — nazwa występuje od końca XV w.

Nr 39. Pierwotnie trzy parcele, połączone w drugiej połowie XVI w. Na polecenie mincerza Kaspra Goebla stanęła tutaj w połowie XVI w. niezwykle okazała kamienica, wzniesiona przez Jana Kramera. Wraz z sąsiednimi domami (nr 40—43) stanowiła ona w latach 1587, 1593, 1594 i 1598 kwaterę króla Zygmunta III Wazy. Później należała kolejno do H. Schroetera i H. Kreitzena, od którego dzierżawiła ją od końca XVI w. rodzina Brandesów. Od r. 1658 budynek był siedzibą polskiej Poczty Królewskiej. Około połowy XVIII w. kamienica otrzymała późnobarokową fasadę. W latach 1825—1945 mieściła się tu apteka. W czasie odbudowy — według projektu Z. Żuławskiego — zrekonstruowano, ze zmianami wystroju, fasadę z połowy XVIII w. Portal dłuta B. Lepieszy, przedproże zrekonstruowano w formach barokowych. Projekt i wykonawstwo stiuków przyokiennych W. Lewandowskiego.

Nr 40. W początkach XV w. posesja ta wraz z sąsiednią należała do burmistrza Arnolda Hechta. W drugiej połowie XVI w. wzniesiono tu renesansową kamienicę, której fasadę odtworzono podczas odbudowy, prowadzonej przez Z. Żuławskiego. Projekt fasady opracował Z. Wysocki. Boczne figury w szczycie wyrzeźbił A. Smolana, a postać Wenus w zwieńczeniu — S. Horno-Popławski. Portal wykonał A. Łosowski, a figury dwu rycerzy — F. Duszenko. Przedproże odtworzono na wzór rokokowego, dając na słupku błędną datę 1768.

Nr 41. „Złota Kamieniczka", nazwana też „Domem Speymana", a niekiedy „Domem Steffensów", gdyż do tej rodziny należała w latach 1786—1918. Na początku XV w. właścicielem posesji był znany w dziejach Gdańska burmistrz

Arnold Hecht. Po r. 1411 posiadłość przeszła w inne ręce. W r. 1601 uzyskał ją patrycjusz gdański, późniejszy burgrabia królewski, a od r. 1612 do 1625 burmistrz miasta — Jan Speyman. Na jego to zlecenie wzniesiono tutaj w latach 1609—1617, może według projektu Abrahama van den Block, wspaniałą, renesansową kamienicę. Fasadę jej bogato ozdobiono płaskorzeźbami przedstawiającymi głośne wydarzenia historyczne i legendarne. Artysta umieścił też tu płasko rzeźbione głowy takich bohaterów, jak Temistokles, Juda Machabeusz, Mucius Scaevola, Skandenberg, Hunyadi i inni. Nadto rzeźby głów Solona, Medyceusza, Jagiełły, Zygmunta III Wazy i innych osobistości znajdują się na kapitelach. Autorem wspaniałego wystroju był Jan Voigt z Roztoki, chociaż prawdopodobnie mieli w tym swój udział także inni czynni w tym czasie w Gdańsku artyści. Odbudowując, według projektu M. Bajdy, kamienicę wykorzystano ocalałe $^2/_3$ fasady. Wschodnia jej część zawiera autentyczne, wydobyte z gruzów, elementy kamienne. Zestawił je i uzupełnił A. Łosowski, który zrekonstruował też dwie figury attyki, a dwie, w 60% zniszczone, uzupełnił. Wykorzystując autentyczne płyty balustrady oraz słupki schodów, zrekonstruowano przedproże. Zespół gdańskich plastyków odświeżył wszystkie złocenia. Wywieszkę Instytutu Bałtyckiego wykonał, według projektu B. Brej i R. Sznajdra, metaloplastyk M. Gąsecki.

Nr 42. Gotycka pierwotnie kamieniczka uzyskała w drugiej połowie XVI w. renesansową fasadę, przebudowaną następnie około r. 1700. W czasie odbudowy zrekonstruowano barokowy szczyt oraz architektoniczny wystrój fasady z przełomu XVII/XVIII w. Projekt rekonstrukcji opracował K. Macur. Pozostał portal z r. 1567, pochodzący z ul. Długiej 38 i osadzony tu w r. 1925, a także przedproże z r. 1660, przeniesione w r. 1882 z ul. Piwnej 60. Medalion nad portalem z wyobrażeniem żaglowca wykonał A. Łosowski.

Nr 43. W końcu XV w. posesja należała do rodziny Niderhoffów i z tego czasu zachowała się gotycka fasada. Po pożarze w r. 1617 przebudowano ją (zachował się renesansowy portal). Ponownie przebudowana w r. 1712, kiedy to powstała barokowa fasada z pięknym, istniejącym do dziś szczytem. Po tej przebudowie na koszt miasta rezydował tu aż do r. 1806 sąd ławniczy, o czym

43. Fragment przedproża „Złotej Kamienicy" przy Długim Targu 41

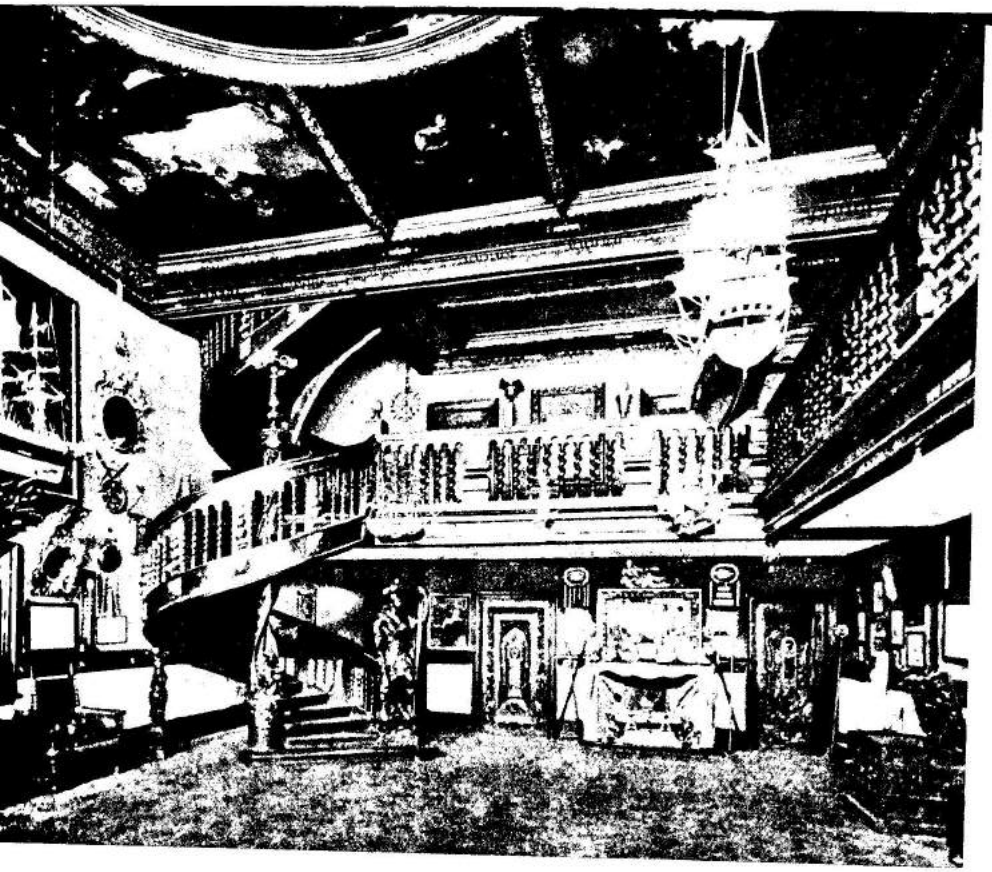

44. Sień gdańska w Domu Ławników przy Długim Targu 43, urządzona w 1901 r. z fundacji L. Giełdzińskiego

przypomina alegoryczna postać „Sprawiedliwości" na szczycie. W r. 1901 w sieni tej kamieniczki urządzono stałą wystawę zbiorów dzieł sztuki L. Giełdzińskiego. Po ostatniej wojnie odbudowano kamieniczkę według projektu J. Bojarskiego i W. Dolińskiego, pozostawiając na fasadzie cenniejsze fragmenty wystroju kolejnych przebudowań. Projekt elewacji opracował M. Kilarski. W szczycie odtworzono owalną oprawę okienka, którą wykonał A. Łosowski. Wiele elementów zrekonstruowano, a udział w tych pracach wzięli: S. Horno-Popławski, A. Łosowski, B. Szymański z zespołem. Na pięknie wykonanych drzwiach umieszczono artystyczną kopię orła z dawnej Poczty Królewskiej w Elblągu.

Nr 44. Dwór Artusa.

Nr 45. Tak zwany Stary Dom Ławy, gdzie od r. 1549 do 1713 urzędował sąd ławniczy miasta Gdańska. W drugiej połowie XVIII w. ówczesny właściciel A. I. Matthy przebudował renesansową fasadę domu na rokokową. Od r. 1763 kamienica należała do rodziny Uphagenów. Odbudowanej przez Z. Kapałkę i J. Bojarskiego oraz W. Dolińskiego kamieniczce przywrócono kształty późnobarokowe, zachowując renesansowe pilastry dolne oraz figury wieńczące szczyt. Medaliony wyrzeźbił A. Wiśniewski. Pozostawiono przedproże, pochodzące z ul. Korzennej 43 z około r. 1750, przeniesione tu w drugiej połowie XIX w. Uzupełniono je dwiema płytami dłuta A. Łosowskiego. Na autentycznych płytach figurują wyobrażenia: Nauki, Chronosa, Apollina, Ateny, od strony ratusza zaś znajdują się putta. Portal autentyczny z ul. Długiej 29.

Nr 46. Pierwsza murowana kamieniczka, która stanęła tutaj dopiero w drugiej połowie XVII w., uzyskała barokową fasadę. Przebudowywana w XIX i XX w. Podczas odbudowy doprojektowano dolną kondygnację, odnowiono — według projektu M. Kilarskiego — szczyt i zwieńczono go figurą dłuta Anny Grabskiej. Dekorację sgraffitową od frontu i od strony ul. Kramarskiej wykonał zespół J. Wnukowej z udziałem W. Lewandowskiego.

Ul. Kramarska: niegdyś zamieszkana przez drobnych handlarzy: nazwa występuje od końca XIV w.

WYKORZYSTANA LITERATURA

Bieniecki T., *Artystyczne kraty gdańskie*, Warszawa 1956.

Binerowski Z. *Sprawa krwawego tumultu w Gdańsku w XIV wieku*, „Rocznik Gdański", t. XV/XVI, 1956/1957.

Bobiński S., *Gdańsk wczesnodziejowy — analiza planu miasta*, Gdańsk 1951.

Bogucka M., *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV—XVII w.*, Warszawa 1962.

Bogucka M., *Życie codzienne w Gdańsku*, Warszawa 1967.

Carstenn E., *Was die Danziger Strassennamen erzählen*, Danzig 1924.

Ciemnołoński J., *Problem konserwacji fasady domu gotyckiego przy ul. Długiej 71*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej — Architektura", z. 9, 1968.

Ciemnołoński J., Habela J., Massalski R., Stankiewicz J., *Wybrane zagadnienia z dziejów „Drogi Królewskiej" w Gdańsku*. [referat wygł. w r. 1966 na Ogólnopolskiej Sesji Historyków Sztuki w Toruniu, poświęconej Dziejom Sztuki Pomorza.

Cieślak E., Biernat C. *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1969.

Fabiani-Madeyska I., *Odwiedziny Gdańska w XIX wieku*, Gdańsk 1957.

Fabiani-Madeyska I., *„Palatium Regium" w Gdańsku*, „Rocznik Gdański" t. XV/XVI, 1956/1957 (wyd. 1958).

Gdańsk — jego dzieje i kultura, praca zbior., Warszawa 1969.

Gdańsk — przeszłość i teraźniejszość, pod red. S. Kutrzeby, Lwów 1928.

Gosieniecka A., *Malarstwo gdańskie XVI i XVII w.*, Gdańsk 1957.

Hoburg K., *Geschichte und Beschreibung des Rathauses der Rechtstadt Danzig*, Danzig 1857.

Idziak D., *Dawny Gdańsk w rycinach XVI—XVIII w.*, Gdańsk 1969.

Januszajtis A., Jujka Z., *Z uśmiechem przez Gdańsk*, Gdynia 1968.

Keyser E., *Die Stadt Danzig*, Stuttgart 1925.

Kilarski J., *Gdańsk miasto nasze*, Kraków 1947.

Kloeppel O., *Das Stadtbild von Danzing in den drei Jahrhunderten seiner grossen Geschichte*, Danzig 1937.

Kloeppel O., *Die Wiederherstellung des alten Stadtbilden von Danzig seit der nationalen Erhebung. Die Arbeiten des Jahres 1934*. Danzig 1935.

Mamuszka F., *Budowle obronne Ziemi Gdańskiej*. Gdańsk 1966.

Mamuszka F., *Gdańsk i ziemia gdańska*, Warszawa 1966.

Massalski R., Stankiewicz J., *Droga Królewska w Gdańsku* (maszynopis).

Mellin K., *Szymon Herle — snycerz gdański*, „Rocznik Gdański", t. XXV, 1966.

Milewski E., *Opowieści gdańskich uliczek*, Gdynia 1966.

Oberg P., *Der Beischlag des deutschen Bürgerhauses*, Danzig 1935.

Ogier K., *Dziennik podróży do Polski 1935—1936*, t. I i II, Gdańsk 1953.

Osiński M., *Dom Uphagena w Gdańsku*, [w:] *Studia i materiały do teorii historii architektury i urbanistyki*, t. IX, Warszawa 1971.

Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Gdańsku. 1945—1965, pod red. J. Wnukowej, Gdańsk 1965.

Pelczar M., *Gdańsk*, Warszawa 1958.

Pelczar M., *Polski Gdańsk*, Gdańsk 1947.

Schwartz F., *Das deutsche Danzig im Wandel der Zeit in 60 Bildern*, Danzig 1927.

Sikorska H., *Speyman J., Szkic dziejów mecenatu gdańskiej sztuki XVI i XVII w.*, „Rocznik Gdański", t. XXVII, 1968 (wyd. 1969).

Simson P., *Der Artushof in Danzig*, Danzig 1900.

Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*, Danzig 1913—1918.

Stankiewicz J., Szermer B., *Gdańsk — rozwój urbanistyczny — oraz powstanie zespołu Gdańsk—Sopot—Gdynia*, Warszawa 1959.

Stankiewicz J., *Kilka uwag do artykułu „Alegoria handlu gdańskiego"*, „Biuletyn Historii Sztuki", t. XVII, 1955, z. 4.

Stankiewicz J., *Lwi Zamek — renesansowa kamienica gdańska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. I, 1956, z. 4.

Stankiewicz J., *Rozwój fortyfikacji miasta Gdańska w XVI i XVII w. na tle współczesnych osiągnięć sztuki fortyfikacyjnej w Europie*, [w:] *Historia wojskowości*, Warszawa 1960.
Stankiewicz J., *Strakowscy — fortyfikatorzy, architekci i budowniczowie gdańscy*, Gdańsk 1955.
Stankiewicz J., *Średniowieczne fortyfikacje Głównego Miasta w Gdańsku*, [w:] *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. IV, Warszawa 1958.
Stephan W., *Die Strassennamen Danzigs*, Danzig 1911.
Strumieński J., *Dwadzieścia lat środowiska plastycznego na Wybrzeżu*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne", R. X, nr 15, 1967.
Tomkiewicz W., *„Alegoria handlu gdańskiego" Izaaka van dem Blocke*, „Biuletyn Historii Sztuki", XVI, 1954, nr 4.
Tuchołka B., *Z zagadnień twórczości rzeźbiarskiej Hansa Brandta*, „Rocznik Gdański", t. XXIV, 1965.
Volmar E., *Danzigs Bauwerke und ihre Wiederherstellung*, Danzig 1940.
Zbierski A., *Port gdański na tle miasta w X—XIII w.*, [w:] *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. V, Gdańsk 1964.
Zins H., *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI w.*, Lublin 1951.

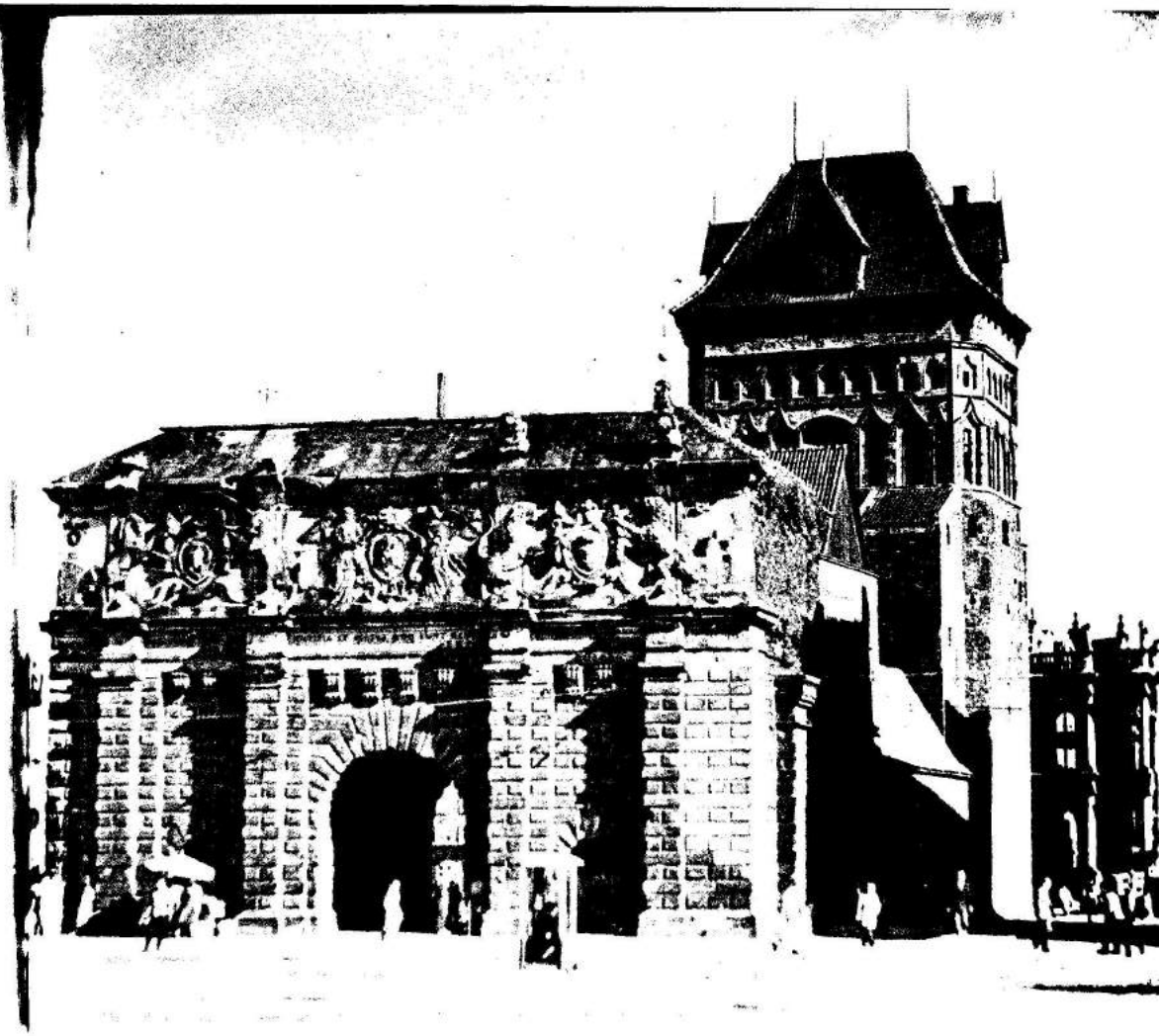

45. Brama Wyżynna — niegdyś główne wejście do miasta, 1576—1588. W głębi kolejno Katownia, Wieża Więzienna z około r. 1400 i XVI w.

INDEKS NAZWISK

Aleksander Jagiellończyk, król polski 45, 56, 111
Alkiewicz Maria, artystka malarka 99, 102
Almonde Korneliusz, posesor gdański 49, 111
August II, król polski 48
August III, król polski 48

Bajońska Halina, artystka malarka 112
Bajdo Marian, inżynier architekt 101, 116
Bańkowski L., artysta rzeźbiarz 97, 110, 111
Baran Józef, artysta malarz 110
Baranowski L., rzeźbiarz 108
Baranowski M., kurator stowarzyszenia „Ogniwo" w Gdańsku 50
Baren Jan, ślusarz gdański w XVIII w. 91
Bartholdy Beniamin, organizator sprzysiężenia antypruskiego 59, 60
Baryłko Mieczysław, artysta malarz 105, 106, 112
Batory Stefan zob. Stefan Batory
Beke Gert von der, burmistrz gdański 17, 43, 56, 112
Bell Konrad, przywódca rebelii w Gdańsku 43
Bendrat A., malarz gdański 74
Bielaszkowska Aleksandra, konserwator zabytków w PKZ w Gdańsku 79, 84
Bieliński Stanisław, generał, starosta grudziądzki 61, 94
Biszewski Kazimierz, inżynier architekt, docent PG 110, 114

Block Abraham van den, architekt, rzeźbiarz gdański 79, 86, 97, 116
Block Izaak van den, malarz gdański 14, 69, 70, 83, 91
Block Wilhelm van den, architekt, rzeźbiarz gdański 66, 76, 80
Błaszak Ludwik, rzeźbiarz 109
Bobiński Stanisław, inżynier architekt, pracownik PKZ w Gdańsku 84
Bodzicch Hieronim, rzeźbiarz, pracownik PKZ w Gdańsku 84
Bogusław X, książę zachodniopomorski 57
Bogusławski Wojciech 105
Bojarski Jerzy, inżynier architekt 93, 99, 106, 107, 119
Borckman Andrzej, burmistrz gdański, burgrabia królewski 106
Borck Michał, poeta, sekretarz miejski w Gdańsku 101
Borowski Jan, wojewódzki konserwator zabytków, profesor PG 32, 36
Bramińska Boguchwała, artystka malarka 92, 110
Brandes Detard, rajca gdański 58
Brandes Gerard, burmistrz gdański 58, 104, 111
Brandes Jan, ławnik gdański, doradca królewski 58, 97
Brandes Rajnold, mieszczanin gdański 109
Brandt Bartłomiej, burmistrz gdański 99
Brandt Hans, snycerz gdański 85, 88
Brej Bronisława, artystka malarka 107, 108, 110, 112, 116

Chlebowski Stanisław, artysta malarz 74
Chodowiecki Daniel, rytownik, malarz gdański 71
Chrzanowicz Józef, inżynier architekt, pracownik PKZ w Gdańsku 36, 90
Ciemnołoński Janusz, inżynier architekt 105, 108, 113
Cortesi Antoni, cukiernik gdański 103
Cranach Łukasz, malarz, grafik niemiecki 99
Curicke Jerzy, mieszczanin gdański, podsędek 93
Curicke Rajnold, historyk gdański 71
Czernecki Jan Jakub, mieszczanin gdański 61, 95
Czarniecki Stefan, hetman polny koronny 46

Czerny Władysław, inżynier architekt, profesor PG i PWr 36, 107
Czirenberg Daniel, burmistrz gdański, burgrabia królewski 59, 103
Czirenberg Jan, burmistrz gdański, burgrabia królewski 59, 97
Czirenberg K., posesor gdański 100
Czyżewski Józef, działacz Polonii gdańskiej 61

Dąbrowski Andrzej, inżynier architekt 105
Deisch Mateusz, sztycharz gdański 18, 71
Dembski Tadeusz, artysta malarz 93
Deotyma, zob. Łuszczewska Jadwiga
Dickman Idzi, sztycharz gdański 71, 93
Dirksen Daniels, budowniczy gdański 83, 90
Dobrowolska Cecylia, artystka malarka 93, 99, 106
Doliński Witold, inżynier architekt 36, 95, 100, 119
Drozd Franciszek, rzeźbiarz 79, 91
Dudziński Brunon, inżynier architekt 106, 114
Duszenko Franciszek, artysta rzeźbiarz, docent PWSSP 90, 109, 115

Eggert Daniel, rzeźbiarz gdański 21, 84
Eggert Piotr, senator gdański 104, 114
Engelcke K. R., mieszczanin gdański 96
Engelcke Jan Beniamin, rajca gdański 99
Enkinger Michał, budowniczy gdański 77
Erszkowski Zbigniew, artysta rzeźbiarz 100, 108, 111
Ewert Fryderyk Wilhelm, księgarz gdański 93
Ewert Łukasz, malarz gdański 62, 88

Falck Jeremiasz Polonus, rytownik gdański 71
Fentak Grażyna, konserwator w PKZ w Gdańsku 84
Ferber Eberhard, burmistrz gdański 44, 57
Ferber Konstanty, burmistrz gdański 57, 66, 96

Ferber Maurycy, biskup warmiński 45, 57
Frey Henryk, inżynier architekt 112
Frejer Romuald, artysta rzeźbiarz 79
Friedrich Daniel, mieszczanin gdański 59
Fürstenau Piotr, burmistrz gdański 99

Gąsecki Mirosław, metaloplastyk 108, 112, 113, 116
Giełdziński Lesser, kupiec, kolekcjoner dzieł sztuki 97, 118, 119
Giese Salomon, rajca gdański 110
Glotau Jan, budowniczy gdański 79
Główczewska Hanna, artystka malarka 101, 107, 111
Główczewski Dominik, artysta rzeźbiarz 109, 111
Godziszewski Tadeusz, artysta rzeźbiarz, docent UMK 79, 91, 97, 113
Goebel Kasper, mincerz gdański 17, 115
Goltz August Stanisław, starosta grudziądzki, posesor gdański 17, 115
Gomulicki Wiktor, pisarz, 50
Gonzaga Maria Ludwika, zob. Maria Ludwika Gonzaga.
Gottheil J., malarz gdański 74
Grabowska Barbara, konserwator w PKZ w Gdańsku 84
Grabska Anna, artystka rzeźbiarka 104, 119
Gralath Karol Fryderyk, burmistrz gdański 110
Grata Franciszek, poczmistrz gdański 108
Grata Paweł, generalny poczmistrz królewski w Gdańsku 59, 108
Gregorovius F. A., malarz gdański 51
Greth J., malarz gdański 74
Grodeck Karol, burmistrz gdański, burgrabia królewski 59, 103
Grodeck Karol Michał, rajca, senator gdański 95
Gross Bartłomiej, rajca gdański 17, 55, 56, 99
Grossowa Anna, mieszczka gdańska 17, 55
Gryglewski Aleksander, artysta malarz 50, 74
Grylewicz Wiktor, posesor gdański 102

Gubała Włodzimierz, inżynier architekt 111
Gumowski Jan, artysta malarz 74

Habela Jadwiga, inżynier architekt 120
Haveradt Daniel, mieszczanin gdański 97
Hecht Arnold, burmistrz gdański 17, 55, 56, 58, 115, 116
Helena, królowa polska 45, 56
Hellingrath B., malarz gdański 74
Herle Szymon, snycerz gdański 83
Hermanowicz Antoni, inżynier architekt 94, 95, 103
Hewel Jerzy, kupiec gdański, armator, organizator floty królewskiej 59, 92
Hewelke Karol August, mieszczanin gdański 99
Holten Arnold von, burmistrz gdański 58, 99
Holz Stanisław, inżynier architekt 38, 108
Hondiusz Wilhelm, sztycharz gdański 71
Hoppe T., rzeźbiarz 95
Horno-Popławski Stanisław, artysta rzeźbiarz, profesor PWSSP 38, 79, 97, 100, 106, 113, 115, 119
Hurko Władysław, inżynier architekt 99, 100
Husen Piotr, giser gdański 91
Hünniber, rajca gdański 52

Jan Kazimierz, król polski 43, 46, 66, 112
Jan III Sobieski, król polski 48, 66, 71, 112
Jankowski Maksymilian, artysta fotografik 74
Janusz z Tuliszkowa, rycerz polski 43
Jelnicki Stefan, inżynier architekt 110, 111
Jerzy, malarz gdański 88
Jesipowicz Janina, artystka malarka 99
Juchanowicz A., malarz gdański 74

Kabrun Jakub, bibliofil, kolekcjoner dzieł sztuki 59, 60, 93
Kadłubowski Lech, inżynier architekt, docent PWSSP 38, 80, 96, 112, 114
Kadłubowska Wanda, artystka malarka 102
Kapałka Zbigniew, inżynier architekt 101, 119
Karfycz Adrian, snycerz gdański 88
Karolak Zygmunt, artysta malarz, docent PWSSP 108
Kazimierz Jagiellończyk, król polski 11, 44, 45, 56, 62, 88
Kerschenstein Zygmunt, rajca, burgrabia królewski 111
Kępski Zygmunt, artysta rzeźbiarz 108, 109
Kilarski Jan, krajoznawca 28, 32
Kilarski Maciej, inżynier architekt 119
Kleinfeld Rajnold, sekretarz miejski w Gdańsku 102
Klimkiewicz Seweryn, artysta rzeźbiarz 111
Kloeppel Otto, profesor gdańskiej Technische Hochschule
Kochanowski Jan 110
Kogge Marcin, kupiec, przywódca rewolty w Gdańsku 43, 44
Kokoszko Romuald, inżynier architekt 40
Konieczny Stanisław, rzeźbiarz 79, 90, 108, 110
Konnert Jakub, rajca gdański 114
Konnert Jan, posesor gdański 101
Kopernik Mikołaj 45
Korpalski Zygfryd, artysta rzeźbiarz 106
Koseda Zdzisław, artysta rzeźbiarz 76
Kościuszko Tadeusz 49
Kozakiewicz Ryszard, artysta malarz 96, 97, 100, 101
Kozłowski Bernard, snycerz 97
König Engelbrecht, mieszczanin gdański 101
Köseler Jan, rajca gdański 107
Kramer Jan, architekt gdański 76, 88, 99, 105, 115
Krasiński Zygmunt 49
Kraszewski Józef Ignacy 50

Kreitzen H., posesor gdański 115
Kroman Jan, inżynier architekt 95, 100, 105, 107, 108, 109, 110, 112
Kucner Franciszek, kupiec gdański 114
Kwaśny Zdzisław, inżynier architekt, miejski konserwator zabytków 34

Lauenstein Wawrzyniec, malarz gdański 88
Lech Konstanty, artysta rzeźbiarz 79, 90, 96, 99, 107
Leczkow Konrad, burmistrz gdański 17, 43, 55, 56
Leczkowski Kazimierz, rzeźbiarz 79, 91, 109
Levebvre Franciszek Józef, marszałek cesarstwa francuskiego, książę Gdańska 114
Lelewicz Kazimierz, artysta fotografik 74
Lengnich Fryderyk Wilhelm, mieszczanin gdański 101
Lengnich Karol Wilhelm, mieszczanin gdański 101
Lepieszo Bronisław, artysta rzeźbiarz 108, 115
Leszczyńska Maria, artystka malarka, docent PG 109, 113
Leszczyński Adam, inżynier architekt 105
Leszczyński Stanisław zob. Stanisław Leszczyński
Leszczyński Stanisław, regimentarz wojsk polskich 52
Lewandowski Wincenty, artysta malarz 109, 115, 119
Lewakowski Z., posesor gdański 112
Linck Teodor Edward, przedsiębiorca gdański 112
Link Tadeusz, artysta fotografik 74
Linde Adrian van der, burmistrz gdański 59, 96
Linde Mikołaj van der, mieszczanin gdański 100
Linde Karol van der, mieszczanin gdański 104
Lohrmann Fryderyk Antoni, malarz gdański 71
Lupi Jan, browarnik gdański, przywódca rewolty 43, 56
Luterek Franciszek, artysta rzeźbiarz 102, 107, 108

Łakomiak Józef, artysta malarz 112
Łopacki W., architekt 110

Łosowski Alfons, artysta rzeźbiarz 32, 79, 90, 91, 100, 101, 108, 110, 113, 115, 116, 119
Łuszczewska Jadwiga (Deotyma) 49

Macur Kazimierz, inżynier architekt, pracownik PKZ 32, 36, 76, 84, 86, 88, 90, 106, 110, 116
Madejski Roman, artysta malarz 103, 104
Majda Bronisław, inżynier architekt 102, 103
Majewski Witold, inżynier architekt 36
Marciniak Witold, artysta rzeźbiarz 100, 112
Maria Ludwika Gonzaga, królowa polska 46, 71
Markiewicz S., artysta rzeźbiarz 108, 111
Markuszewska B., artysta plastyk 107
Marysieńka Sobieska, królowa polska 46, 48, 71
Massalska Barbara, artystka malarka, docent PWSSP 113
Massalski Ryszard, inżynier architekt, miejski konserwator zabytków, docent PG 80, 93, 95, 112
Matejko Jan, 50, 112
Matthy Antoni Ignacy, mieszczanin gdański 119
Mączyński Alfred, inżynier architekt 103, 104, 105
Meer Wilhelm van der, rzeźbiarz gdański 73, 83
Meissner Jan Henryk, rzeźbiarz gdański 90
Mekelfelt Łukasz, ławnik gdański 56, 104
Meyerheim F. E., malarz gdański 72, 74
Michalak Alojzy, artysta plastyk 108
Michel Stanisław, inżynier architekt 105, 113, 115
Michel Zbigniew, chorąży I Brygady Pancernej im. Boh. Westerplatte 26, 54
Michałowski E. W., księgarz gdański 50
Mieszkowski Bronisław, wojewódzki konserwator zabytków 32, 84, 113
Milwitz Bartłomiej, malarz gdański 70, 71
Mizerski Stanisław, artysta rzeźbiarz 93, 104
Mniszech Jerzy, magnat polski, posesor gdański 90

Modrzejewska Helena 105
Moeller Antoni, malarz gdański, 9, 10, 13, 68, 83, 88, 100, 101,
Mrozowski Stanisław, inżynier architekt 92, 93, 94, 104
Muhl Fryderyk, rajca gdański 107
Multaniak Tercjan, artysta fotografik 75
Murman Marian, artysta malarz, fotografik 75

Napoleon Bonaparte 49, 74, 111
Nastały Stanisław, rzeźbiarz 110
Niderhoff Rajnold, burmistrz gdański 56
Niemcewicz Julian Ursyn 49
Nicwiadomski, metaloplastyk 32

Obberghen Antoni van, architekt gdański 78, 83
Obmiński Stanisław, inżynier 86
Ogier Karol, dyplomata francuski 59
Ogorzeja Marian, metaloplastyk 32, 38, 80, 109
Olszewski Andrzej, prymas polski 48
Orłowski Kazimierz, inżynier architekt, pracownik PKZ w Gdańsku, miejski konserwator zabytków 79, 84, 88, 95
Osiński Marian, inżynier architekt, profesor PG 36
Ostaszewski Leon, krajoznawca 102
Ostrowski Kazimierz, artysta malarz, docent PWSSP 112

Pacholska Teresa, artystka rzeźbiarka 108, 113
Paszkiewicz Mieczysław, architekt 106, 108, 109
Paweł, snycerz gdański 87, 88
Pągowska Teresa, artystka malarka 111, 114
Pepliński Edmund, fotograf 75
Peschwitz Maurycy, posesor gdański, sekretarz królewski 110
Petrycki Bolesław, architekt, docent PWSSP 80

Pietrowiec Anna, artystka rzeźbiarka, docent PWSSP 79, 97, 100, 101, 109, 111
Pileman Anna, gdańszczanka 57
Piotr Wielki, car rosyjski 49
Plauen Henryk, komtur gdański 55
Pol Wincenty 49
Poniatowski Józef, książę, minister wojny Księstwa Warszawskiego 49
Poniatowski Stanisław August zob. Stanisław August Poniatowski
Proite Jan, ławnik gdański 58
Przyłuska Maria, artystka rzeźbiarka 95, 97, 100, 101, 102, 104, 109, 110, 112
Pypeć Zacheusz, rzeźbiarz 79, 91, 109
Pyrchla Edward, rzeźbiarz 79, 91

Radkowska G., artystka rzeźbiarka 93
Randt A., malarz gdański 74
Regnier z Amsterdamu, budowniczy 88
Reimesch R., malarz gdański 74
Reuter Alojzy, rzeźbiarz 84
Richter Wilhelm, rzeźbiarz gdański w XVII w. 91
Ringering Piotr, rzeźbiarz gdański 79, 97
Roehn A., malarz gdański 74
Roggen Jan, ślusarz gdański w XVII w. 91
Rogiński Bolesław, artysta grafik 74
Roguszczak Edward, artysta malarz 93, 102, 103, 104
Rosenberg Herman Wilhelm, syndyk gdański 59, 107
Różański Andrzej, konserwator zabytków sztuki w PKZ w Gdańsku 84
Ruden Herman von, mieszczanin gdański 41
Rzepiński Czesław, artysta malarz, profesor ASP 109, 110
Rzyszczak Jan, artysta malarz 92

Salomon Polak, profesor gdański około 1500 r.
Salomon Jan Jakub, mieszczanin gdański 103

Schenk Jan, mieszczanin gdański 107
Schlüter Andrzej Młodszy, rzeźbiarz 59, 66
Schlüter Andrzej Starszy, budowniczy, rzeźbiarz gdański 78, 112
Schmiedt Michał Gabriel, rajca gdański 108
Schoninck Marcin, malarz gdański 88
Schroeter Henryk, mieszczanin gdański 115
Schröer Jan Ernest, burmistrz gdański 113
Schultz Jan Karol, malarz gdański 16, 19, 23, 33, 42, 71, 74, 104
Schumann Gabriel, rajca gdański 114
Schumann Michał, mieszczanin gdański 110
Schumann Samuel Ernest, posesor gdański 96
Schulte Tiele, rzeźnik, przywódca rewolty w Gdańsku 41
Schwartz Gotfryd, ławnik Gdański 101
Sienkowski Jan, inżynier architekt 113, 114
Smolana Adam, artysta rzeźbiarz, profesor PWSSP 79, 97, 103, 109, 111, 113, 115
Smyk Jan, rzeźbiarz 101, 108, 114
Sobieska Marysieńka zob. Marysieńka Sobieska.
Sobieski Aleksander, królewicz polski 48
Sobieski Jan zob. Jan III Sobieski
Soermans Wilhelm Fryderyk Ernest, senator gdański 96
Sokołowski Marcin, posesor gdański 61
Sołtys Romuald, inżynier architekt 108
Speyman Jan, burmistrz gdański 52, 53, 84, 91, 116, 157
Splisgardt Marcin, inżynier architekt 95, 104, 106, 114, 115
Stanisław August Poniatowski, król polski 48
Stanisław Leszczyński, król polski 48, 52
Stanisławski Jerzy, inżynier architekt 97
Stankiewicz Jerzy, inżynier architekt, docent PG 111, 120
Stefan Batory, król polski 57, 77
Stelmach Edward, rzeźbiarz 106, 109
Stelzener Jerzy, zdun gdański w XVI w. 64, 66

Stender J. K., rzeźbiarz gdański 91
Stępień Jan, stolarz 95
Strakowski Jan, architekt gdański 27, 78
Stryjowski Wilhelm, malarz gdański 50
Strzycki Krzysztof, rzeźbiarz gdański 109
Suchanek Antoni, artysta malarz 74
Sybilski Czesław, metaloplastyk 108, 112
Sypniewski Zbigniew, inżynier architekt 100
Szapocznikow Alina, artystka rzeźbiarka 114
Szczodrowska Elżbieta, artystka rzeźbiarka 106
Sznajder Roman, architekt 38, 84, 104, 105, 111, 116
Szymaniuk Antoni, artysta malarz 102
Szymański Bernard, rzeźbiarz 95, 97, 119

Śramkiewicz Kazimierz, artysta malarz, profesor PWSSP 74
Świderska Bernarda, artystka malarka 86, 96, 97, 100, 101
Świetlicka Joanna, gdańszczanka 61
Świętopełk II, książę wschodniopomorski 6, 8

Tarnowski Stanisław, inżynier architekt 99, 104
Tarnowski Stanisław, historyk literatury 52
Teisseyre Stanisław, artysta malarz, profesor PWSSP w Gdańsku i Poznaniu 38, 112, 113, 115
Thiergart Piotr, rajca gdański 95
Thiergart Jan, mieszczanin gdański 56
Tomys Antoni, snycerz w PKZ w Gdańsku 84

Uklejewski Janusz, artysta fotografik 75
Uphagen Jan, rajca gdański 20, 94, 127, 128
Ungeradin Henryk, budowniczy gdański 80
Urtnowski T., grafik gdański 74
Usarewicz Roman, artysta malarz 112

Voigt Jan, budowniczy gdański 116
Volmar Erich, konserwator zabytków w W. M. Gdańsku 25
Vredemann de Vries Jan, malarz gdański 83
Vroom Fryderyk, rzeźbiarz gdański 99

Walter Piotr, ppor. Wojska Polskiego w 1945 r. 26
Werbliński S., inżynier architekt 105
Werden Jakub, posesor gdański 107
Werden Jan, burmistrz gdański, burgrabia królewski 45, 110
Werocsy Leszek, artysta rzeźbiarz 103, 109
Wierzbicki Witold, inżynier architekt 38, 108
Więcek Magdalena, artystka rzeźbiarka, docent PWSSP w Poznaniu 97
Wiktorski Zygmunt, inżynier architekt 84
Wilczewski Bronisław, ppor. Wojska Polskiego w 1945 r. 26
Willer Piotr, budowniczy, grafik gdański 71
Wiśniewski Alfred, artysta rzeźbiarz, profesor PWSSP 79, 102, 106, 108, 111, 119
Wiśniewski Zygmunt, inżynier architekt 95, 102, 104, 106, 111, 114
Witkiewicz Wacław, inżynier 80
Władysław IV, król polski 46, 58, 59, 62, 88, 92, 99, 147
Władysław Łokietek, król polski 8
Władysław Jagiełło, król polski 43, 66
Wnukowa Józefa, artystka malarka, profesor PWSSP 38, 86, 94, 95, 113, 119
Wojewodzianka Pelagia, artystka rzeźbiarka 115
Wojnarski Jan, artysta malarz, grafik 74
Wójcik Stanisław, artysta malarz 110, 114
Woźniański H., kupiec gdański 110
Wyczółkowski Leon 52, 74
Wyrobek Roman, fotografik 75
Wysocki Zygmunt, inżynier architekt, pracownik PKZ w Gdańsku 84, 101, 106, 115

Zając Leszek, architekt 112
Zaleski Wojciech, inżynier architekt 99, 100, 107, 113
Zaruski Marian, generał 52
Zdanowska Bolesława, artysta fotografik 75
Zdanowski Edmund, artysta fotografik 75
Zimmermann Jerzy, burmistrz gdański 56, 57
Zimmermann Maciej, burmistrz gdański 45, 56, 111
Zwimucki, inżynier architekt 105
Zygmunt August II, król polski 15, 31, 32, 45, 57, 62, 83, 86, 110
Zygmunt I Stary, król polski 45, 57, 58
Zygmunt III Waza, król polski 17, 46, 58, 62, 66, 86, 115, 146, 155, 158

Żeromski Stefan 52
Żółkowski Alojzy 105
Żukowski Stanisław, artysta malarz, grafik 73, 74, 111
Żuławska Hanna, artystka malarka, profesor PWSSP 38, 86, 104, 105, 106, 107
Żuławski Jacek, artysta malarz, profesor PWSSP 38, 86, 95, 103, 109, 113
Żuławski Zbigniew, inżynier architekt 36, 115
Żwirełło Ryszard, artysta plastyk 91
Żyngiel Piotr, konserwator zabytków sztuki w PKZ w Gdańsku 84

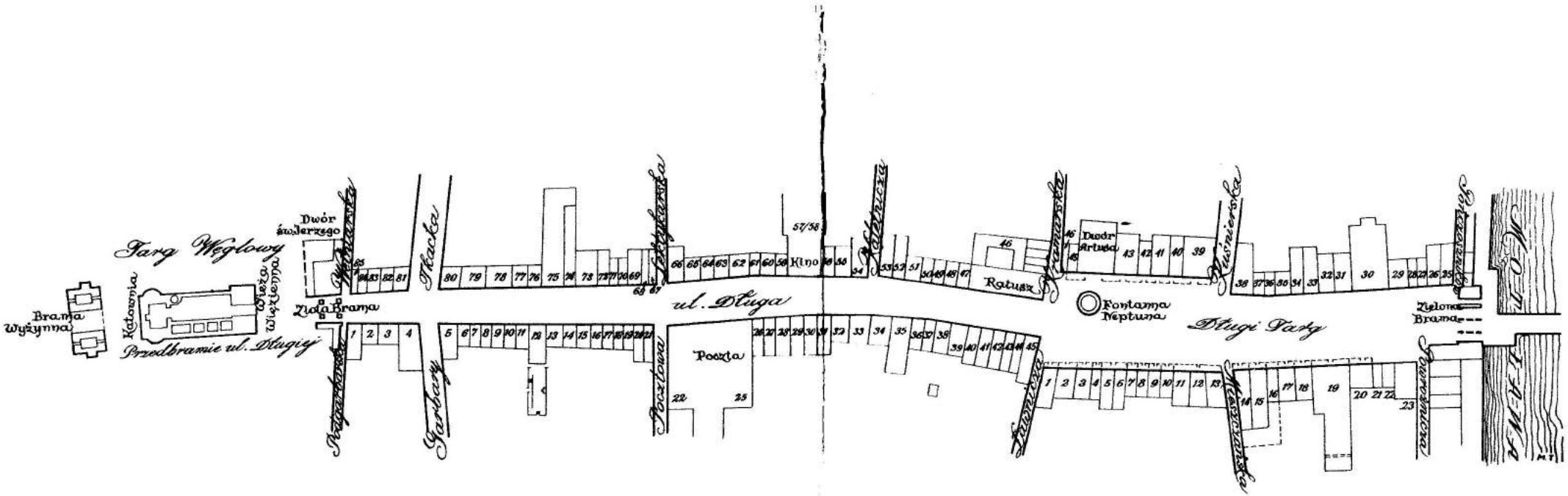

D R O G A K R Ó L E W S K A

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
4	11 od góry	K. Kamiński 37, 92	K. Kamiński 30, 35, 37, 92
	Autorzy zdjęć	należy dodać	E. Pepliński 3, 5, 6, 7, 10, 17, 22, 24, 25, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 88
4	14 od góry	R. Petrajlis	R. Petrajtis
17	8 od dołu	vor	von
32	13 od góry	cenionych	cennych
108	8 od góry	S. Markiewiecz	S. Markiewicz
147	podpis pod rycinę	Popiersie królewicza Władysława na portalu Dworu Artusa w Gdańsku	Popiersie króla Zygmunta III na portalu Dworu Artusa w Gdańsku
174	9 od góry	Levebvre	Lefebvre
185	15 od dołu	królewicza Władysława	króla Zygmunta III
		Na wkładce	
13	11 od dołu	J. Schultz	J. K. Schultz
16	7 od dołu	prince Lodislaus	King Sigismund III
30	3 od dołu	позднерекесансный	позднеренесансный
31	11 od dołu	королевича Владислава	короля Сигизмунда III
34	6 od dołu	le bâtiment	le bâtiment
47	8 od dołu	du prince Ladislas	du roi Sigismond III
61	6 od dołu	Neptunbrunnes	Neptunsbrunnes
62	6 od dołu	Radhaus	Rathaus
63	2 od dołu	des Kronprinzen Władysław IV	des Königs Zygmunt III